

UR VÅR ÄLDSTA BOK

VALDA HISTORISKA TEXTER
MED ANMÄRKNINGAR UTGIVNA

AV

NATANAEL BECKMAN

STOCKHOLM
P. A. NORSTEDT & SÖNERS FÖRLAG

Pris 1 kr, 25 öre

349.485

V156 be

THE LIBRARY
OF THE

CLASS 349.485
BOOK V156be

UR VÅR ÄLDSTA BOK

VALDA HISTORISKA TEXTER
MED ANMÄRKNINGAR UTGIVNA

AV

NATANAEL BECKMAN

STOCKHOLM
P. A. NORSTEDT & SÖNERS FÖRLAG

TO VITENSKAPENS
AKADEMIEN
FRÅN
YRÅSSEL

STOCKHOLM

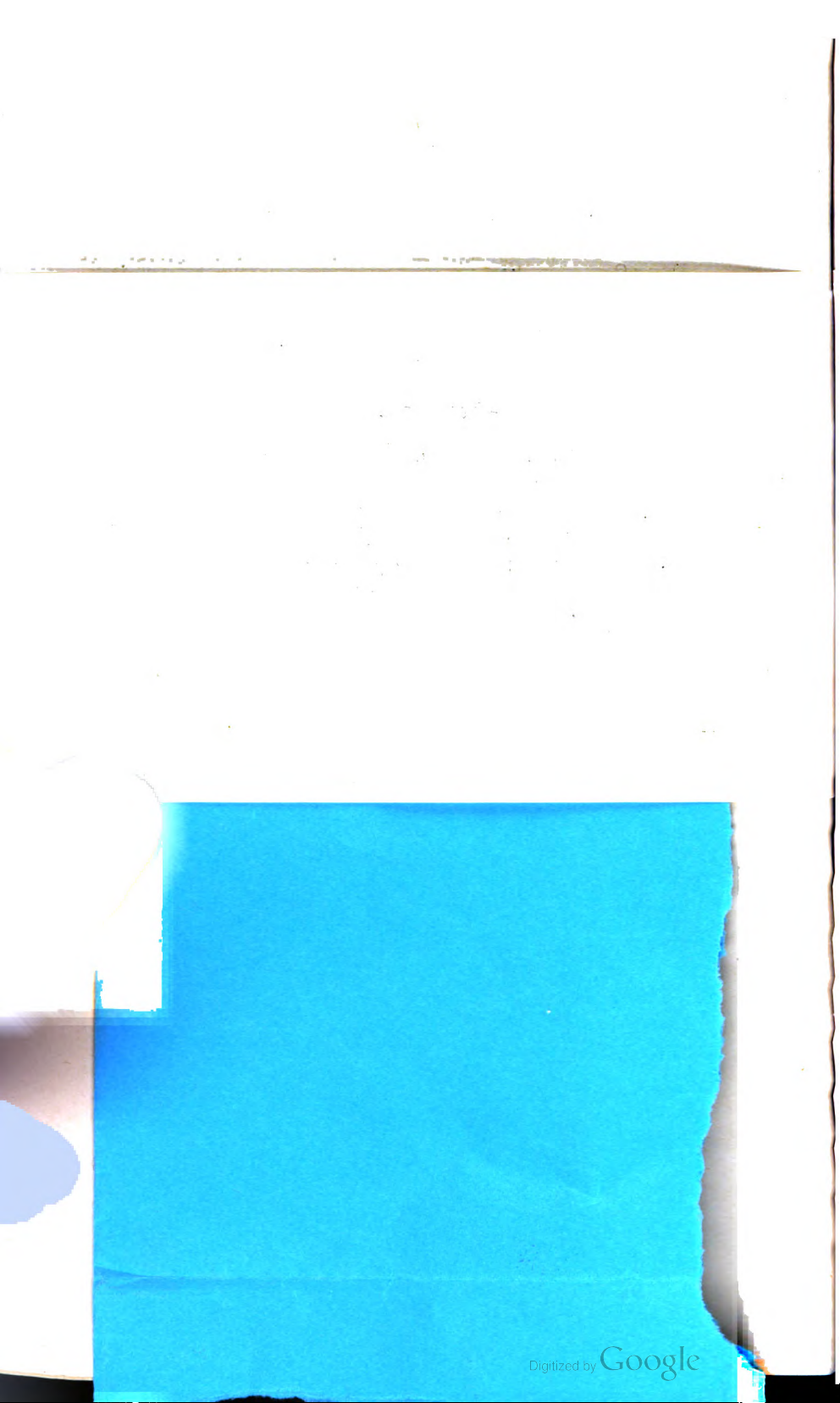
KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER

1912

[111508]

Rättelser.

S. 38	r. 3	<i>lās:</i>	goð
» » »	4	»	Guð
» 54	» 6	»	fulkomæð
» 60	» 16	»	fiærðu
» 79	» 10	»	oquæðinsorð
» 90	» 20—21	»	kwæðær
» 96	» 7	»	þriðæ

347.75
V1566e

INLEDNING.

Vår äldsta på svenska skrivna bok förvaras på Kungl. biblioteket i Stockholm, där den bär signum B 59. Intill för helt få år sedan plögade man säga, att den var vår äldsta handskrift på svenska, men professor O. v. Friesen har visat, såsom det synes omotsägligt, att vi ha ett litet bokfragment, som är äldre; det utgöres av två små blad. För vår uppgift är det nu en lycka, att detta fragment tillhört en bok med samma huvudinnehåll som B 59. Båda böckerna, såväl den nu på ett par enstaka blad när bevarade som den på ett par enstaka blad när förlorade, ha nämligen innehållit DEN ÄLDRE VÄSTGÖTALAGEN.

Det torde icke sakna sitt intresse att studera en sådan boks historia. Vi skola söka redogöra för denna, såvitt det varit möjligt att sluta därtill. B 59 är tydligen till sin huvuddel skriven på 1280-talet. Den avsåg att upptaga Västergötlands då gällande rätt, sådan denna ett sextiotial år tidigare samlats och redigerats av lagman Eskil och i mindre mån sedan omarbetats.

Men just vid den tid, då vår handskrift skrevs, synes det ha varit ovanligt liv i lagstiftningsarbetet i Västergötland. Vi äro ju inne på den store rikslagstiftaren Magnus Ladulås' tid, och Västergötland hade just då en kraftig lagmanssläkt. Lagmannen hette Algot, möjligen en avkomling av den lagmanssläkt, som på 1100-talet skänkt provinsen lagman Karle, »fäderneslandets fader». Algot hade en son, som var biskop, medeltidens störste Skarabiskop, Brynolf. Två andra söner till Algot tillhörde domkapitlet som kaniker, den ene av dem

bar titeln »legifer», lagmannen, och fick senare befordran till kansler hos konungen.

B 59 blev således snart nog föråldrad som lagbok. Det blev nödvändigt att åtminstone införa de tillägg, som lagen fått. Försök ha gjorts, troligen omkring 1300, till sådant införande i ett litet häfte, som kallar sig självt »Liber Laurentii, quem scripsit Lydekinus», vilket torde betyda: »Laurentii anteckningsbok, som renskrivits av Lydekinus». Vem Laurentius var, veta vi icke; troligen var han en kanik i Skara. Lydekinus har ett namn, som tyder på lågtysk börd, han skriver en synnerligen driven stil men behärskar dåligt svenskan; en person med samma namn är några år senare präst i Lödöse. Antagligt är, att Lydekinus varit en andlig, en skrivare hos biskopen eller någon annan, och fått befordran till Lödöse, där hans förmodade lågtyska språkkunskap borde komma väl till pass bland de talrika sjömännen. Laurentii av Lydekinus renskrivna bok har till en början tillkommit så, att förf. lagt framför sig dels B 59, dels en handskrift av vår yngre Västgötalag och antecknat vad som var nytt i den senare. Längre fram har han infört åtskilliga anteckningar ur andra källor, delvis, tyckes det, med syfte att ha i minnet sådana kanoniska rättsgrundsatser, som borde göras gällande i det fortsatta lagstiftningsarbetet. Lydekini handskrift är skriven i alldeles samma format som den ursprungliga delen av B 59, och det lider intet tvivel, att det från början varit meningen, att den skulle häftas samman med denna, såsom även skett.

Efter det Lydekinushandskriften blivit gjord, kom boken i händerna på en ny skrivare. Denne plägar kallas Vidhemsprästen; det framgår av hans egna uppgifter, att han hette Laurentius, kallades Diakn och svarade för Vidhems (Laske-Vedums) kyrkokassa år 1325. Det synes troligt, att även Laurentius var knuten till stiftsstyrelsen; möjligen var han biskopens diakon och hade Vidhem som prebende.

Vidhemsprästen Laurentius har inskrivit en hel mängd viktiga saker, t. ex. den äldsta text vi ha av Edsöreslagarna

och den enda av Alsnö stadga om frigästnings upphörande. Han har vidare skrivit en fullständig latinsk redaktion av kyrkobalken och en hel del andra lagexcerpter. Men viktigast är för oss, att han skrivit in DEN ÄLDSTA FRAMSTÄLLNING AV SVENSK HISTORIA, som finnes i vår litteratur. Det är denna historia, till formen en enkel längd över Västergötlands lagmän, Sveriges kristna konungar och Skara biskopar, som utgör huvudinnehållet av föreliggande edition. Korteligen sagt förefaller den att vara en ganska pålitlig upppteckning, gjord av en personligt from lekman, troligen en domare.

Jämte själva krönikan ha vi tagit in en del ur lagtexterna, d. v. s. sådant, som även ur allmännare synpunkter kunnat vara av intresse och hjälpa till vid en orientering över det rätt invecklade material, varur forskaren samlar en bild av det gamla Västergötlands och i viss mån Nordens äldsta samhällsskick.

Ty Västgötalagen är viktig icke blott för västgötar. Övriga svenska lagar äro yngre och således vida mer påverkade av kyrklig och kunglig lagstiftning. De norska lagarna, även de äldsta, visa liknande påverkning, ty redan på 1100-talet hade biskoparna genom klokt ingripande i tronstriderna skaffat sig ett stort inflytande. Äkta germanskt rättsskick får därför ofta letas fram just ur vår lag.

Då man skall söka göra sig en föreställning om beskaffenheten av vår gamla lag, får man icke glömma, att vår handskrift var en privat anteckningsbok. Någon auktoriserad text var den på intet sätt. Vi ha nu förlorat alla andra handskrifter av lagen på de två fragmentbladen när. Men vi veta från annat håll, att rätt stora olikheter kunnat råda mellan olika avskrifter av samma lag. Det avgörande blev nog i sista hand tingsmenighetens åsikt om lagens innehåll, de äldsta laghandskrifterna ha varit underordnade hjälpmedel för domare och icke minst för andliga att hålla reda på de gällande bestämmelserna. Därav har blivit en följd, att vår yngre Västgötalag, som tydligen gått ut från en annan grupp av handskrifter till den äldre, än den B 59 tillhört, ibland kan

supplera vår handskrift av VGL I. Vi avtrycka alltså stycken dels av de tre händer, som skrivit B 59, dels enstaka stycken ur fragmentet, dels slutligen ett par stycken ur handskrifterna till VGL II, då dessas innehåll kan visas ha tillhört den ursprungliga redaktionen eller på ett mera värdefullt sätt belyser dennas stadganden.

För specialisten finnas utmärkta upplagor av hithörande texter. Redan Schlyters stora edition (1827) var mönstergill, och senare ha vi fått ett fotolitografiskt avtryck, som för forskaren nästan ersätter själva handskriften. Det fanns intet skäl att konkurrera med dessa. Däremot fanns det skäl att ge ut texterna i sådan form, att man kunde lättare finna sig till rätta i dem. Vår text är alltså normaliserad; den tager blott begränsad hänsyn till ortografins ofta alldeles godtyckliga växlingar. Den normaliserar utan att redovisa sådana rättelser, som sakna betydelse för innehållsuppfattningen.

Till själva texten foga vi en parallellt löpande översättning, vilken vi just, emedan texten står strax bredvid, ansett oss vid behov kunna göra i någon mån till en parafra. Slutligen lägga vi till sådana anmärkningar, som erfordras för ett fullt förstående och kritiskt bedömande av de meddelade texterna.

Tack vare förlagsfirmans tillmötesgående och rika förråd av klichéer ha vi kunnat förse texten med ett antal illustrationer, som ofta vida bättre än en lång förklaring ge inblick i textens innehåll.

Vi hoppas alltså, att vi genom den lilla boken satt ett medel i händerna på en historiskt intresserad allmänhet att bilda sig en föreställning om innehållet i *vår äldsta lag* och *vår äldsta krönika*.*

Skövde i mars 1912.

Utgivaren.

* Till förebyggande av missförstånd må nämnas, att mitt uttalande s. 31 om Prof. Brauns framställning rörande Ingvar Viðforli var skrivet, innan Prof. v. Friesens framställning i ämnet kom mig tillhanda.

30

60

All myllum gæra þan ma eig sua gæra at rope
 Annars manst spillis eig akur eig ang e
 ig væghu manna eig forta grunnar ok eig myllum
 þerre at for a var gæra eig filki uerku fiskagar þ
 ma ok eig sua gæra at þem a lþri fiskagar þi
 lth eig ma fisku. Stannum manst annar sin
 þan at a eig i diki. Annar manst. myllum stak
 lgar oþe þrea uethar allar þrim vætrul langar
 aru fang af roten þa ta wald at taker ai null.
 Sighu sua þen ai myllustak at. at fang aru
 al af roten vici maþ rþann gþlru at stlup.
 stopu ok stulpa ok þræstullu ta ok holagh
 at myllustak ma þan þe fang aru all vreden.
 Sa þ. a myllum stad at fyrst gæra uærk a hvar þat
 ai hætta - a aldri gæra ang allar alþra gæra.
 Dela man vm - myllum stad kallar hvar sik
 egða þa skal alþri til nanna þen skal lagh fa
 viciu uær þar lþra hava bakur iammargh vir
 m þa skal laus alþri nanna til ok scilic melli.
 þerra. Sa þ. myllum i almannis vartu a annar

En sida av äldre Västgötalagen.

KAP. I.

Västergötlands lagmanslängd.

(B 59, Vidhemsprästens hand.)

Att de gamla nordborna jämte sitt stora intresse för gällande rätt också hyste intresse för rättens utvecklingshistoria, framgår av många skäl. Den norska Gulatingslagen t. ex., vilken, såsom vi snart skola visa, nog varit för Västgötalagens redaktör bekant, har i nu tillgängliga handskrifter formen av en redogörelse för vad den äldre lagen, »Olov den heliges lag», och den yngre, med mera skäl kallad »Magnus Erlingssons lag», i olika fall föreskrevo. Och Östgötalagen, som ju av djupare liggande skäl har nära släktskap med vår, lämnar ofta i själva texten historiska notiser, den anger tiden för ett stadgandes tillkomst, eller den förlägger dess antagande till det nu längesedan förgätna ting, som en gång hölls på Gloholma i Söderköpings skärgård.

I Gulatingslagen fick det historiska stoffet praktisk betydelse, då konung Sverre strävade att utmönstra Magnus Erlingssons av eftergivenhet mot prästvåldet dikterade »nymälen». I Östergötland visade sig av metoden vissa olägenheter, som man sökte avhjälpa genom i lagen intagna maningar, sådana som denna: »Kommen nu ihåg, bönder, att nu är det så» (som följer). Lagman Eskil gick vid redigerandet av vår lag en annan väg. Han sammansökte, som vi se nedan, de särskilda laggivarnas stadganden, men han valde att sammanställa en text blott av i kraft varande stadgar. Det historiska stoff, som hans grundliga och skarpsinniga forskning givit

som biprodukt, återfinnes till en del i den av yngre författare utarbetade lagmanslängd, som införts i vår kodex av Eskils lagverk. Denna får alltså ingalunda anses som ett oorganiskt påhäng till lagen. Dess rättshistoriska synpunkt genomgår i stort sett även de följande konunga- och biskopslängderna.

Att kritiskt värdesätta de särskilda notiserna i lagmanslängden är i allmänhet icke möjligt, då andra källor icke finnas annat än för den sista tiden. Enstaka notiser om västgötska lagmän finnas hos Snorre. Men här anlägges en helt annan synpunkt: här är det fråga om dem, som i krig eller i diplomatiska förhandlingar kommit i förbindelse med Norge. Att namnen icke kunnat fås att stämma, betyder därför knappast, att någondera källan har oriktiga uppgifter. Vår längd torde icke vara fullständig och kan lätt ha utelämnat män, vilka i fredens värv varit av ringa betydelse.

Hær hittæs namn þerræ manne, ær Wæstrægötlanz lagh görðo ok fram förðo.

Fyrsti war Lumbær, ok af hannu æru Lums lagh kallæð, fore þy at han sighs hawæ huxæt ok gört en mykin lot af laghum warum. Han war föddær i Wangum, ok þær liggær han i enom kollæ, fore þy at han war heðen.

Här återfinnas namnen på de män, som författade och föredrogo Västergötlands lag.

Den förste var Lumber, och efter honom kallas den Lumbers lag, ty han säges hava uttänkt och författat en stor del av vår lag. Han var född i Vånga, och där ligger han begravnen i en hög, ty han var hedning.

Hög. I Vånga, Skånings härad, invid vägen Skara—Vedum, visas ännu två högar, av vilka den ena enligt Tuneld skall ha kallats Lumbers hög. Den är icke undersökt. Att gravhögarna voro minnen från hednisk tid var på lagens tid ännu i friskt minne, såsom synes av uttrycket »*Höghæ byr oc af heðnu byggðær*». Det framgår även, att minnet av den gamla tiden hölls i ära, ty en sådan by hade vissa företrädesrättigheter framför yngre byar utan sådana vördnadsvärda minnesmärken.

Uppgiften, att delar av lagen härstamma från heden tid, kan i alla händelser verifieras ur själva texten. Mest bevisande är kanske edsformuläret: *Bidæ sær swa guð hol*, ty det

betyder ostridigt: »bedja, att så vare honom gudarna nådiga»; singularen skulle hetat *hollæn*. Naturligtvis var det icke den svärjandes avsikt på 1200-talet att svärja vid de gamla gudarna, men så var formulärets ursprungliga betydelse, alltså härstammar detta från hednisk tid. Enstaka förekommer även singularform, se nedan s. 92.

Annar var Biorn Kialki. Han var af Meðalby. Þær var han iorðæðær i enom kollæ, fore þy hanum var eigh kunnugh helægh krisnæ. Æn a þem samæ kollæ standær kloknæhus þerræ nu i Meðalby.

Þriði var Þorer Ræfwær af Gökem.

Fiarði var Alli. Han var föddær i Sighlislängem, ok han taldi lugh a Linkornæwallum æn war wrangwis, ok fore sins wrangleks sakir kastæði han i lugh war marghæ urætti ok krokæ ok illbraghð. Ok þy war han kallæðær Kringalli.

Om *Mellby*, där den andre lagmannen hade sitt hem, legat i Bjärke härad eller i Kållands kan icke avgöras. *Sighlislängem* är med säkerhet korrumpert, då intet spår av liknande namn påträffats. Rimligast är väl att gissa på *Sjogerstad* (*Sighvaldstadhum*) i Gudhems härad. Senare ledet företer likhet med *Länghem* i Kinds eller *Längjum* i Laske härad. *Eckorna vall* är vallen vid den i sandstenen nederoderade dalen i närheten av Broddetorp i nyssnämnda härad. — Att *Tore* möjligen möter på annat håll nämnes vid gränstraktaten s. 97.

Fæmpti war Tubbi Stallæri. Han war lughmaðær litlæ stund ok war grimbær ok wrangwis þa stund, han war.

Sætti war Öndær af Æssungi.

Den andre var Björn Kälke. Han var från Mellby. Där jordades han i en hög, ty honom var vår heliga kristna lära icke känd. Men på samma hög står nu deras klockstapel i Mellby.

Den tredje var Tore Räv från Gökhem.

Den fjärde var Alle. Han var född i Siglislängem (?). Och han höll ting å Eckornavall. Men han var vrångvis, och för sin vrånghets skull satte han många lagkrokar och illistiga påfund i vår lag, och därför kallades han Kringalle.

Den femte var Tubbe Stallæri. Han war lagman en kort tid och var hård och orättvis den tid han var.

Den sjätte var Önd från Essunga.

Stallare är i lagens språk titel på en högre ämbetsman hos konungen eller biskopen. Om Tubbe verkligen innehåft sådant ämbete eller om ordet var binamn, låter sig icke avgöra. Senare var man i Västergötland mycket försiktig med att i domareämbete antaga konungens tjänstemän. Jfr nedan, s. 87.

Önder. I Snorres Olov den Heliges saga omtalas en lagman *Emund* av Skara, som, då konung Olov Skötkonung hade brutit avtalet med Olov i Norge, gjorde en resa till Uppland och där med list lyckades få konungen avsatt. Tanken, att denne Emund borde införlivas med vår lagmanslängd, har gamla anor. I vår lagkodex har en gammal hand, som det synes, en hand från 1500-talet, börjat på ett ledigt blad inskriva Snorres saga om Emund av Skara. Senare har man tänkt, att Emund skulle vara densamme som den ovan upptagne Önd, vilket icke vore otänkbart, då Önd kunde vara detsamma som isländska Eyvindr och då sistnämnda namn även eljest blivit förväxlat med Emund. Emellertid är det icke troligt, att Snorre hämtat hela sin saga ur västgötsk tradition, ty om en sådan tradition funnits om Emund, borde den nog ha lämnat spår efter sig i vår längd, som ju härstammar från kretsar, vilka stodo Snorres sagesman nära. I det hela torde Snorre nog ha i sina båda lagmän, Torgny och Emund, huvudsakligen givit uttryck åt sin uppfattning av vad som var typiskt för det svenska lagmansståndet. Och för denna uppfattning var ju det grundläggande, som han förnummit om levande och bortgångna lagmän i Västergötland, det enda svenska landskap, som han, såvitt man känner, har besökt. Men att i Emund och Torgny se historiska personer är knappast berättigat, det hörde till Snorres historiska metod, att de behandlade personerna skulle i samtal framlägga sina motiv, och för det ändamålet fann han nog ibland nödigt att konstruera de interlokutörer, som behövdes för att hans huvudpersoners tankar och stämningar skulle komma fram. Liknande gäller om en annan lagman, Torfinn eller Torvid, som nämnes i isländska källor, och om vilken det

berättas, att hans häst gick durk med honom under en strid mellan Harald Hårdråde och Stenkil. Man har velat identifiera honom med den Tyrner, som nedan nämnes, men detta är osannolikt. Det är naturligtvis fullt möjligt, att Torfinn-Torvid är historisk, men det följer däraf icke, att han ihågkommit i de kretsar, där lagens utveckling var historiens väsentliga innehåll.

Syundi was Ulvar af Trælghu. Han þolde bortwækilse, swa at han baði tappæði wald ok lagmanznamn fore sinæ usiði ok folsko.

Attundi war Þyrnir, han war föddær i Uplandum.

Niundi war Ulvar, hans sun.

Tiunde war Assur af Hæru. Han taldi wæstgötæ lagh al a enom dagh, þy eno sinne ok aldrih mer, fore þy at han do skampt þær æptir.

Den sjunde var Ulvar av Trälje. Han blev fördriven, så att han miste både sin makt och sitt lagmansnamn för sina oseder och sin dårskap.

Den åttonde var Törner, han var född på Kinnekulle.

Den nionde var Ulvar, hans son.

Den tionde var Assur från Hæra. Han föredrog Västgöotalagen blott på en dag, därför blott en dag och aldrig mer, att han dog kort därefter.

Trälje ligger i Husaby socken och är nu fördelat på två byar, Norrträlje och Sunnträlje. *Upland* var det gemensamma namnet för tre socknar, *Österupland*, *Västerupland* och *Medalupland*, numera på grund av synkope och folketymologisk omtydning Österplana, Västerplana, och Medelplana, alla belägna på den nästan golvplana avsats, vilken omkring Högkullen bildas av kalkstenslagret. Återkomsten av namnet Ulvar tyder på att släktskap rått mellan alla de tre från Kinnekulle härstammande lagmännen, att vi alltså haft början till en lagmansätt. Namnet *Törner* möter på 1200-talet såsom buret av personer, som stodo den dåvarande lagmansätten nära. På Kinnekulle är det bevarat i gårdsnamnet *Törnsäter*. Äldre författare ha i *Törner* velat se en yngre form av *Torgny* och antagit, att vår lagman var en ättling av Tiundalagmannen i Olov den Heliges saga. Om något sammanhang finnes, så är det snarare det, att Snorre givit en lärd om-

tydning av ett namn, som han hört under sitt besök i Västergötland.

Ælliupti war Karli af Ezwæri. Han æfti eigh egn ællær aðræ kostæ swa mykit, sum rasklekær hans ok hiartæ haweskæ ok snilli höghðe han til þæs walz. Han spurði æptir þem mannum spaklikæ, ær laghæ spiæl görðo i landi waru. Han ræfsti hwarium æptir sinni giærð. Ok land sit fore ondom mannum frælsæði han ok udómum, hwaðæn af war han saghdær mæð mildri hyggiu laghæ styræri. Oc þy war han kallaðær kwæmilikæ faðir at fostærlandi.

Den elfte var Karle av Edsvära. Han förvärvade icke jordagods och annan egendom, utan fastmer var det hans duglighet, hans sinnesstorhet och hans begåvning som upphöjde honom till ämbetet. Han sökte med klokhet efter de män, som begingo lagbrott i vårt land. Han straffade envar efter hans gärning. Och sitt land friade han för onda män och skändligheter. Därför nämnes han i kärleksfull hågkomst som en lagens väktare. Och fördenskull kallades han med fog fäderneslandets fader.

Vid genomläsningen av den ovanligt utförliga skildring, som vår krönikör bestått lagmannen från Edsvära, märker man genast, att här råder en språkets värme, som vi icke förut sett. Slutorden »fäderneslandets fader» tyda även på något mer än en domare, som under vanliga vardagliga förhållanden gjort sin plikt. Uttrycket är poetiskt, dess form är metrisk, och det väcker tanken på ett förlorat kväde till den store lagmannens ära. * En jämförelse med konungalängden skall också hjälpa oss att tolka de nu föreliggande raderna. Efter Ragnvalds dråp, heter det, »styrde en god lagman och landskapets stormän Västergötland, och då voro alla trogna mot sitt land». En blick på vår lagmanslängd skall lätt visa, att ingen av de föregående eller efterföljande får sådana lovord, att han kan antagas ha varit Västergötlands styresman under de då rådande svåra förhållandena. Om vi icke vilja förmoda, att vår krönikör helt glömt den lagman, som under interregnum styrde landet så, att alla troget höllo samman under

* Skalden Einar Skulason besökte Sverige vid 1100-talets mitt. — Likheten med det ciceronianska *pater patriæ* torde vara tillfällig. Vi äga ingen anledning att tro, att Cicero studerades i denna tids Västergötland.

hans ledning, så måste vi identifiera konungalängdens »gode lagman» med vår Karle av Edsvära, »fäderneslandets fader».

En liten skildring av Västergötlands öden efter Ragnvald kan ur källorna sammanställas och torde här vara på sin plats. Konung Inge d. y., den siste av västgötarnas egen ätt, hade blivit förgiven i Vreta i Östergötland. Det låter gissa sig, att västgötarna misstänkte den storbonde, Sverker, som i Vreta och dess omedelbara närhet ägde en massa gårdar och som senare blev gift med Inges änka. Någon lust att reflektera på förslaget att göra Sverker till konung torde således icke ha funnits i Västergötland. För övrigt hade västgötarna sin egen kandidat. Konung Inge d. ä:s och drottning Helenas (S:t Helenas?) dotter, Margareta Fredkulla, hade i sitt andra äktenskap med konung Nils i Danmark en son, Magnus, som synes i mycket ha varit sin folkkäre morfader lik. Han beskrives i en dansk krönika såsom Danmarks blomma, och han jämföres med Saul, som var huvudet högre än allt folket. Denne Magnus valdes av västgötarna till konung. Efter valet var det, som den nyvalde konung Ragnvald, uppsvearnas kandidat, skulle förhandla med västgötarna och infann sig, bård och hugstor, utan att iakttaga västgötarnas fordran, att han först skulle giva och mottaga gisslan. Västgötarna höllo mycket strängt på att tinget såsom fridens lagliga värn skulle hållas i respekt. »När konung eller jarl eller biskop fara omkring i landet», säger Snorre, »då svarar lagmannen å folkets vägnar, men då följa honom alla, så att näppeligen våga de mäktigaste män infinna sig på tinget, om icke bönderna och lagmannen därtill givit lov.» Det bör icke glömmas, att Uppsalakonungarna i förhållande till Västergötland från början voro erövrare och att västgötarna därför hade alla skäl att hålla strängt på sina rättigheter. Det var med tydlig stolthet, som de erinrade sig det kraftiga sätt, varpå de, »alla trogna mot sitt land», under lagman Karles ledning avvisat Ragnvalds övermod.

Västgötarnas egen konung finnes icke nämnd i vår längd. Han kom heller icke mycket att uppehålla sig i sitt nya rike.

Han hade stora intressen att bevaka i Danmark. Under en lång följd av år hade kronan gått i arv bland Sven Estrids-sons söner. Nu satt den yngste, Magnus' fader, på tronen, och frågan var brännande, vem som skulle efterträda honom. Farligast bland medtävlarna var Knut Lavard, hertig i Slesvig. Knut var ytterst vänsäll, och han hade stöd i tyske kejsaren, till vilken han för en del av sitt område trätt i länsförhållande. Magnus och hans parti överlistade Knut och mördade honom den 7 januari 1131. Förbittringen blev stor i Danmark, och Magnus torde såsom fredlös i sitt gamla fädernesland en kort tid ha vistats i sitt nya rike, »i ett slags landsflykt» säger Saxo. Men 1134 var han åter vid sin faders sida; då stod det väldiga slaget vid Fotevik i Skåne, där Knuts broder Erik blev segrare, och där Magnus efter ett manligt försvar föll. Men västgötarna synas ännu icke ha velat gå med på Sverkers tronkandidatur. Under Harald Gilles tid, sannolikt medan Harald var ensam på norska sidan och hans brorson Magnus den blinde vistades i kloster, med andra ord 1135, gjordes en gränsreglering mellan Norge och Götaland. I den senare urkund, vi ha härom, nämnes såsom Götalands representant »konung Karl», tydligen samme Karl, som vi strax skola se såsom ledare av provinsens utrikespolitik. Han har således uppträtt om icke med konungs titel, dock med så självständig makt, att han av de medagerande och traditionen uppfattats som konung. Kort efteråt sökte Magnus med svärd återvinna sitt rike, men han blev slagen och drog då till främmande land, utpekande Norge som ett lätt byte för en erövrare. Bland dem, som spekulerade, var just »jarlen» i Västergötland, Karl Suneson, om vars misslyckade erövringståg Snorre berättar följande: »Vid den tiden fanns i Götaland jarlen Karl Suneson. Han var mäktig och ärelysten. Karl lyssnade till vad Magnus sade, samlade en här och red in i Viken, där folket av fruktan underkastade sig honom. Men då Tjostolf Aleson och Åmunde erforo detta, ryckte de emot honom med den här, de kunde få, och hade med sig konung Inge (Haraldsson). De mötte

Karl Jarl och götarna i Krokaskogen (Sörbygden) och hade där ett slag, och konung Inge segrade. Det föll mycket folk vid Krokaskogen, men jarlen flydde österut. Konung Inge förföljde dem, och deras färd lände dem till mycken vanära.» Detta skedde 1137.

Efter denna motgång för västgötarna och deras hövdingar borde konung Sverker ha bättre utsikt att vinna erkännande även i Västergötland. Han gifte senare om sig med Magnus Nils-sons änka, Rikissa av Polen. Då Varnhems kloster grundades (1148 eller 1150), skedde detta enligt källornas bestämda uppgift på Sverkers initiativ; då något år senare Knut Magnusson för första gången besökte sin styvfader, därvid han tog vägen över Lödöse, synes Sverker ha känt sig säker nog, ty han erbjöd Knut ett tillräckligt »rike» i Sverige och skulle då enligt sin plan själv i Danmark göra sig skadeslös. Slutligen, då Varnhems-klostret blev utsatt för svåra förföljelser av Sverkers nye medtävlare Erik den helige och hans gemål, tydligen på grund av tvister om den mark, som vissa släktingar för sin själ skänkt klostret, då kunde munkarna hålla stånd till efter Sverkers död.

Som synes, var det en lång tid, som Västergötland måste styras av »en god lagman», förnämligast eller hela tiden Karle, och landshövdingar, bland vilka den förnämste var Karl Sune-son. Och det var en orolig tid. Oavsett de här skildrade händelserna, i vilka västgötarna togo del, kunna vi anteckna Kungahällas plundring av vendarerna 1135. Från konung Sverkers senare år berättas ännu en händelse, som förtjänar här ihågkommas. Sverkers äldste son, prins Johan, hade med våld tagit till sig tvenne förnäma danska kvinnor, den ena gemål till jarlen Karl av Halland, den andra hennes syster, en änka. Till båda dessa damer trädde han i brottsligt intimt förhållande. Sådant var styggelseverk och kunde enligt vår Västgötag lag sonas blott med en vallfärd till Rom (s. 77). Härtill kom, att det vållade allvarliga förvecklingar med Danmark. På ett ting blev Johan för detta dödad. Det starka framhållandet av att Karle straffade envar efter hans gärning

skulle vara väl motiverat, om han haft del även i denna dom mot en kunglig person och så skyddat sitt land från hans »skändlighet». Men källan (Saxo) upplyser icke, vilket det ting varit, som dömde Johan.

Under den ytterst oroliga tid, som vi nu skildrat, fortgick trots allt det fredliga arbetet. Ett yttre tecken därpå är Forsby kyrka, några kilometer från S:t Helenas stad. Kyrkan invigdes enligt en utan allt tvivel äkta inskrift den 20 juli 1135. Dagen var ägnad den heliga Margareta, vars namn bars av västgötakonungens några år förut avlidna moder. Är detta en tillfällighet, eller är det ett bland bevisen, att »då voro alla trogna mot sitt land»?

Om det varit Karle, som under denna oroliga tid uppehållit laga ordning i det inre, så förstå vi, att han verkligen kunde »med fog kallas fäderneslandets fader».

Tolfte war Algotær, hans sun æptir han, mykilhughæðær maðær ok girughær.

Nu firi þy at Sitryggær, hans sun, wildi eigh æptir sins faðurs döðæ þa byrð a sik bindæ, at væstgötæ formæli, for þy at war ungær, ok eigh at sær gior i allæ löte, þy tok Öndær af Grolandum þrættandi wiðær laghmanzdöme, rættwis man oc staðlikær. Han taldi ræt lagh ok gömde þærræ i i hwarn stað.

Den tolfte var Algot, Karles son, en stolt och vinningslysten man.

Emedan nu Sigtrygg, Algots son, icke ville efter faderns död binda den bördan på sig att föra ordet å västgötarnas ting, emedan han var ung och icke försigkommen i alla stycken, därför tog Önd från Grolanda såsom den trettonde emot lagmansdömet, en rättwis och karaktärsfast man. Han föredrog lagen rätt och vårdade den i alla stycken.

Algot (Algaut) är hos Snorre namnet på den västgötakonung, som dräptes av Ingjald Illråde. Hur pass mycket av dessa traditioner som varit känt i Västergötland, låter sig nu icke avgöra. Till Edsvära är namnet knutet i gårdsnamnet *Alguts-torp*, som ju kan vara ett minne från Karles släkt, där namnet *Algot* nog förekom i många led. Att namnet *Algot* på 1200-talet bars av en mycket bekant västgöotalagman, är i inledningen påpekadt. Han kallar sig Algot Brynolfsson. Om hans fader

varit den Brynolf Stallare, som av konung Erik Knutsson fått Kråks egendom,* kan icke avgöras. Icke heller vet man, vems son denne Brynolf varit. Men det är ganska rimligt, att han varit son av den andre Algot, Sigtryggs son, som nedan nämnes. Den karakteristik, som gives åt vår Algot den äldre, skulle rätt väl passa på åtskilliga i den tredje lagman Algots släkt.

Vinningslysten är nog den rätta översättningen av *girughær*. Det bör dock påpekas, att ordet i västgötadialekten även har betydelsen arbetsam, energisk. Att angivna översättning valts, beror på den antagligen avsedda motsatsen mellan de om far och son fällda omdömena. Om Algot den tredje tillhörde vår lagmans släkt, så kunna vi se, att ätten haft stora egendomar, ty Algot var mycket rik.

Sigtrygg möter som namn på domare under 1200-talet, där vi år 1225 ha en häradshövding i Vartofta med detta namn. Namnet är för övrigt icke ovanligt i diplom från omkring 1200. Något, som säkert åsyftar vår lagman, är icke uppvisat. Bland Knut Erikssons vittnen nämnes en gång Sigtrygg Brune. Då Knut ägde stora egendomar i Västergötland, där dog och där valde sin gravplats samt slog mynt i Lödöse, så är det ju rätt antagligt, att han någon gång anmodat Västergötlands lagman att bevittna ett brev.

Episoden om Sigtrygg är av särskilt intresse, då den visar, att lagmannens son ansågs ha icke blott en viss rätt utan även en viss plikt framför andra att övertaga ämbetet. På en tid, då lagen icke var skriven utan blott bevarades i lagmannens minne, var naturligtvis en dylik ordning av värde för kontinuitetens bevarande. Ett i praxis ärftligt lagmansdöme möta vi även i Snorres skildring av Torgny lagman.

Formæli ha vi tolkat särskilt med hjälp av den latinska titeln på häradshövding, *prolocutor*. Om detta ord översattes till fornsvenska, så blir det just *formælandi*.

* DS, n:r 216.

Siðæn tok æptir han Naghli, broðer hans, fyghurtandi wið samæ waldi. Han fylghði siðum ok mæðfærdum broðors sins, hafði hof i orðum ok athawum allum, þiænæði rætwisei oc laghlikæ wærn allum wæstgötum.

Æptir han tok Sitryggær Alguz sun fæmtandi wið laghmanzdöme, þa fulkomen at waldi ok witi sinu mæð Guðs tröst.

Sæxtandi war Alguttær, hans sun.

icke heller rörande de nu senast nämnda lagmännen fås ur andra källor några upplysningar. En onämnd lagman i Gautland skall efter Magnus Erlingssons död (1184) ha blivit gift med dennes änkedrottning.* Uppgiften är av intresse såsom visande på den livliga förbindelsen mellan Norge och götarnas (väl = västgötarnas) lagmän samt på de senares höga sociala ställning, men något närmare kan icke upplysas.

Syutandi war Æskil Laghmaðær. Han spurði innurlikæ ok letæði al Lums lagh oc annarræ at nytræ hæfð lanzins forældris. Siðæn han fan lanzins lagh, þa huxæði han þem mæð mykli snilli ok sialfs-sins forseo. Han war marghæ wæghe wæl fallin til þæs walz. Han hafði þa giæf af Guði, at han atti snilli myklæ fore aðrum mannum. Han hafði ok klærk-dom ærlikæn iæmt goðom klærk-um. Ok iwir allæ löte styrkti han wæstgötæ oc þerræ höfðengjæ. Han war Magnusær sun Minniskiolz af Bialbo. Han war mykin maðær for sik til aldræ raðæ ok

Sedan efter Önder tog Nagle, hans broder, såsom den fjortonde emot samma wälde. Han följde sin broders seder och åtgöranden, var hovsam i sina ord och hela sitt framträdande och skaffade alla västgötar rätt och lagligt skydd.

Efter honom tog Sigtrygg Algotsson såsom den femtonde emot lagmansdömet, då fullt kommen till kraft och förstånd med Guds hjälp.

Den sextonde var Algot, hans son.

Den sjuttonde var lagman Eskil. Han forskade sorgfälligt efter Lumbers och andra lagar, sådana de voro efter fädernas goda sed. Sedan han funnit (vad som var) landets lag, då genomtänkte han den med mycket skarpsinne och egen omsikt. Han var i många hänseenden väl skickad till detta ämbete. Han hade den gåvan av Gud, att han bade ett skarpt förstånd. Han hade ock en gedigen lärdom, däri jämgod med goda klerker. Och i alla avseenden stödde han västgötarna och deras ledande män. Han var son till Magnus Minnisköld av Bjälbo. Han

* Fagrskinna enligt redaktionen B.

rætræ, swa at war iwir allæ rikisins höfðengjæ. Swa sum han war mykin for sik til aldræ raðæ, swa war han ok goðær drængær til swærð ok til aldræ takæ i strið. Hwat ma iak nu meræ af hanum sghjæ utæn þættæ, at sent föðes annar slikær maðær.

var en mycket framstående man att giva råd i alla saker och att giva riktiga råd, så att han stod framom alla rikets stormän. Liksom han var en utmärkt rådklok man, så var han även en duglig man i att föra svärd och i övrigt i strid. Vad skall jag nu mera säga om honom än detta, att sent födes en sådan man?

Med lagman Eskil beträda vi en fullt historisk mark. Vi ha hans sigill på ett ännu bevarat diplom (s. 24), vi ha en kort notis om honom i Sturlungasaga, och vi ha utförliga underättelser om hans och framför allt om hans husfolks ställning till den samtida norske konungen Håkon Håkonsson i den tillförlitliga saga, som handlar om denne. En liten biografi kan ur dessa källor sammanställas.

Eskil synes vara född på 1170-talet. Och sin tidiga ungdom tillbragte han vid konung Knut Erikssons hov. Själv berättar han för konung Håkon om den tid, då Knut Erikssons fånge, norske tronpretendenten Erling Stenvägg, var »med oss i Visingsö». Då fången Erling satt i tornet (»stenväggen»), så var han väl icke egentligen något umgänge för övermagar, ehuru naturligtvis konungens hird, som skötte bevakningen, ofta kom i beröring med honom. Magnus Minnisköld, som även efter den norska källan är Eskils far, förekommer ofta, ehuru mindre ofta än brodern Birger Jarl d. ä., som vittne på konungens brev. En gång möter namnet Eskil så, att det kunde beteckna antingen en son av Birger eller en son av Magnus, men då vi icke i Snorres uppräknig av Birgers söner finna någon med detta namn, så är det nog Magnus' son, som avses, alltså vår Eskil. Eskil måste alltså ha varit vittnesgill (allra minst 15 till 18 år), då konung Knut dog 1195.

Som ung man, omkring 30-årig, torde han ha kämpat i Erik Knutssons här vid Gestilren (1210). Hans maka kan nämligen 9 år senare skänka Snorre Sturlason det »märke»,

som bars framför konung Erik vid Gestilren. I och för sig kunde här ju varit fråga om ett från den sedermera segrande under stridens växling erövrat byte. Men då man erinrar sig det förut sagda om Eskils ungdom, så förefaller vårt antagande sannolikast. Därtill kommer, att vid tiden för Snorres besök härskade i landet den slagne konung Sverkers son. Det kunde då vara lämpligt att göra sig kvitt ett sådant minne, helst då man på samma gång förvärvade en inflytelserik vän.

Omkring 1217 hade ett nytt skede inträtt i Eskils liv. Den mäktige jarlen Håkon Folkvidsson i Norge hade 1214 avlidit. Mellan honom och hans halvbroder, konung Inge Bårdsson, hade träffats en skriftlig överenskommelse, att Håkon skulle bli konung, om Inge dog utan äkta född son. Den rätt, som häri givits Håkon, ansågs ha gått över på hans son Knut, vilken efter Håkons död av sin moder fru Kristina fördes till moderns arvegods i Västergötland. Fru Kristina var Erik den heliges dotterdotter. I Västergötland hade Kristina trätt i nytt gifte med Eskil, och det blev nu han, som hade att bevaka sin styvsons intressen. 1217 vistades Eskil i Lödöse, där han hade en mindre lycklig sjöstrid med en norsk upprorsflock, Slittungarna, han måste lämna sitt skepp i sticket och landsätta Knut, ännu blott en gosse, var han bäst kunde. Sedermera ville Håkon Håkonsson låta hämta sin frände och barndomsvän Knut till sig, men Eskil »trodde icke Birkebeinarna mer än jämnt», och hans ränkfulla gemål hade andra planer. Det kom till åtskilliga resultatlösa underhandlingar, därvid Eskil även användes såsom den svenska förmyndareregeringens ombud. En gång, ett stycke in på 1220-talet, deltagar Eskil i denna förmyndareregerings beslut. Det gäller en tvist mellan Alvastra kloster och Brynolf Stallare om ett gränsområde mellan Kråks egendom, som skänkts till Brynolf, och Breviks gård, som tillhörde Alvastra. Gränsen hade vid gåvan till Brynolf beräknats till klostrets nackdel, och däri sker nu rättelse, så att konungen, d. v. s. hans förmyndare, ger klostret ersättning, medan Brynolf får behålla det omtvistade

området. Eskil nämnes här icke som rådgivare (förmyndare), denna titel bäres av hans styvson, vilken väl knappast mer än jämnt nått myndig ålder.*

Kort efter nämnda regeringshandling, däri Eskil nog faktiskt med sin lagkunskap haft det bestämmande inflytandet, lämnades Eskils hem av Knut, som då begav sig till en ny norsk upprorsflock, Ribbungarna, och blev dessas konung. Efter åtskilliga nederlag måste han söka styvfaderns medling, och så blir det försoning, varefter Knut blir konung Håkons alltid trogne vän. Även han får lovord som en lärd man (*klerkr*), ett lovord, som ju till en del återfaller på hans uppfostrare. Efter försoningen mellan Håkon och Knut höra vi icke mera av Eskil, som troligen dog ungefär 1227, varefter fru Kristina flyttade till Norge.

Att Eskil ansågs ha hög rang, visas bl. a. av det brev, som konung Johan avlät vid sin kröning 1219. Han nämnes här först av alla icke prästerliga vittnen »framom alla rikets stormän».

År 1219 hade Eskil på sommaren ett längre besök av den store isländske historieskrivaren Snorre Sturlason. Såsom vi i annat sammanhang erinrat, är det alltså från Västergötland, som Snorre har sitt vetande om svensk rättskipning och svensk demokrati. Troligen har dock Snorre icke sett ett färdigskrivet exemplar av den Västgöotalag, som Eskil redigerat, ty i viktiga frågor visar sig Snorre låta en svensk konung döma efter norsk rätt. Lagen blev väl alltså färdig in på 1220-talet.

Med hänsyn till de livliga norska förbindelser, Eskil hade, frågar man sig, om hans lagarbete tagit avgörande inverkan från Norge. Då Kristinas hov hållits i Bergen, skulle man snarast gissa på det västligaste Norges, Gulatingens, lag, varav nog med säkerhet något exemplar fanns i familjearkivet. Intressant nog har man kunnat påvisa, att det äldsta fragmentet av Västgöotalagen, vilket är föga eller icke alls yngre än

* DS, n:r 216.

från Eskils tid, har skriftdrag, som eljest blott förekomma i västra Norge. Lagtexten däremot företer knappast andra likheter än sådana, som man kan vänta med hänsyn till folkens släktskap och förbindelse i det hela, alltså inga mekaniska lån. Eskils arbete framstår efter en jämförelse med

Fig. 1. Lagman Eskils sigill. Omskrift: Si[gillum] Es[killi filii Mag]ni.

norska lagar såsom ett fullt självständigt arbete med samlandet och genomarbetandet av de inhemska rättssedvänjorna.

En liten antydning om Eskils »klerkdom» kan fås i det ovan berörda brevet. Detta utmärker sig för en mycket redig utveckling av det föreliggande rättsfallet, det är dess ena förtjänst framför massan av liknande brev. Men det antyder även historisk kunskap. Erik Eriksson, som eljest plägar kallas blott den tredje, får här namnet »i nyare tid (his mo-

dernis temporibus) den tredje av namnet». Brevets redaktör har alltså vetat något om de Erikar före Erik den helige, som vi eljest blott se omnämnda i utländska källor och långt senare efter dem i unionstidens krönikor.

En annan fråga av stort intresse är, om de lagar, som Eskil samlade, förelägo i nedskreven form och om det alltså

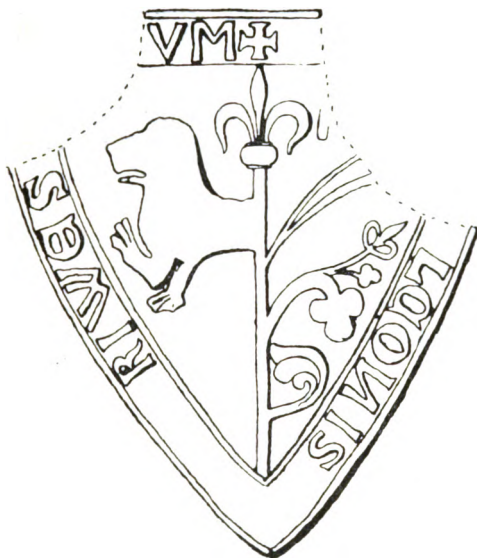

Fig. 2. Lagman Folkes sigill. Omskrift: [Sigillum Fo]lconis
[legife]ri Wes[gotor]um.

var handskrifter, han arbetade med, eller om det uteslutande var den muntligt bevarade traditionen, som han av kunniga män skaffade sig noggrann kännedom om. En så framstående forskare och kännare som Schlyter* besluter sig avgjort för det förra alternativet. «Att sådana stadgar som de mot slutet av 1100-talet på biskop Järpulvs initiativ antagna om tionde

* Juridiska avhandlingar 2, s. 118.

funnos nedskrivna åtminstone på latin, torde utan vidare kunna tagas för givet. Se även s. 78.

Eskils sigill finnes i fragment kvar. Det företer bilden av ett gående lejon, samma heraldiska djur, som upptogs av övriga grenar av Magnus Minniskiolds ätt. (Fig. 1).

Atærtandi war Göstawær, laghmaðær, spakær maðær ok rætvis.

Nitandi war Folke laghman, warskær ok mildær i daghum sinum.

Toko marghær heðnær af warum laghum, ok frillubörn gengu fra arwi sinum.

Den adertonde var lagman Gustav, en fridsam och rättvis man.

Den nittonde var lagman Folke, klok och mild i alla sina dagar.

De togo många hedniska bruk ur vår lag, och frillo barn gingo förlustiga sin arvsrätt.

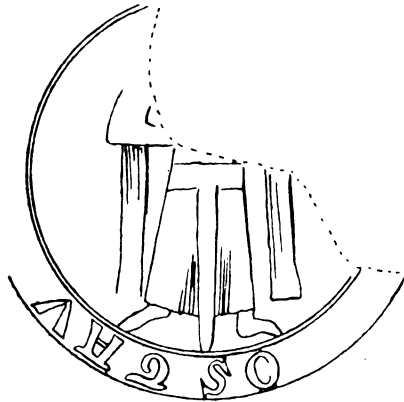

Fig. 3. Lagman Gustavs sigill. Omskrift: [G]ostav...

Texten är här emenderad, så att i stället för *marghir heðær* (många togo heder av vår lag) läses *marghær heðnær*. Det förra ger knappast mening, det senare ger i och för sig god mening, det står i bästa samklang med det följande, som utgör ett exempel på en ändring, där gammalt rättsbruk fått vika för nytt. Man kan också i viss mån uppvisa, att hedniska seder stått kvar i Eskils redaktion och sedan före vår huvud-

handskrift utmönstrats. Viktigast är den s. k. hednalagens föreskrift om tvekamp (s. 79). Ett annat hithörande stadgande är det om att fader måste adoptera sitt eget barn, för att detta skall få ärva, så i fragmentet, medan vår handskrift gör arvsrätten beroende av dopet (s. 88).

Lagman Gustav har efterlämnat ett dombrev och Folke ett annat, vari han stadfäster sin företrädares dom. Gustav var samtidigt häradshövding i Kåkind. Båda breven ha kvar fragmentariska sigill. Gustavs företer bilden av en man, utrustad med domaremakts symboler, svärdet (och vågen?), Folke har en vapensköld, sammansatt av olika motiv; den har både lejonet (Eskils sigill) och liljan, som är mest bekant från Birger Brosas sigill (fig. 2). I Gustavs sigill vore man frestad att se ett bevis, att ägaren varit en bondelagman av gamla stammen, som icke hade annan rang att åberopa än den domaremakts, som folkets val skänkte honom (fig. 3). — Alla tre sigillena förekomma hos Rabenius, »De antiquis Vestrogothiæ legiferis», fullständiga, likaså hos Peringskjöld. Med säkerhet föreligger här en rekonstruktion.

KAP. II.

Konungalängd.

Av den konungalängd, som vi här återge, ha vi två handskrifter och en gammal översättning. Utom handskriften i Cod. B 59, gjord såsom den föregående med Vidhemsprästens handskrift i Cod. D 4, troligen från Vadstena 1430 och 1450. Denna ser nästan likadan ut som den i B 59. Den har alldeles samma stycken i alldeles samma ord och alldeles samma bibliotek. Vår laghandskrift på samma fall förkortar avsevärt, de betydelsefulla styckena, om vilka vi ha flera källor.

Den kallade Re-

viskopen är

annat, som

av all-

ngd.

är

se.

å

AV

1

1

vad de ha att säga. Likaledes skola vi lämna ett par andra upplysningar ur ett par andra längder, båda införda i den sörmländska laghandskriften B 17 i Stockholmsbiblioteket.

Olawær Skotkonongær war fyrsti konongær, sum kristin war i Sweriki. Han war döptær i kiældu þerre, wið Hosæby liggær ok heter Byrghittæ, af Sighfríði biskup. Oc han skötte þaghær allæn byn til stafs ok stols.

Olov Skötkonung var den förste konung, som var kristen i Sverige. Han var döpt i den källa, som ligger vid Husaby och heter Birgittas, av biskop Sigfrid. Och han skänkte genast hela byn till biskopsstolen.

Uppgiften om Sigfrids mission återkommer i biskopslängden och behandlas där (s. 47 följ.). Olov Skötkonungs dop skedde enligt en samtida tysk källa år 1008. Svenska krönikor ha det uppenbart felaktiga året 1108. Även Herverarsagan betecknar Olov såsom den förste kristne konungen. Att stället varit kunglig egendom, synes av namnet vara troligt. *Husaby* är ett vanligt namn på sådana; under medeltiden var vårt Husaby faktiskt biskopsgods.

Annar konongær war Æmundær Kolbrænnæ oc het þy Kolbrænnæ, at war riwær i ræfstum sinum at brænnæ hus mannæ.

Den andre konungen var Anund Kolbränna. Han kallades Kolbränna därför, att han var sträng i sina räfster att bränna männens hus.

Att Olovs närmaste efterträdare hette Anund, synes av de bästa isländska källor, redan Herverarsagan. Uppgiften om hans stränga räfster återfinnes ej hos islänningarna. Att konungen hade så vidsträckt domsrätt, stämmer icke heller fullt med vad vi i övrigt erfara. Själva strafformen för den, som trotsade tingets dom, har nog förekommit. Påven Innocentius III klandrar i brev till Sverker II, den 12 januari 1206, att präster inställas för världslig rätt och att deras hus brännas, då de icke lyda.

Såväl Olov som Anund ha lämnat minnen efter sig i egna mynt. Därefter synes den svenska myntningen ha upphört till Knut Eriksson.

Þriði var Æmundær Slemæ, ok het þy Slemæ, þy at war sliskær ok eigh goðær at þra i þy mali, han wildi fræmiæ. Ok han görðe skiæl mællin Swerikis ok Danmark, swa sum six i Landæmærum.

Den tredje var Emund Slema. Han hette Slema därför att han var snål och icke god att ha emot sig i de mål, som han ville föra fram. Och han gjorde gränser mellan Sverige och Danmark, såsom säges i »Landamäre».

Emund har av traditionen fått ett dåligt eftermäle. Medeltidstraditionen beskyller honom för att ha vållat Blekinges förlust, därför nämnes han i Södermannalagen såsom exempel på en dålig konung. Hervararsagan säger, att i hans tid höllo svearna dåligt fast vid kristendomen. Islänningarna kalla honom Emund Gammal, emedan han var äldre än sin företrädare. Säkert är, att han med den bremiska biskopstolen hade en strid om den i biskopslängden nämnde Asmund. Han kallades av Adam mycket dålig (pessimus). Vår författare har med sitt genomgående rättshistoriska betraktelsesätt i hans domareegenskaper sökt förklaringen till hans eftermäle.

Ok het þy slemæ är i vårt avtryck tillagt för meningens skull och med stöd av uttryckssättet i föregående stycke.

Landamäre avser den nedan s. 95 f. avtryckta framställningen om Danaholmsmötet.

Fiarði war Hakun Röðe. Han war föddær i Lifwini i Wistæhæræði. Þrættan wintær war han konongær ok liggær i Liwini, sum han boren war.

Den fjärde vår Håkan Röde. Han var född i Levene i Viste härad. Tretton år var han konung och ligger begravnen i Levene, där han var född.

Att Håkan var icke den fjärde utan den femte, är alldeles visst, se nedan.

Fæmti war Stænkil konongær. Han ælskæði wæstgötæ umfram allæ þe mæn, i hans riki waru. Ok han war goðær skyttæri ok starkær, swa sum æn standæ hans skotmark i Lifwini. Kallær et Konongsten. Annar standær wið

Den femte var konung Stenkil. Han älskade västgötarna framför alla de män, som voro i hans rike. Och han var en god skytt och stark, så att ännu stå hans skottmärken i Levene. Ett kallas Konungssten. Det andra står vid

Konongs Liðstolpæ. Þriði a Stanz-
biærghi. Ok e gladdus wæst-
götær af hanum, mæðæn hans lif-
daghær waru.

konungens ledstolpe. Det tredje
vid Ståndsberget. Och västgötarna
voro alltid glada åt honom, så
länge hans livstid varade.

Att Stenkil bort stå före Håkan, är redan nämnt. Han är väl bestyrkt i källorna. Innan han blev konung, skall han ha tagit om hand de bremiska missionsprästerna och fört dem i säkerhet, då de mötte motstånd vid hovet. (Adam.) Såväl den bremiske författaren som påven i sitt brev till Inge berömma hans fromhet. Herverarsagan vet, att han varit en mäktig man och jarl, och flera sagor berätta om hans fejd med Harald Hårdråde. Vid sidan av sitt kristliga nit skall han ha förstått att iakttaga ett försiktigt uppträdande och hejda den alltför ivriga framfart, varmed biskop Adalvard d. y. och biskop Eginio i Lund höllo på att framkalla en reaktion.

Hans kärlek till västgötarna förklaras möjligen av hans börd. Hans far hette Ragnvald, och det har av många antagits, att detta är samme Ragnvald, som under Olov Skötkonung var jarl i Västergötland och sedan följde Ingegärd till Ryssland. Enligt Herverarsagan skall han ha dött nära samtidigt med Harald Hårdråde, alltså hösten 1066 eller tidigt på nyåret 1067.

Rörande förhållandena efter Stenkils död finnas många uppgifter, som varit svåra att bringa i överensstämmelse med varandra. Den, som lyckats bäst, synes oss vara Petersburgsprofessorn Braun, efter vilken vi göra följande sammanställning.

Emund Gammal dog icke barnlös, som det kan förefalla i sagorna; han efterlämnade åtminstone tre söner: Erik, Anund och Håkan. Dessutom hade han haft en son, Ingvar, som är den i en isländsk saga och på en massa runstenar omnämnde Ingvar Vittfarne, vilken stupade på ett tåg i Österväg (år 1041), däri han skolat understödja ryssarna, särskilt sin kusins gemål på tåget mot Grekland (enligt bysantinska källor slutat år 1043). Efter Stenkils död uppträdde (enligt Adam av

Bremen) Erik (Emundson?) i kamp mot en annan Erik (Anundsson?), därvid båda stupade. Sedan först Hallsten fördrivits, kom Anund från Ryssland, dit han väl hade följt Ingvar. Även han fördrevs. Omsider blev en son av Emund konung, han var den ovan nämnde Håkan (Röde). På honom syftar enligt Bugge runstenen vid Hovgården (Brate, Runverser s. 72).

Att Håkan varit född i Västergötland, vore ju icke omöjligt; fadern har nog bott där tidtals. Troligare är dock, att vi ha fått in ett par rader om honom, vilka egentligen höra till Stenkil. Egendomligt är, att namnet Håkantorp i Levene skall verka bestickande. Även en annan tillfällighet är bestickande. Det blir jämnt 13 år från Stenkils död till den tid, då vi träffa hans son i säkra källor. Vi ha påvebrev till Inge (och Hallsten) från år 1080 och 1081, och vi veta, att skalden Markus Skeggiason, även lagsagoman på Island, besökt Inge; han reste i våra trakter troligen vid år 1080. Genom Markus och hans samtida, biskop Gissur, vilka båda voro nära vänner till Are Frode, torde islänningarna varit väl underrättade särskilt om striden mellan Inge och det hedniska partiet, vars anförare var Blotsven.

Även Blotsven synes ha härstammat från den gamla konungaätten. Enligt Ingvars saga hade Ingvar en son Sven; det är frestande att identifiera denne med Hervararsagens Blotsven. I så fall skulle han varit broder till Inges drottning Helena, och detta passar synnerligen väl, ty namnet Helena är utan tvivel infört från Grekland via Ryssland, där ett helgon Olga bar det kristna namnet Helena. Olga var gemål till en tidigare Ingvar; att uppkalla henne bör ha legat nära till hands för Ingvar den vittfarne. Inges drottning skulle i så fall redan genom sitt namn ha varit utpekad såsom ett helgon. Enligt Annerstedts sannolika gissning är hon identisk med västgötahelgonet Helena (Elin) av Skövde.

Sætti war Ingi kononger. Han styrði Sweriki með drængskap ok bröt aldrið lagh þy, tald waru ok takin i hwariu landskapi.

Den sjätte var konung Inge. Han styrde Sverige med mandom och bröt aldrig den lag, som var antagen i varje landskap.

Inges manliga uppträdande och manliga sinne vitsordas även i de isländska källorna. Med vanligt intresse för rättsfrågor gör sig vår författare till försvarare för Inge mot en beskyllning, som framställdes mot denne. Enligt Adam skulle redan i Olov Skötkonungs tid ha träffats ett avtal, att om konungen själv ville vara kristen, skulle han få välja den bästa delen av landet, där bygga kyrka och införa kristendomen, men han skulle ej med våld tvinga någon att bli kristen. Nu förtäljer Hervararsagan, att Inge gjorde slut på bloten i Svealand, vilket ju ostridigt skulle vara att bryta den nämnda överenskommelsen, men den säger i annat sammanhang mera obestämt, att han tog det noga med somligt, som Stenkil hade låtit vara. Det tyckes ha varit något olika uppfattning om rättmätigheten av hans uppträdande. Emellertid blev Inge fördriven från tinget. Vår författare är av den meningen, att Inge hade rätten på sin sida.

Syundi var Hallsten konongær, broðer Ingæ konongs, hofsambær ok goðlyndær. Hwart mal, fore han kom, þa var han bötændi at. Fore þy uslæðis Sweriki af hans frafallum ok döðæ.

Den sjunde var Hallsten, konung Inges broder, hovsam och blid. Varje tvist, som kom inför honom, slet han. Därför blev det sämre med Sverige efter hans dödliga frånfalle.

Att Hallsten och Inge voro samregenter, berättas alldeles tydligt av Hervararsagan. I övrigt veta källorna nästan ingenting om Hallsten.

Attundi var Philipus konongær, Hallstens sun. Ok nôt at faðurs ok faðurbroðurs sins, at þer foro wæl mæd Sweriki. Ingin matte hanum laghæspjæl kiænna.

Den åttonde var konung Filip, Hallstens son. Han blev älskad för sin faders och farbroders skull, emedan de foro väl med Sverige. Ingen kunde tillvita honom lagbrott.

Medan den äldre Inges laglydnad var omtvistad, så hade icke funnits mer än en mening om Filips. Filips namn är märkligt. Inges tre döttrar och Hallstens son bära namn, som tyda på ett inflytande från grekisk namngivning i vår konungaätt. Troligen har även här Ryssland förmedlat. — Filip

uppräknas av Are bland en hel del märkliga män, som dogo 1118, före den 28 maj.

Niundi war Ingi konongær, broder Philipusær konongs, ok heter æptir Ingæ konong, Hallstens konongs broðær. Hanum war firgiort mæð ondom dryk i Östrægötlandi ok fek af þy banæ. Æn Sweriki for e wæl, mæðæn þer frænlingær ræðu.

Den nionde var konung Inge, broder till konung Filip och uppkallad efter konung Inge, konung Hallstens broder. Han blev förgiven med ond dryck i Östergötland och fick därav sin bane. Men Sverige for alltid väl, så länge den åtten regerade.

Om giftmordet på Inge berättar översättningen till vår längd, att det skedde i Vreta. Men Vreta var, enligt vad vi erfara av biskop Brask, ett arvegods i Sverkerska ätten. Det finnes ingenstädes utsagt, men det kan gissas, att man åtminstone i Västergötland drog vissa slutsatser rörande den blivande tronpretendenten av dessa fakta. Stöd för en sådan gissning eller misstanke kan finnas i den omständigheten, att Inges gemål Ulvhild, som ingått ett andra gifte med konung Nils i Danmark, ingick sitt tredje gifte med Sverker under omständigheter, som kommit Saxo att beteckna förbindelsen såsom illegitim.

Tiundi war Rangvaldær konongær, baldær oc huxtor. Han reð a Karlæpitt at ugislæðu. Ok fore þa sæwirðing, han giorðe allum wæstgötom, þa fek han skiæmðær döðæ.

Styrði þa goðær laghmaðær Wæstrægötlandi oklanzhöfðengær, ok waru þa allir tryggir landi sinu.

Den tionde var Ragnvald, bård och stolt. Han red utan gisslan till Karlaby, och för den vanvördnad, han visade Västergötlands på landstinget samlade folk, fick han en neslig död.

Sedan styrdes Västergötland av en god lagman och landskapets stormän, och då voro alla trogna mot sitt land.

I berättelsen om Ragnvald göra de andra redaktionerna ett par avvikelser. Den latinska översättningen säger, att Ragnvalds färd till Karleby utan gisslan skett »mot västgötarnas lag» och under pågående ting. Det förra är, såsom vi se av s. 83 nedan, alldeles riktigt med hänsyn till den form, lagen hade vid tiden för Uppsalaregistrets tillkomst. Att lagen om

gisslan på 1100-talet var densamma är troligt, men kan icke sägas vara bevisat genom Uppsalaregistrets ord. Att dråpet skett på ting, är nog meningen i vår text (jfr »alla götar», »alla götars ting» s. 83, »alla landsmän» s. 84, vilka väl alla avse tingsförsamlingen). En annan längd förlägger dråpet till Skara, den vanliga platsen för landstinget. Avskriften i Cod. D 4 säger, att »bönderna slogo ihjäl honom i Gåsamossen». Namnet Gåsamossen väcker tanken på Gårmossen, som enligt Salanders förträffliga bok om Åsledds pastorat var namnet på mossarna på båda sidorna om Fliaån, norr om Karleby. Talet om mossen väcker å andra sidan minnet om Snorres framställning av Torgny lagmans tal, enligt vilket svenskarna skulle ha dränkt icke mindre än fem (enligt en kodex två) konungar, som föreföllo alltför övermodiga.

Namnet *Karlæpitt* måste innebära något fel, ehuru det återkommer i båda de svenska handskrifterna. Den latinska översättningen har riktig namnform. Karleby är utan tvivel en uråldrig huvudort, bl. a. känt för sina väldiga gånggrifter. Helt nära ligger Leaby gästgivaregård och tingsställe, där vägen från Åtradalen, gamla huvudvägen från Danmark, korsar den i Eriksgatan ingående vägsträckan Jönköping—Skara. Saxo bestyrker utan namns nämnande dråpet på Ragnvald. Härom se vid lagman Karle i Lagmanslängden. S. 14.

Ælliufti war Swerkir Konongær gambli. Han war Cornubæ sun i Östrægötlandi. Hans hestæswen myrði han iulæotto, sum han skuldi til kyrkiu faræ. Ok han ær iordæðær i Alwastrum. Ok han byriæði fyrst oc æfti þæt klostær, sum Guð læti nu sial hans þæt nyutæ.

Den elfte var konung Sverker den äldre. Han var son till Kornube(!) i Östergötland. Hans stallare mördade honom om julottan, då han skulle fara till kyrkan. Och han är jordad i Alvastra. Och han grundade först och byggde det klostret. Låte Gud nu hans själ njuta gott därav.

Sverkens släkttavla är svår att utforska. Den äldsta uppgiften i Sverige, oavsett vår, är år 1489 av en minoritkustos Magnus i Linköping utskriven ur »Varnhems klostrens

gamla böcker». Den representerar sålunda traditioner och uppteckningar inom den orden, som av Sverker infördes i Sverige. Nu finnes den dels återgiven av Olaus Petri i hans krönika, s. 59, dels (troligen noggrannare) avskrivnen av Bure i hans »Sumle», s. 70, båda citerade efter Klemmings upplagor. Släkttavlan lyder så. Ketill Kænía (Ketill hos Ol. Petri) var hedning och gick levande in i högen för att icke behöva bli kristen. Han hade en son Kol, som likaledes var hedning men på sin ålderdom blev döpt av sin son Karnuka (Cornicke), då denne lät viga den av honom uppbyggda kyrkan i Kaga. Karnuka-Cornicke var fader till Sverker och är alltså identisk med Cornuba. Hur namnet ursprungligen lytt, är svårt att avgöra. Sverker hade tre söner, Johan (om vilken se ovan under lagman Karle), Karl, konungen, och Sune Sik (Simon Sik hos O. P. genom felläsning av den latinska formen Sunonem). Johan hade enligt Olaus Petri sönerna Kol och Burislev, vilka föllo för Knut Erikssons svärd.

Bortom Sverker ha vi icke tillfälle att ge andra upplysningar, men om hans efterkommande kunna vi bestämma ett och annat. Sune Sik hör nog icke hit. Han skall vara fader till Ingrid Ylva, Birger Jarls moder, vilket förefaller misstänkt, då denna väl bort härstamma från någon med namnet Ulv. Troligen föreligger här ett fel; en Sune Sik finnes ibland cisterciensernas donatorer, enligt ett brev av 1297. Att Kol och Burislev skulle varit Sverkers sonsöner, är nog ett antagande av Olaus Petri, som trodde sig ha för sig en fullständig förteckning över Sverkers söner. Om Burislev kunna vi emellertid bevisa, att han var Sverkers son. Sverkers andra gemål Rikissa var dotter av en slavisk furste Boleslav (= Burislev), och det är tydligen efter sin morfar, som Burislev är uppkallad. Att han ärvt sina bröder och dött barnlös, se vi av konung Valdemar II:s jordebok, av vilken vi erfara, att Boleslavs halvsystem, Sverkers styvdotter med Rikissa, efter Boleslav ärvde en stor del av Sverkers egendomar. Sofia var gift med Valdemar I och moder till Valdemar II. Samma källa upplyser, att Valdemars del av den sverkerska

förmögenheten lämnades till hans son hertig Knut av Reval. Och genom dennes son Svantepolk, som flyttade över till Sverige, återbördades den stora egendomscomplexen åt vårt land. Ur Svantepolks många donations- och köpebrev kunna vi till stor del rekonstruera Sverkers jordebok. Han har tydligen ägt en massa egendomar i Östergötland, särskilt på dess slättland, och han har bl. a. ägt Kaga, varom nämnes i den eljest underliga berättelsen om Karnuka-Cornicke-Cornuba. Enligt biskop Brask har han ägt Vreta, som ovan nämnts. Isländska sagor kalla vår konung Sverker Kolsson.

Fig. 4. Målning från Kaga kyrka. Bilden föreställer barnmordet i Betlehem och hänföres av H. Hildebrand till 1100-talet.

Att Sverker mördats, vitsordas även av Saxo, som säger, att det skett av den slav, som förestod hans sovrum. Saxo anser, att Magnus Henriksson hade anstiftat mordet. Tiden var kort före den danske konungen Knut Magnussons dråp, vilket inträffade 1157.

Att Sverker inlagt förtjänst om klosterväsendet, är likaledes väl styrkt. Klostret i Alvastra grundades enligt ordens utländska krönikörer 1143, alltså under Sverkers tid. Och biskop Brask, som säger sig ha tillgång till den nu förlorade stiftelseurkunden, uppger, att klostret grundats på drottning Ulvhilds morgongåva.

Tolfte war Ereker konongær. Han war usini swa brat af daghum takin. Han giærði e god dôme, mæðæn han lifði, ok Gudh gaf hanum þær goðæ løn fore. Nu ær hans sial i ro mæð Guði ok hans ænglum, ok ben hans hwilæs i Upsalum, ok hawir teet ok oppenbaræt mærg hahær iærtigni mæð Guðs naðum.

Den tolfte var konung Erik. Han blev så alltför tidigt tagen av daga. Han gav alltid ett gott föredöme, så länge han levde, och Gud gav honom god lön därför. Nu är hans själ i ro med Gud och hans änglar, och hans ben vila i Uppsala. Och han har gjort många fagra järtecken med Guds nåd.

Om konung Erik flyta de historiska källorna ytterst sparsamt och de legendariska desto rikare. Det är rätt svårt att få fasta hållpunkter för hans verkliga liv och person. De yngre avläggarna av vår krönika avvika här starkt. Uppsala-registret inskränker sig till att nämna hans namn, detta tydligen emedan man i Uppsala ansåg sig ha gott om bättre källor, och avskriften i Cod. D 4 säger: »Han blev slagen i en strid vid Uppsala, och där ligger han begravnen, och Gud har gjort många fagra järtecken för hans skull. Och han vann först Finland åt kristendomen.» Denna yngre avskrift kan naturligtvis icke som källa sättas vid sidan av vår gamla, vadan vi förbigå dess uppgifter.

Att Erik tidigt började anses helig åtminstone i Uppland, visas av ett gammalt kalendarium från Vallentuna kyrka, skrivet troligen år 1198 eller i alla händelser långt före vår längd. Här finnes hans namn upptaget vid den 18 maj. Delvis har han för glorian att tacka sin kyrka i Gamla Uppsala. Med Västergötland hade han påtagligen förbindelser genom sin drottning Kristina, som härstammade från Stenkils ätt. Man vet av en dansk klosterkrönika, att Erik och särskilt hans gemål hade en förbittrad strid med Varnhemsmunkarna om den mark, där klostret skulle stå; det gäller påtagligen en strid om drottningens arvejord. Twisten ledde år 1158 till munkarnas fördrivande och grundandet av ett kloster i Danmark. Hans kvinnliga ättlingar i Norge togo vid kritiska tidpunkter regelbundet sin tillflykt till »Gautland» och hade stora gods där. Påtagligen menas Västergötland, där Eriks dotterdotter

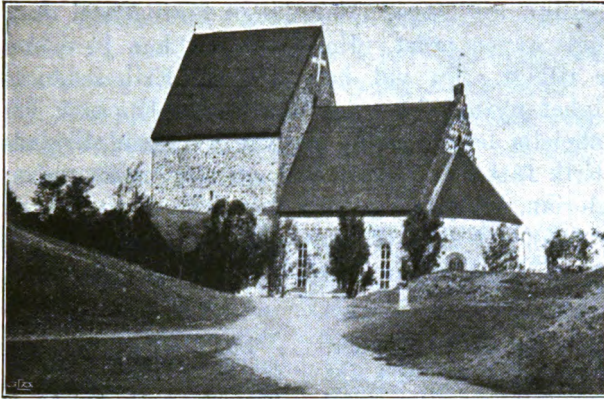

Fig. 5. *Gamla Uppsala kyrka, dess nuvarande utseende.*

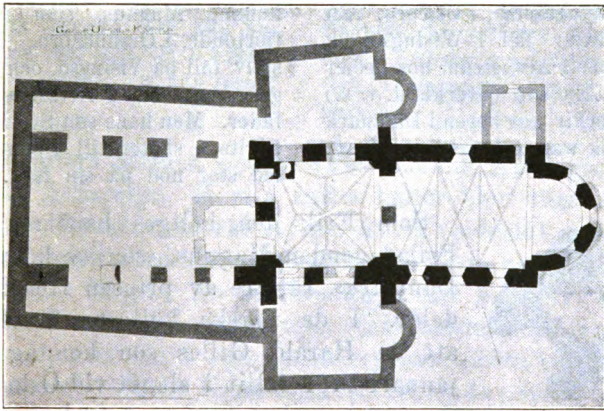

Fig. 6. *Gamla Uppsala kyrka, gamla planen enligt d:r Kjellbergs utgrävning. Traditionen ger Erik äran att vara denna kyrkas byggherre; den motsäges icke av kyrkans stil.*

Kristina blev lagmansfru, där hans son dog, där både denne och hans ättlingar fått sin grav, tydligen en frukt av den försoning, som ingåtts med Varnhemsmunkarna. Att Erik var känd och älskad i Västergötland, kan alltså anses bevisat. Om han däremot redan på 1240-talet här gällde som helgon,

är vanskligt att säga. Vår längd föreligger i en avskrift, som gjorts av en präst. En sådan sak kan ju denne alltför lätt ha tillagt. Ty vid hans tid var Erik redan med stor högtidlighet flyttad från Gamla till Nya Uppsala, och då var Eriks officiella legend redan skriven av Israel Erlandsson.

Att Erik fått en våldsamt död, en stor merit redan det för helgonglorian, bestyrkes av ett brev från påven Celestinus III (DS n:r 825), det styrkes ännu bestämdare av den avhuggna halskotan i hans skrin. Dödsdagen anges enstämmigt som den 18 maj 1160.

Prættandi war Karl konongær, Swærkirs sun gamblæ. Nöt sins goðæ faðurs til nams. Han styrði Sweriki mæð spækt ok goðwilliæ, ok han tok af daghum Magnus konung, fyurtandæ, i Öræbro. Æn han sialwær fæl i Wisingsö, ok han liggær i Alwastrum hos fæðær sinum. Æn sun (Sverkis d. v. s.) hans Swerkir war boren i Danmark i kiltu, ok war ömblegh hans færð.

Den trettonde var konung Karl, son till Sverker d. ä. Han övertog sin gode faders värdighet. Han styrde Sverige med klokhet och mildhet, och han tog av daga konung Magnus, som var den fjortonde, i Örsundsbro. Men han själv föll på Visingsö, och han ligger begravnen i Alvastra hos sin fader. Men hans son Sverker hade burits i skötet till Danmark och led stor nöd på sin färd.

Fig. 7. Genomhuggen halskota från Erik den heliges skrin i Uppsala domkyrka.

Som Erik den heliges baneman anger Erikslegenden Magnus, »son av konungen i Danmark», rättare av prinsen Henrik Skadelår. I de norska källorna få vi veta, att då Harald Gilles son konung Inge i januari 1161 fallit i slaget vid Oslo, styrde Orm, en hans halvbroder på modernet, drottning Ingrid's son, sin kosa till sveakonungen Magnus (Henriksson), bådas broder. Det är denne Magnus, som föll för Karl Sverkersson. Han var sondottersson av Inge d. ä. Redan det nämnda året 1161 skall han ha stupat. Karl Sverkersson överfölls på Visingsö enligt våra annaler år 1167; en av dem, som förefaller pålitlig, tillägger den sista mars. Att Sverker d. y. var spådd, då detta skedde, veta vi av Saxo. Denne be-

rättar, att Karls jarl Gutorm var på besök vid det danska hovet och stod fadder åt prins Knut Valdemarsson (1163). Hans ärende var då att hämta konung Karls brud. Sverker var alltså född tidigast 1164. Sverkera mor var systerdotter till konung Valdemar den store i Danmark och dotter av en mäktig man, Stig Vitaläder.

Fæmtandi war Knutær konongær. Han van Sweriki mæð swærði ok tok af daghum Karl konong ok Kol konong ok Byrislef konong ok atti marghær orostær widh Sweriki ok fek i allum sighær ok hafði mykit arwuði, fyr æn han fek Sweriki mæð ro. Siðæn war han goðær konongær, ær han tok wiðær waxe. Ok þre wintær ok tyughu war han konongær ok læt sitt lif i Ereksbærghí i Gæsini. Ok han liggær i Warnem.

Den femtonde var konung Knut. Han vann Sverige med svärd och tog av daga konung Karl och konung Kol och konung Boleslav, och han hade många slag mot Sverige och segrade i dem alla och hade mycken möda, innan han fick Sverige i lugn besittning. Sedan var han en god konung, då hans makt började stadga sig. Och tjugutre år var han konung och dog i Eriksberg i Gäsene härad. Och i Varnhem ligger han begravnen.

Om de bittra strider, genom vilka konung Knut gjorde sig till herre i Sverige, få vi i andra källor blott föga upplysning. Att Boleslav är väl styrkt, ha vi meddelat s. 36.

Kol nämnes i flera konungalängder, de flesta ha väl sin uppgift från vår längd. En av dem säger, att Kol föll i Bjälbo. Detta tyder på en i någon mån självständig tradition. De tjugutre år, som Knut uppges ha regerat, måste räknas från stridernas slut 1172, ty Knut dog 1195 (eller 6). Grunddragen av Knuts strid kunna vi emellertid följa i andra källor. Enligt Saxo var Sveriges förste ärkebiskop under åren 1168 och 1169 dels i Danmark såsom ombud för Erling Jarl i Norge, dels i Rom såsom ombud för konung Valdemar i Danmark. Detta tyder på en tvungen ledighet från hans egentliga ämbete. Från påven Alexander III:s vistelse i Tusculanum 1171 och 1172 ha vi flera brev till Sverige, de ha kommit till oss med blott datum, ej med år. Några av dem (tydligt från 1171) intaga en mot Knut mycket ovänlig hållning, t. ex. det, som

adresseras till ärkebiskopen, biskoparna och Karls jarl Gutorm men icke nämner någon konung (DS n:r 59). Men i ett följande, tydligen från 1172 (i vårt Diplomatarium felaktigt satt under n:r 41 från år 1161), är ställningen ändrad. Nu är Knut påvens älskade son i Kristo, han får ett vänligt tack för sin uppmärksamhet att genom sändebud göra påven sin uppvaktning, och han får en del faderliga råd och förmaningar med hänsyn till landets styrelse, vilka råd han också synes ha följt. Alexander hade starka skäl att vara Sverkers ätt tacksam för gjorda tjänster, men det realpolitiska läget i striden med kejsar Fredrik Barbarossa bjöd honom att icke skaffa sig flere fiender, än som var nödvändigt, och han hade tydligen funnit klokt att böja sig för det fullbordade faktum, att Knut var segrare i striden med Sverkers ätt.

En detalj i Alexanders brev till Knut förtjänar att belysas, då den ofta diskuterats. Alexander har med stor fasa förnummit, att några bland Knuts folk, förförda av djävulens svek, hållit för helig en man, som blivit dräpt under ruset. Man har tänkt sig, att påven på detta energiska sätt velat avvisa framställda krav på en helgongloria åt Erik. Men även om sådana krav varit framställda och även om påven, trots sin önskan att vinna Knut, ansett sig böra avvisa dem, så är det i det sammanhang, vari brevet står, otänkbart, att han skulle ha velat använda dylika uttryck, även om förhållandena vid Eriks död varit sådana, att den här återgivna svartmålningen därpå kunnat passa. Det finnes emellertid en annan, på vilken skildringen ord för ord passar in. Den norske konungen Harald Gille dräptes under ruset i sin frillas säng, men han blev kort därefter ansedd för helgon. Han hade därtill en gång låtit hänga biskopen i Stavanger. Det berättas, att hans söner i sin maktsträvan haft gagn av faderns på egendomligt sätt förvärvade helgongloria. Harald var både styvfader och svärfader till Magnus Henriksson, hans hustru, drottning Ingrid, som varit med om att planlägga dräpet på Knut Lavard, hade fått uppleva, hur den dräpte just genom dräpet blivit helgon och hans son en mäktig konung. Det är

troligt, att på hennes tillskyndan Magnus' anhängare bl. a. drivit propaganda även i Sverige för Haralds helighet.

Konung Knuts 23-åriga i det hela fredliga regering har bl. a. fått ett minne, i det han på ett förträffligt sätt upptog den sedan mer än hundra år vilande svenska myntningen.

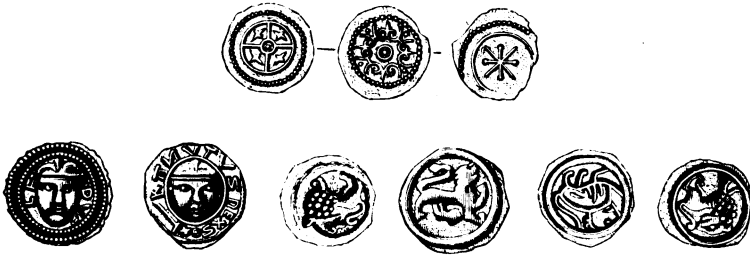

Fig. 8. Några av konung Knuts mynt.

Eriksberg, där Knut dog, har en gammal, ännu kvarstående kyrka, som i sin anordning företer fullständig överensstämmelse med de säkert från 1100-talet härstammande kyrkorna i Västergötland, exempelvis Forsby, som invigdes den 20 juli 1135. Den fick sina klockor av biskop Bengt den gode, som väl någon tid varit samtida med Knut (se därom s. 61). Det är väl alltså så gott som visst, att kyrkan härstammar från den tid, då Knut ägde gård i socknen. Namnet skall väl hugfästa Erik den heliges minne. Det har i samma kyrka funnits ett dyrbart relikskrin med ännu dyrbarare innehåll, som synes förutsätta en mycket rik donator (fig. 9). Enligt en gammal men otillförlitlig uppgift skulle gården Gate i Eriksberg ha spår av en större byggnad, Knuts kungsgård.

Sæxtandi war Swærkir konongær, sniællær man ok goðær drængær, røndes sinu riki wæl. Æn folkongær toko lif af hanum, hans sialfs maghær görðe hanum þæt i Giæstilren. Ok i Alwastrum liggær han. Ok ær hans e giæt-tit at goðo.

Den sextonde var konung Sverker, en klok och kraftig man, han var sitt rike till fromma. Men Folkungarna togo hans liv, hans egen gemåls frände (l. hans svärson?) gjorde honom det vid Gestilren. Och han är begravnen i Alvastra och lever i kärt minne.

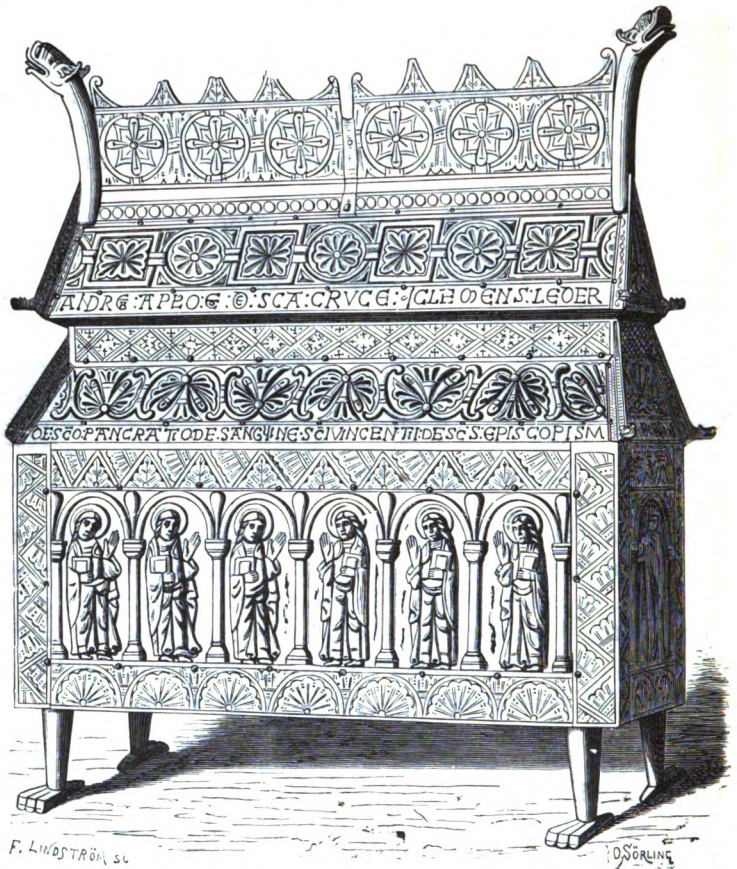

Fig. 9. Relikskrin från Eriksbergs kyrka, förvarat i Nationalmuseum. Ett alldeles snarlikt skrin, som tillhört grannkyrkan Jäla, förvaras i museet i Skara. Stilen i ornamenten stämmer väl med konung Knuts tid.

Vid tronskiftet efter konung Knut omtalas i vår krönika inga strider. Birger jarl Brosa var även den nye konungens jarl, och en broder till Knut nämnes i ett av Sverkers brev bland hans män. Troligtvis var det Folkungarna, särskilt Birger Brosa, som hade det faktiska avgörandet. Om de stridigheter, som kommo de mäktigaste bland Folkungarna, vilka

emellertid besvågrat sig med båda de tävlande konungaätterna, att taga parti mot Sverker, nämnes strax i det följande.

Sytande war Erekar konongær. Han flyði i Noreghe þre iæmlængæ. Siðæn wan han Sweriki mæð swærði ok mæð sighthær ok war syu wintær konongær. Ok war goðær arkonongær, fore þy at e waru goð aar um alt hans riki, mæðæn han lifði. Han strado i Wisingxö ok liggær i Warnem hos bröðrom sinum oc frændum.

Den sjuttonde var konung Erik. Han var flykting i Norge i tre år. Sedan vann han Sverige med svärd och med seger och var konung i sju år. Han var god årkonung, ty så länge han levde var det god årsväxt i hela hans rike. Han dog sottedöden på Visingsö och ligger begravnen i Varnhem hos sina bröder och fränder.

Den latinska översättningen i Registrum Upsalense tillägger om Knuts flykt till Norge, att den skett, sedan hans bröder döddats vid Älgarås. Den följer här en troligen i Uppsala utarbetad kronologi (SRS n:r 19), som säger, att år 1205 skedde dråpet i Älgarås den 15 november, andra kronologier kalla det ett slag. Dessa bröder nämnas i vår text blott på tal om gravplatsen. Att Erik vid denna tid vistats i Norge betygas även av de norska konungasagorna. De båda slag, där Erik besegrade Sverker, vid Lena den 31 januari 1208 och vid Gestilren den 18 juli 1210, nämnas i nästan alla både svenska, danska och isländska annaler. Då Erik dog den 10 april 1216 och vår krönika säger, att han regerat i sju år, så synes den förutsätta någon valhandling mellan nyssnämnda data, från vilken han var att anse som laglig konung.

Attærtandi war Ion konongær, Swærkirs sun, bærnskær at aldri ok mykit goðwilæðær. Þre wintær war han konongær ok stradoo i Wisingxö. Alt Sweriki harmæði hans döðæ mykit, at han skuldi eigh liwæ længær. Ok i Alwastrum liggær han, ok e göme Guð sial hans.

Den adertonde var konung Johan Sverkersson, ett barn till åldern och mycket blid. Tre år var han konung och dog sottedöden på Visingsö. Hela Sverige sörjde djupt över hans död, att han icke fick lewa längre. Och i Alvastra är han begravnen. Och Gud be-vare hans själ i evighet.

Då konung Johan uppges ha regerat tre år, så räknas detta tydligen från hans kröning, som skedde 1219, ty hans död inträffade 1222.

KAP. III.

Biskopslängd.

(B. 59, Vidhemsprästens hand.)

Den äldsta kyrkan i Sverige har tydligen icke gjort mycket för att få sin egen historia upptecknad. En följd därav är, att traditionen för de äldsta tiderna är ytterst bristfällig. Som exempel härfpå skola vi nämna, vad som i det svenska legendariet, vilket ju dock gjorde anspråk på att säga sanning, utgavs för historia. Som de första biskoparna i Uppsala nämnas: Gregorius II (påve, † 731) lät först predika kristendomen i Sverige, så blev Thurgot den förste Uppsalabiskopen (i verkligheten biskop i Skara efter 1014). Så kom Unne (ärkebiskop i Bremen, jfr nedan) och därpå två Adalvardar (den ene i verkligheten biskop i Skara, se nedan); dessa voro allä lyd-biskopar under Bremen. Därefter var Sverige hedet i många hundra år, innan Sankt Sigfrid kom.

Att vår längds författare haft tillgång till vissa skriftliga källor, förvarade i Skara domkyrka, kan detta oaktat näppeligen betvivlas. Å andra sidan är ostridigt, att längdens äldre del är behäftad med svåra fel. Förklaringen härtill torde, såsom Ambrosiani påpekat, kunna sökas i källornas beskaffenhet. Alla domkyrkor torde haft sina kalendarier, i vilka upptecknades de särskilda dagar, som skulle firas till minne av den eller den av stiftets eller hela den kristna kyrkans välgörare. Från något senare tid ha vi flera så beskaffade kalendarier bevarade. Det är att märka, att i en sådan bok någon kronologisk ordning icke kunde uppehållas. Även

kunde en otillräckligt kunnig läsare lätt komma att sammanblanda sådana uppgifter, som avsågo stiftets biskopar, med andra uppgifter, som icke hörde dit. Att vissa kronologiska och andra fel förekomma i vår längd, behöver således icke på något sätt visa, att övriga uppgifter äro opålitliga. Vissa bland dem kunna mycket väl gå tillbaka på anteckningar, samtida med de behandlade personerna och alltså av största värde. En egendomlighet är, att längden fullständigt ignorerar stiftets förbindelse med Bremen. — Längden finnes blott i vår handskrift. En senare bearbetning därav finnes i biskop Brynolf Gerlaxssons vid medeltidens slut författade rimkrönika över biskoparna i Skara. Denna rättar enstaka skrivfel och missförstår i detaljer sin källa, men lämnar för den i vår längd behandlade tiden icke några självständiga uppgifter av värde.

Sighfriðær war fyrsti biskuper, sum hær kom kristnu a. Han for af Ænglandi ok hingæt ok mærkti hær þre kyrkiustæði ok vighði þre kyrkiugarðæ. En ær i Friggærone, annar i Girem, þriði ær i Agnistaðum. Ok for siðæn i Wærend ok kom þær kristnu a ok lot lif sit at rættum döðæ, ok i Wæxio hwilæs ben hans. Æn hælghir ænglær toko wið sjal hans ok förðo hanæ til paradis. Ok ær þæn sæl, ær slikæ arwuðis lön skal up takæ, sum han tok.

Sigfrid var den förste biskop, som här införde kristendomen. Han for från England hit och utmärkte tre kyrkoplatser och vigde tre kyrkogårdar. En är i Friggeråker, en annan i Gerum, den tredje i Agnestad. Han for sedan till Værend och införde där kristendomen och lät sitt liv med en rätt död. Och i Växjö vila hans ben. Men heliga änglar togo hans själ och förde henne till paradiset, och den är säll, som får sådan lön för sin möda, som han fick.

Sigfrids mission beröres även i kungalängden, där det säges, att han döpte Olov Skötikonung i den källa, som ligger vid Husaby och heter Birgittas. Detta ställe är det mest bevisande för att Sigfridslegenden vilar på gammal tradition. Birgitta kan omöjligen vara vår Birgitta, ty denna fick sina första uppenbarelser först år 1344, således 19 år senare, än vår avskrift är gjord, att icke tala om originalet. Lika litet kan det vara hon, som skulle hedras, då biskop Peter av Husaby (tidigare kyrkoherde i den församling, som givit

hans tillnamn) under trettonhundratalets första fjärdedel stiftade Sankt Birgittas prebende. Det återstår då blott ett helgon, som kan avses, Irlands skyddshelgon. Och hennes namn kan icke i senare tid vara infört i vår berättelse, ty hennes dyrkan avtog bevisligen i den mån Irlands beröring med Rom blev livligare; hon har ytterst föga varit känd i Norden. Hennes namn innebär alltså ett avgörande bevis för riktigheten av legendens uppgift, att Sigfrid kommit från England. Troligast är, att han kommit över Norge, ty Olov Tryggvason hade blivit döpt i Irlands närhet, och hans första drottning var från Irland.

Ett par andra uppgifter om den äldsta missionen i Västergötland torde i betraktande av frågans vikt böra här intagas. Den så kallade Flatöboken, en sent gjord som det synes slavisk compilation ur gamla handskrifter, berättar, att västgötajarlen Ragnvald Ulvsson, Olov Skötkonungs kusin, då han friade till Olov Tryggvasons syster Ingeborg, fick ja mot det att han antog kristendomen, varjämte Olov skulle ha sänt med honom missionärer. Detta skulle ha skett kort före Olovs färd till Svolderslaget. Om detta allt är sant, skulle vi alltså från år 1000 ha haft en missionsstation i Skara, »Ragnvalds stad». Och om så var, så är det rimligt nog, att Olovs hirdbiskop, som hette Sigurd, den nordiska formen för Sigfrid, efter nederlaget sökt trygghet hos den mäktige jarlen i Västergötland, såsom också i Flatöboken uppges, enligt en tydligen gammal och självständig tradition.

Om missionen i Sverige finnes en samtidig ehuru ganska svårtydd uppgift i ett brev från ärkebiskop Brun, preussarnas och slavernas apostel. För att rätt förstå detta brevns innebörd bör man erinra sig, att enligt Thietmar av Merseburg, en annan samtida biskop, Kiev vid denna tid (1018) till huvudsaklig del beboddes av nordbor (»danskar»), att den nyligen kristnade Vladimir den store tidigare hade vistats i Norden och slutligen att påtagligen allt fort vänliga förbindelser underhölls mellan de två hov, vilka genom Jaroslavs och Ingegerd Olovsdotters förmälning några år senare blevo besvägrade.

På grund av ställets svårtyddhet måste jag upptaga det både i latinsk text och översättning. »Non lateat regem, quod episcopus noster cum egregio monacho, quem nostis, Rodberto, ultra mare in evangelium (prædicandum?) svigis transmiserat. Quomodo venientes nuncii verissime dixerunt, ipsum seniore[m] svigorum, cuius dudum uxor christiana erat, gratias Deo! baptizavit, cum quo mille homines et septem plebes eandem gratiam mox et receperunt. Quod ceteri indignati interficere querebant; spem habentes, omnes reverti cum episcopo, ad tempus locum dederunt. De quorum habitu et reversione ad explorandum missi nuncii. Cum redeunt, quæcumque docent, merito ad vos, veluti ad regem, qui me prefecit in evangelio, servus vester, certa mandare curabo.» *

»Jag vill icke undanhålla Eders majestät, att vår biskop hade skickat (en mission) med den förträfflige munken Robert, som Eders majestät känner, bortom havet för att predika evangelium för svearna. Enligt vad återvändande budbärare tillförlitligt berättat, har han döpt själve svearnas hövding, vars hustru länge varit kristen, Gud vare därför lovad! jämte vilken tusen människor och sju grannelag (socknar) med samma också mottagit nåden. Detta ville de övriga hindra, (men) i hopp att alla skulle återgå med biskopen(s återvändande), gävo de tills vidare med sig. Sändebud hava sänts för att få reda på dessas ställning och omvändelse. Då de återkomma, skall jag eder tjänare till eder, såsom den konung, den där givit mig missionsuppdraget, lämna vederbörlig upplysning om de uppgifter, de lämnat.»

Det är tydligt, att sändebuden givit sin biskop eller hans mission äran av att ha framkallat konungens dop. Men därvid bör man troligen icke fästa allt för stor vikt, huvudsaken är väl, att de från slaviskt område sända missionärerna varit närvarande, och att vi sålunda kunna sätta brevets år (1008) såsom året för Olovs dop, vilket uppenbart orätt i svenska annaler sättes jämnt 100 år senare. Även andra uppgifter

* Giesebrecht, Geschichte der deutschen Kaiserzeit II, 604.

4—111508. Beckman, *Ur vår äldsta bok.*

kunna tillgodogöras, den intressantaste är den, att sju församlingar (plebes) med samma bildats.* Vår text uppräknar tre, vi kunna väl lägga dit som den fjärde Husaby, som väl icke förblev en hednisk by, sedan kyrkan fick det i sin ägo, och med all sannolikhet fanns väl i Skara redan en församling. Så ha vi fem av de sju »plebes», vilken samstämmighet väl tillfredsställer rimliga anspråk på så gamla och så föga ymnigt flytande källor.

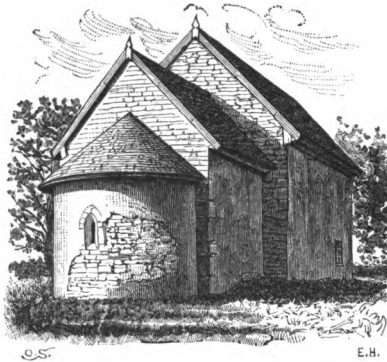

Fig. 10. Gerums kyrka i Vartofta härad, Västergötland.
Att döma av byggnadsättet tillhör kyrkan 1100-talet.

Då Sigvat skald ett årtionde senare reste från Norge till Skara, fann han mycken hedendom i landskapets västra skogsbygd. De här i texten nämnda tre kyrkorna ligga i gammal kulturbygd helt nära stora stråkvägen från Danmark. Åtminstone två ha eller ha haft äkta romanska kyrkor. Rörande Agnestad se vid Biskop Bengt (s. 61 f.).

Annar var Unni ærkebiskupær. Han wighðis i Ænglandi ok sændis swa hingat. Þa wildi hær swa nöðoght folk wið kristnu takæ, at þer toko biskupin ok tyrfðu til banæ mæð stenum. Siðæn tok Guð wið sial hans ok hælghir mæn.

Den andre var ärkebiskop Unne. Han vigdes i England och sändes sedan hit. Då ville folk så ogärna mottaga kristendomen, att de togo biskopen och stenade honom. Sedan tog Gud och helgonen emot hans själ.

* Om socknen såsom enhet fanns före kyrkan, är alldeles omöjligt att avgöra. Vårt ställe tyder därpå, men är ej tillräckligt.

I Västergötland har, som vi sett, den traditionen varit stark, att stiftet grundats av Sigfrid. Därefter sökte man ordna det övriga, som i minnet stannat kvar eller som från annat håll berättades. Med Unne blev detta svårt nog. I verkligheten var Unne ärkebiskop i Bremen, alltså icke engelsman utan tysk. Att han besökt Västergötland är ingenstädes annars uppgivet, men det är möjligt. Med säkerhet besökte han Björköstaden (Birka), och där dog han år 936 en naturlig död. Den förste biskopen efter Sigfrids mission hette Turgot, men han synes ha blivit glömd. Blott Adam nämner honom och senare legendariet hos oss men i orätt sammanhang.

Priði war Astmuðær biskupær. Han satti fyrst staf oc stol i Skarum. Ok hanum sköttes bolstaðir hæf af almænni vtaen Prowæstubol a Milduheðe. I Skarum liggær han.

Den tredje var biskop Asmund. Han flyttade först biskopssätet till Skara. Och åt honom skänktes först boställen här av allmænnen utanför Domprostgården vid Mildeshed. Och han ligger begravnen i Skara.

Asmund nämnes av Adam såsom en olaglig och icke renlärig biskop, vilken omhuldades av konung Emund, som på hans inrådan avvisade Adalvard, då denne kommit till Sverige utan att medföra sina legitimationspapper, vilka han väl icke väntat att här bli avfordrad. Senare spörja vi biskop Asmund i England, där han gått i kloster och avlidit i Ely något av åren 1066—1071. Att han drog det kortaste strået i kampen med de tyska biskoparna, synes ha berott på en missväxt, som inträffade år 1056.

Fiarði war Stenfindær biskupær, lætlatær man ok goðær drængær. Ok han gat fyrst komet sit biskupsdöme til rættæ lyðnu, ok i Skarum liggær han.

Den fjärde var Stenfinn, en vänlig och duktig man. Han bragte först stiftet till rätt lydning under kyrkan. Och han ligger begravnen i Skara.

Någon Stenfinn finnes icke på annat håll nämnd såsom biskop i Skara. Vår författare torde här vara på villospår. Sannolikt menas Stefan, Hälsingarnas apostel, som hos Adam

heter Stenfi, och som, så vitt man vet, aldrig varit i Västergötland.

Fæmti war Aðalwardær gambli.

Den femte var Adalvard den äldre.

Sætti war hin hælghi Aðalwardær ungi. Han læt fyrst grawæ grundwal undir Mariu kyrkiu i Skarum. Ok þær liggær han i Guz friði oc hælghræ mannæ.

Den sjätte var den helige Adalvard den yngre. Han lade först grundvalen till Mariakyrkan i Skara. Och där ligger han begravnen med Guds och helgonens frid.

De båda Adalvardarna äro fullt historiska personer, men de ha här sammanblandats. Av Adams berättelser och andra

autentiska uppgifter från Bremen vet man, att Adalvard d. ä. var vigd till biskop över götarna och hos dem verkade med stor framgång, så att han bl. a. kristnade Värmland. Han utförde även underverk. Adalvard d. y. åter var vigd för biskopsstolen i Sigtuna, hade först stora framgångar men synes ha gått väl bröstgänges till väga, så att han blev fördriven. På hemvägen fann han sin namne i Skara död och övertog då hans stift. Men denna oregelmässighet kunde icke tålas, utan han återkallades till Bremen, där han bevisligen befann sig 1068.

Fig. 11. Adalwards gravkalk.

Att Adalvard (d. ä.) lagt grunden till en kyrka i Skara, är sannolikt. Det var väl dock blott en träkyrka, men den torde ha legat på samma plats som den nuvarande, ty vid arbetena med den nya kyrkans ombyggnad har man funnit en kalk, ursprungligen nedlagd i Adalwards grav och försedd med den fromt ödmjuka inskriften »Adalvardus peccator» (Adalvard syndaren).

Syundi war Rodolwardær, aldrea þæghnæ wærstær. Þa waru vii bo til stafs oc stols, ok hwart

Den sjunde var Rodolvard, den sämste bland män. Då voro sju gårdar under biskopsstolen, en

sit bo aflæt af þæmmæ vii biskupum, ok i Skarum liggær han.

Attundi war Rikulwær biskupær. Han war ænskær at æðlum, ok i Skarum liggær han.

I påven Gregorius VII:s andra brev till Sveriges (Västergötlands) konungar, troligen av 1081,* nämnes en biskop R., som besökt påven och underrättat honom om »Edert folks nyligen skedda omvändelse». Det är tydligen en av de två här nämnda, som avses. Vilkendera kan icke avgöras.

Niundi war Hærwardær biskupær ok ænskær. Han atti baði kono ok börn i Ænglandi ok lopp fra þem ok hit til lanz ok war hær biskupær ok ökte hwarti staf ællær stol. Han sankæði gul oc sylwær ok stals swa hæðæn ok attær i Ængland til sinnær kono oc til sinnæ barnæ.

Tiundi war Störbiorn biskupær. Han ökte myok staf oc stol, ok han fullæði mykit af Sancta Mariu kyrkiu i Skarum. Þer waru fyrstu infödder mæn Adalwardær ungi oc Störbiorn. I Skarum liggær han.

Att Styrbjörn var nordbo är med hänsyn till namnformen troligt. Av samma skäl är det osannolikt med avseende på Adalvard. Den kyrka, som Styrbjörn arbetade på, är troligen den andra Mariakyrkan, en romansk kyrka, som invigdes under efterträdaren; en bild av denna finnes i ett gammalt sigill för Skara stad. Fig. 12.

* DS nr 24, 25; Rydberg, Sverges traktater nr 27, 28; Hjærne, Medeltidens statsskick, s. 277.

förvärvad av envar bland dessa sju biskopar, och i Skara ligger han.

Den åttonde var biskop Rikolf. Han var engelsman till börden, och i Skara ligger han.

Den nionde var biskop Härvard, även engelsman. Han hade både hustru och barn i England och lämnade dem och kom hit till landet och var här biskop. Han ökade icke biskopsstolens förmögenhet. Han samlade guld och silver och smög sig så härifrån tillbaka till England till sin hustru och sina barn.

Den tionde var biskop Styrbjörn. Han ökade mycket biskopsstolens förmögenhet och fortsatte med kraft arbetet på S:t Marias kyrka i Skara. De voro de två första infödda Adalvard den yngre och Styrbjörn. I Skara ligger han.

Fig. 12. Skara stads sigill, vidfäst ett brev av år 1301 med bild av domkyrkan. Omskrift: *Sigillium (c)ivi(um) scarensi(um)*.

Ælliupti war Ödgrimbær biskupær. Han war godær maðær ok sniællær. Þa war Sanctæ Mariæ kyrkia fulkomæd i hans daghum. Ok han wighði hanæ til fæm pænningæ bla af hwarium bondæ (forc þy at þa gek erpænningær i alt Götlandi) ællær skuldi gialdæ fæm skiæppur hafra ællær þrer bygs. Ok i Skarum liggær han.

Den elfte var biskop Ödgrim. Han var en god och klok man. I hans dagar blev Sancta Marias kyrka færdig i Skara. Och han fick vid vighningen bestämt, att den skulle ha fem mörka penningar av varje bonde (ty på den tiden gingo kopparpennningar i hela Götaland) eller skulle han gælda fem skæppor havre eller tre skæppor korn. Och i Skara ligger han.

I andra urkunder möta vi Ödgrim såsom närvarande vid Lunds domkyrkas invigning 1145.

Vid en kyrkas vighning bestämdes även senare, då tionden införts, hur mycket (hur stor del av tionden) som skulle tillfalla prästen. En dylik bestämmelse, tydliggen avseende en årlig skatt, träffades nu, då den första stenkyrkan i Skara vigdes. Uppgiften om skattens belopp är av stort intresse. Den förekommer dels här och dels vid biskop Bengt. Beloppet är detsamma både i penningar och korn, men i grundtexten

uppges vid Ödgrim sju skäppor havre, vid Bengt fem. Det är uppenbart, att ettdera måste vara fel, ty om det än vore möjligt, att en förskjutning av det relativa priset på de olika sädesslagen kunnat ske under ett par årtionden, så är det knappast tänkbart, att den hunnit inflyta i lagen. Det gäller att avgöra, vilketdera stället som har det rätta. Man har därvid god ledning av danska förhållanden, överskådligt framställda av Erslev.* Erslev visar, att det danska sädesmättets historia tydligt låter oss skönja en tid, då penningen sattes lika med en skäppa säd, varvid man icke synes ha fäst sig vid de olika sädesslagens olika värde. I själva verket uppger Saxo, att så varit förhållandet under Erik Ejegod, omkring 1100. Som man ser, återfinnes detta förhållande i vår text, sådan den föreligger vid biskop Bengt och såsom vi här restituerat den, dock med den modifikation, att blott det billigaste sädeslaget sattes till en penning för skäppan, medan de övriga stigit i pris. Även de särskilda sädesslagens relativa värde är i huvudsak detsamma i Danmark, som vi här ansett oss kunna finna det. Rågen var dubbelt i värde mot havren, kornet något billigare än rågen. Om man rör sig med enkla relationer, får man alltså följande förhållande:

havre: korn: råg = 3: 5: 6.**

Som synes, stämmer detta med den relation mellan havre och korn, som vår källa anger, då texten vid Bengt anses ha det rätta.

Att vår grundtext här skulle ha det rätta priset på havren, är synnerligen otroligt även därför, att vi i så fall skulle kunna konstatera ett stigande av penningvärdet (uttryckt i den vanligaste sädessorten), något som dels i och för sig är ovanligt, dels strider mot vad vi veta om Danmarks historia, vilken

* Waldemarernes Storhedstid, s. 3 följ.

** I Skånelagen finnes en avgift, som utgår med en penning eller en skäppa korn eller två skäppor havre. Penningen var i Danmark $\frac{1}{10}$, i Västergötland $\frac{1}{6}$ av örtugen, vilken sålunda i Skånelagen värdesattes till 20 skäppor havre = 10 skäppor korn, i Västergötland omkr. 1150 till 16 skäppor havre = 9³ skäppor korn. Kornpriset har varit ungefär detsamma, havrepriset något högre i Västergötland.

är bestämmande, då det var danskt mynt, som gick i vår provins. De ständiga inbördeskrigen framkallade naturligtvis en motsatt rörelse, myntet försämrades. Man torde till och med kunna något så när bestämma tiden för Ödgrims kyrkas invigning. Ty under de tio sista och svåraste åren av in-

Fig. 13. Adam och Eva fördrivas ur paradiset. Stenschilderi, funnet i Skara domkyrka och troligen tillhörande biskop Bengts kyrka.

bördeskrigen (1147—1157) föll myntets värde med en alldeles särskild hastighet, så att myntet vid 1157 knappt innehöll en tredjedel av det silver, som det innehållit tio år tidigare.*

* Velschov i noterna till Saxo, ed. Müller, s. 691. Härmed överensstämmer väl i sak Hauberg, Danmarks Myntvæsen 1176—1241, ehuru dateringen är något annorlunda.

Det är uppenbart, att det icke är ett sådant osedvanligt häftigt fall i penningens värde, som är i fråga i vår text. Beslutet om skatten till Skara kyrka (biskopen) är alltså äldre än nämnda tioårsperiods slut. Tiden för Skara första stenkirkas vigning kan alltså sättas mycket nära år 1145, då vigningen av Lunds domkyrka skedde.

Penningar blå, kopparpennningar avser det danska myntet, vilket var känt som dåligt icke blott under 1100-talet utan än mer vid slutet av Valdemar II:s regering. År 1231 hade det danska myntet så försämrats, att påvens uppbördsmän icke ville mottaga det som gångbart mynt vid upptagandet av Peterspenningen. Man gav det föga silverhaltiga myntet namnet »moneta cuprea», kopparmynt.* Omvänt kallas gott mynt »vita penningar», t. ex. i Upplandslagens jordabalk. Vi erinra om att vår längd författats just vid tiden efter Valdemar II:s död. I motsats mot det danska myntet var det av Knut Eriksson präglade svenska ett synnerligen gott mynt, så att mark penningar under hans tid torde ha varit lika med mark silver. Bland Knuts myntstäder var Lödöse en, så att hans mynt fick spridning i Västergötland. Det säger sig självt, att dessa förhållanden framkallat tvister mellan de kyrkliga myndigheterna och allmogen, om vilket mynt de skulle anses giltigt även vid upptagande av andra kyrkliga skatter än Peterspenningen. Vår författare intager här i överensstämmelse med sin uppfattning i det hela en juridiskt oanfäktbar lekmanståndpunkt: skatten till Skara kyrka har en gång satts i dåligt danskt mynt, den bör i samma mynt få utgöras. Emellertid torde myntvärdets fall och varornas prisstegring ha fortgått raskare, än vår krönikör vetat. I Västgöotalagens kyrkobalk sattes en avgift (*gift*) till prästen att utgå med antingen två skäppor (antagligen råg eller korn) eller en örtug penningar. Här är sålunda skäppan i pris lika med 8 penningar.

Utom fem penningar av varje bonde hade nog vår kyrka andra inkomster. Rörande fördelningen av de till hela land-

* Mynt, som gav sig ut för kopparmynt, fanns ännu icke.

skapet förfallna böter stadgas: »Här taga Skåningsboar Dalboars lott, emedan de skola uppsätta takresning och lägga spåntak (krakæ oc flakæ) på Mariakyrkan i Skara.» Det närmaste häradet hade således fått en särskild förpliktelse och fått ersättning på bekostnad av de avlägsnaste.

Tolfte war þæn goðe biskupær Bændiktær. Slikær warð aldrigh til goðgiærningæ hwarti fyr ællær siðæn. Han tok ælliuwu bo ok læt nitan. Han tok halfthundræð lanbo ok læt hundræð. Han læt skriwæ Sancta Mariu kyrkiu korn allæn och syðri kovæn ok göræ han allæn: Han gaf til halfmark guls at listæ þen hovoðtekn, sum þær æru i skriwæð. Han læt ok boæ öðbönnen hælghæ ok kowæn, han standær nu i. Han læt ok giæræ taflunæ fore höghæ altæræ. Han læt bo baði skrinin oc rök-tæði hælghu domæ i þem. Han lot göræ handinæ hælghu ok bo hanæ ok læggæ i hanæ hælghu-domæ. Han lot göræ bokinæ »Bono». Mæð hans raðum kom Cantabona til Skaræ, ok hanæ köpte han mæð sinum pænningum. Bibliam lot han köpæ i Ænglandi ok gaf Mariu kyrkiu i Skarum. Han lot göræ fiarðungin af Sancta Pætærs kyrkiu i Skarum af sinum kost. Flæstæ þe pænningæ, sum kostæði Sancta Nicolausæ kyrkiæ i Skarum, læt han til. Ok han war þerræ gilbroðer. Han gaf Sancta Nicolausæ kyrkiu baðær klockkonær. Han gaf baðær klockkonær til Erexbiærghs. Han lot göræ kyrkiunæ i Götalum ok bo hanæ. Han læt göræ kyrkiunæ i Agnistaðum ok bo hanæ. Han læt göræ kyrkiunæ i Dimum ok

Den tolfte var den gode biskop Bengt. En sådan har aldrig varit till att göra gott, varken förr eller senare. Han mottog elva biskopshemman och efterlämnade nitton. Han mottog 50 arrendatorer och efterlämnade hundra. Han lät måla hela koret i Mariakyrkan och södra kapellet (korsarmen?) och göra det färdigt. Han betalade en halv mark guld för att förse de huvuden, som där finnas, med glorig (»lister»). Han lät restaurera »Ödbönnen helga» och kapellet (nischen?), som den nu står i. Han lät göra tavlan framför högaltaret. Han lät restaurera båda relikskrinen och se över relikerna i dem. Han lät göra och uppsätta den heliga handen och lägga in relikerna i den. Han lät göra boken »Bono». På hans initiativ kom (klockan) Cantabona till Skara, och han köpte henne för sina egna penningar. En bibel lät han köpa i England och gav åt Mariakyrkan i Skara. Han lät bygga fjärdedelen av Sankt Peters kyrka i Skara på egen bekostnad. Det mesta av de penningar, som Sankt Nikolaus' kyrka i Skara kostade, släppte han till. Och han gick in i deras gille. Han gav Nikolaikyrkan båda klockorna. Han gav båda klockorna åt Eriksberg. Han lät bygga och inreda kyrkan i Götala. Han lät

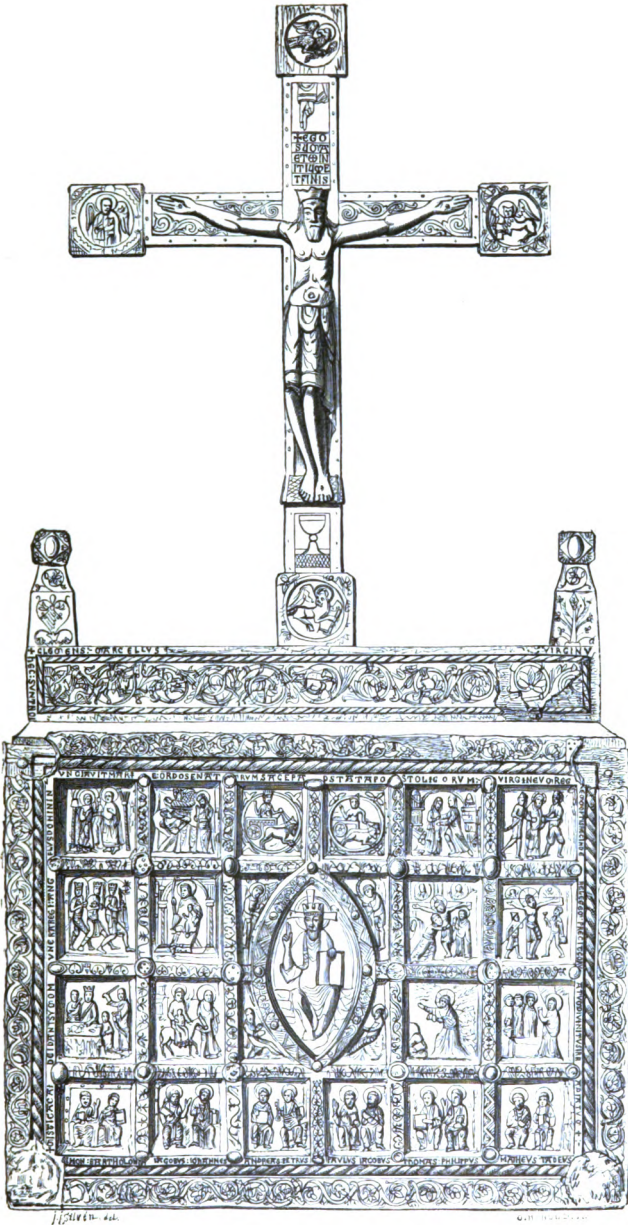

Fig. 14. Antemensale från Broddetorps kyrka, nu i Statens historiska museum. Det är möjligen biskop Bengts »tavla framför högaltaret».

bo hanæ. Han lot göræ kyrkiunæ i Wighni ok bo hanæ, ok han wighði hanæ utan hwan pænning. Hwar sum han for um sit biskupsdöme ok sa nokot affat, þæs Guði skulde mæd þiænæ, þa halp han mæð sinum pæningum mannlikæ ok ærlikæ. I Mæðæluplandum gaf han baði klokkor oc bökær oc skruð.

Han læt ok bror göræ: Han læt göra bronæ i Ose, aðræ i Ofruð ok þriðia i Ffrawædi, fiærdu Biæknæ bro ok femtu Ullærwis bro. Han læt broæ twar rastir af Tiwiði, ok enæ rast af Wæturswiði, ok enæ rast af Hökesasi. Eigh tok han mer æn fæm pænningæ bla af hwarium bondæ ællær fæm skiæppur hafræ ællær þrer bygs.

Æn ingen man þæssæ hems far hans goðgiærningær allær talt utan Guð sialwær, sum han styrði þær til. Þy hwaru lefðe han æptir sik fæ oc pænningæ, stor silfkar oc margh diurshorn, klæði ok graskin, swa margh, sum tyughu hæstær gatu mæst draghet i goðo fore. Æn fylghðu þy fæm lifspund sylfs. Þyt hwaru gaf han fatökom mannum sit bröð usparlikæ ok klæði baði. Swa sum Guð löne sial hans allær sinær goðgiærningær. Ok i Mariu kyrkiu i Skarum liggær han.

bygga kyrkan i Agnestad och inreda henne. Han lät bygga kyrkan i Dimbo och inreda henne. Han lät bygga kyrkan i Ving och inreda henne, och han vigde henne utan ett öre. Var han for fram i sitt biskopsdöme och såg något fattas, med vars avhjälpande han kunde tjäna Gud, där hjälpte han med egna penningar, manligt och redbart. I Medelplana gav han både klockor och kyrkböcker och mässkrud.

Han lät även bygga broar. Han lät bygga bron i Ås, och den andra i Uvered, den tredje i Tråvad, den fjärde Björna bro, den femte Ullerva bro. Han lät bygga väg två raster på Tiveden, och en rast på Vätterskogen, och en på Hökensås. Icke tog han mer än fem mörka penningar av varje bonde eller fem skäppor havre eller tre skäppor korn.

Men ingen man i denna värld mäktar uppräknat alla hans goda gärningar, utan blott Gud själv, som ledde honom därtill. Det oaktat lämnade han efter sig gods och penningar, stora silverkärl, många horn, kläder och gråverk i sådan myckenhet, att tjugu hästar nätt och jämnt orkade draga det i gott väglag. Därmed följde tjugu lifspund silver. Och ändock gav han de fattiga både kläder och mat. Gud fröjde hans själ för alla hans goda gärningar. Och i Maria-kyrkan i Skara ligger han begravnen.

Om vår handskrift av Västgötalagen hade brunnit, så skulle eftervärlden icke ha haft någon kännedom om bela den ovan-

ligt storslagna verksamhet, som här tillskrives biskop Bengt. Ty utan den ha vi nätt och jämnt nog att bevisa biskopens existens; den nedan nämnde Bengt den yngre, konung Eriks kansler, nämnes i ett förut omtalat brev »den andre med det namnet». Något skäl att betvivla huvudinnehållet i vår krönikas skildring finnes emellertid icke, om man än bör antaga, att berömmet är en smula överdrivet.

Biskopens första verksamhet gällde den färdigbyggda men ännu icke tillräckligt prydda Mariakyrkan. Möjligen har man ännu rester av hans arbete, ty den i Broddetorps kyrka funna altartavla av förgylld kopparplåt på underlag av ek, som vi återge i fig. 14, synes vara för dyrbar att ursprungligen ha avsetts åt en liten lantkyrka. Rimligare är, att den vid nybyggnaden på 1300-talet blivit försmädd och då överlämnad åt Broddetorp såsom gåva eller för penningar. Givaren kan ha varit biskop Brynolf själv, som i Broddetorp ägde gården Fjällåkra. — Den halva mark, som Bengt skänkte för framställande av helgonglorior, motsvarade efter tidens prisförhållanden 4 mark silver, vilket återigen var ordinärt pris för 8 st. nötkreatur.

Vad vi erfara om Bengts kyrkobyggen bör ju jämföras med konsthistoriska forskares åsikter om samma kyrkor. *Eriksberg* är en romansk långkyrka, som i alla fall torde få hänföras till 1100-talet. Vi ha talat om den under konung Knut. *Agnestad* och *Dimbo* voro rundkyrkor, som av d:r H. Fröleen undersökts och hänförts just till den här behandlade tiden.* Vid *Agnestad* har även kunnat uppvisas en kyrkogård, som är äldre än kyrkan, vilket ju på bästa sätt stämmer med vår längds uppgift, att kyrkogården vigts redan under Sigfrid (fig. 15). Troligen har först uppbyggts en liten träkyrka. Namnet Ving bäres av två ursprungligen romanska kyrkor i Västergötland.

Bengts vägbyggnader gälla alla de olika huvudvägarna i Västergötland. Vår skrivare synes ha illa läst namnen i sitt original. Men man kan icke misstaga sig om meningen. Bro-

* Nordens befästa rundkyrkor flerstädes.

arna gå över de stora »allmänningsåarna»: Åse bro över Nossan på vägen Skara—Dalsland, Uvereds bro över Lidan på samma väg, Tråvads över Lidan på en väg mellan denna och följande, Björna bro över Lidan på vägen Skara—Lödöse, och slutligen Ullerva bro över Tidån på vägen Skara—Värmland (och

Fig. 15. Parti av muren till Agnestads forna rundkyrka. Efter fotografi av H. Fröleen. Bilden visar tvenne gravar (stenkistor), som övertäckas av kyrkmuren.

Närke). Väganläggningarna följa liknande plan. Vägen över Hökensås gick till Hjo. Den över Vätterskogen torde ha gått till Jönköping, ty ännu under 1600-talet räknade man Hökensås i söder blott till Broholm i Sandhem.* Vätterskogen

* Falk, Falköping förr och nu, s. 25.

torde ha varit skogen söder om denna gräns. Bengts rikedom synes tyda på att han tillhört någon av våra stormansätter; senare är Bengt familjenamn både i Folkungaätten och i Algotssonernas lagmansätt.

Några uttryck i Bengts krönika äro icke rätt klara. *Sydri koven* torde vara en utbyggnad. Man kan tänka på en sådan, lik den apsis, som avslutar korsarmen på vår bild (fig. 12); då tornen varit på västra ändan av kyrkan, skulle visserligen enligt bilden denna apsis ha vettat åt norr, men det är icke omöjligt, att en gravör vid denna tid kunnat glömma, att ett sigill skall graveras omvänt, så att höger blir vänster och tvärt om (Hildebrand). Om man får antaga detta, så kan *Sydri koven* vara just den apsis, som vi se. *Cantabona* (trol. »sjung väl») förekommer i en tysk urkund såsom namn på en klocka. Den *heliga handen* torde vara en relikgömma lik den, som avbildas fig. 16.

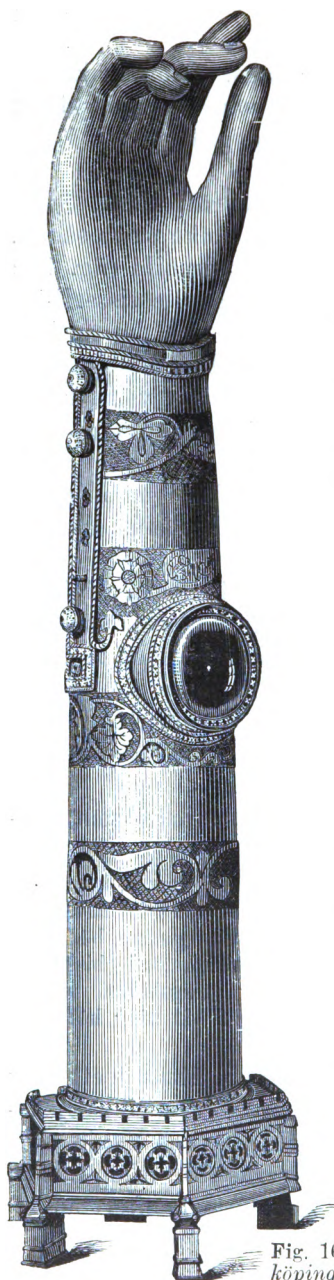
Att Bengt blev »deras gillebroder», har sin motsvarighet i vad som i ett diplom berättas, att Knut Eriksson intogs i Julitamunkarnas broderskap och blev »delaktig i deras gudstjänster och böner», sedan han genom donationer möjliggjort klostrets flyttning från Viby till Julita. Enligt ett brev av 1301 fanns då ett S:t Karins gille, vars hus låg på Nikolai-kyrkans prästgårdsjord.

Boken »*Bono*» torde vara något latinskt arbete, som uppkallats efter första ordet.

Prættandi war biskupær Jærpulwær. Han war föddær i Hwærwi. Han kom fyrstæ sinni tiundæ af bondom biskupi. På fæk han domæ til a þingi, fyrst þa þing havðis oc hioz wið Askubæk.

Den trettonde var biskop Järpulv. Han var född i Varv. Han förmådde första gången bönderna att betala tionde till biskopen. Då fick han tingsbeslut därom, första gången, då ting hölls vid Askeberga.

Järpulv var biskop år 1191, då han dels bevittnade ett brev av konung Knut, dels av påven jämte andra sattes till skiljedomare i en tvist mellan biskoparna i Linköping och Växjö. Ett senare brev från tiden 1197—1202 adresseras till biskop I., som kan vara antingen Järpulv eller dennes närmaste efterträdare.

Att *Askubæk* betecknar Askeberga, synes av flera skäl mycket sannolikt. Vid Askeberga ha vi en av de vackraste och största stensättningar, s. k. domareringar, som finnas i landskapet. Stället ligger helt nära Vads gamla kungsgård. En sådan plats var synnerligen lämplig för ett ting, som på biskops och konungs initiativ skulle hållas med allmogen.

Att tionden infördes så sent i Skara stift som vid 1191 kan synas förvånande, då den på Island införts omkring 100 år tidigare. Emellertid infördes den på Själland först 1171 och i Skåne 1174. I Norge synes den också vara sen; Gulatingslagen upptager den bland Magnus Erlingssons »nymälen» efter 1164. Naturligtvis har kyrkan därför icke saknat inkomster. En jämförelse mellan vad som meddelas om Ödgrim, vad som meddelas här och själva lagtexterna ger följande upplysningar. Från början gjorde biskoparna vid kyrkas vigning till villkor, att församlingen åtog sig ett visst prestandum, närmast för prästens underhåll »så mycket som kyrkan är vigd till». Detta får väl antagas ha växlat efter omständigheterna på olika håll. Lagen om tionde, som under

Fig. 16. Relikgömma, funnen i närheten av Linköping, nu i Statens historiska museum. Den har innehållit ett armben av den Heliga Birgitta.

Järpultv antogs, låter nu denna större skatt ersätta den gamla. Först skall uttagas åt prästen så mycket, som vid kyrkans vïgning beständes, varefter återstoden delas på sätt, som ses s. 69 f. Utom detta särskilt av varje församling beviljade lönebelopp torde av gammalt ha utgått den för Västergötland och östra Norge egendomliga förmögenhetsskatt, som kallades huvudtionde, och varom se kap. 5. Denna avskrevs icke, då Järpultv fick den allmänna kanoniska tionden införd i Skara stift. Den kvarstår, som synes, i Västgötagens text. Dess tillvaro beröres av påven Honorius III i ett brev av den 3 november 1220, då han stadfäster Skarabiskopens rätt såväl till »den tionde, som församlingsborna enligt kanoniska lagen äro förpliktade att utgöra, som ock den, vilken de under namn av huvudtionde genom frivilligt löfte förpliktat sig till». Och den avsatte konung Valdemar ger under mycket ångerfulla uttryck år 1279 den 30 januari åt biskopen i Skara gården Lundby i Laske härad såsom ersättning för huvudtionde, som han orättmätigt undanhållit kyrkan för sina fäderneärvda gods. Sannolikt avses en huvudtionde, som skolat utgöra försoning för den »huvudsynd» han begått med sin svägerska Jutta.

Tiondens införande i Västergötland är utan tvivel en direkt följd av de maningar, som Alexander III i sitt försoningsbrev av 1172 ställde till konung Knut. Den för kyrkan ytterst förmånliga utgången berodde väl dels på den kraft, som Knut nu kunde insätta, dels på det intryck, som den gode biskop Bengts stora och även materiellt välsignelsebringande verksamhet efterlämnat.

Fiurtandi war Ion Hyrne,
warskær man ok þarfliker allum
mannum.

Den fjortonde var Johan Hyrne,
en klok man, tjänstvillig mot alla.

Fæmtandi war Wærnarðær,
mykin þægn, gaf þaðe rikum ok
fatökom.

Den femtonde var Bernhard,
en förträfflig man, frikostig mot
både rika och fattiga.

Sæxtandi war biskupær Bændikt
unge. Han samnæði hærwapn,
bryniur ok skioldæ ok skipæði

Den sextonde var biskop Bengt
den yngre. Han samlade vapen,
brynjor och sköldar, så skötte han

swa stawi ok stole. Harðær ok braðær war han baði wið lekæ ok lærðæ. Miok öddes eghn baði stafs oc stols i hans daghum. I Uplandum do han, oc i Warnem liggær han.

sin biskopsstol. Hårdsint och häftig var han både mot präster och lekmän. Mycket gick förlorat av biskopsstolens egendom under hans tid. På Kinnekulle dog han, och i Varnhem är han begravnen.

Av de tre sist nämnda biskoparna är det blott Bengt, som säkert nämnes i andra källor. Det vill synas, som om även vid Johan den frommes tillträde till tronen ägt rum strider, och som om biskopen kämpat på Johans sida. Vid årsskiftet 1220—1221 synes han ha varit i Rom och själv avhämtat en mängd påvebrev, ställda dels till honom och dels till konungen eller andra biskopar. Senare nämnes han som konung Eriks kansler och rådgivare. Han hade i uppdrag av påven att undersöka förhållandena vid (den oäkta födde) Håkon Håkonssons val till konung i Norge. År 1229 lämnas detta uppdrag i andra händer, emedan Bengt var död.

En indirekt upplysning om Bengts närmaste företrädare få vi i ett av de till Bengt ställda påvebreven. Det upplyses, att en del personer av denne fått avlösning, ehuru vederbörligt tillstånd till meddelande av sådan saknats. Bengt får instruktion, hur med saken skall förfaras. I viss mån ger denna notis besked om skälen till den popularitet, som Bernhard i lekmanakretsar synes ha ägt framför sin vida mer energiske men också mer hierarkiske efterträdare.

I Skara domkyrka finnes en sten öfver »Benedictus electus». På grund av typernas form har man antagit, att denna sten skulle vara från 1220-talet och sålunda beteckna biskop Bengt II:s grav. Då det emellertid är bevisligt, att denna varit vigd, vore titeln »electus», som bars av den valde men icke vigde, alldeles orimlig. Troligen är alltså denne sten ett minne av »den gode Biskop Bengt», d. s. v. Bengt I, som i så fall väl aldrig gjort Romresan utan varit biskop på gammalt sätt; se s. 84 följ.

Siutandi war Stenar biskupær,
östgötskær at æðlum, goðwiliæðær

Den sjuttonde var Stenar, östgöte till börden, en välvillig man.

<p>man. Æn lærðir mæn æghu Guð biðia fore sial hans, þy at han frælsæði þem wæl mæð allum ærlikum lottom.</p>	<p>Men lärde män böra bedja Gud för hans själ, ty han skyddade dem väl i allt, som kunde lända dem till heder.</p>
---	--

Stenar har varit i Västergötland redan innan han blev biskop. Han kallas i Erik Erikssons brev om Kråk (D. S. nr 216) magister, i ett annat brev konungens släkting. Kanske är han den förste svensk, som idkat studier i Paris. Möjligt är dock, att han hade magistertiteln såsom lärare i domskolan. I varje fall torde hans inflyttning från Östergötland stå i förbindelse med upprättandet av ett domkapitel i Skara, vartill Bengt fått tillstånd 1220. 1234 är han, som det synes, i Rom och mottager sina instruktioner i en följd av påvebrev. Men redan 1238 är han gammal och får av påven entledigande från sitt ämbete med försäkran om anständig pension av biskopsgöden. 1241 nämnes i handlingarna hans efterträdare biskop Lars.

KAP. IV.

Västgötalagens inlednings- och slutord.

(B 59, äldsta handen, § 1 i kyrkobalkens början, § 2 vid egentliga lagens slut.)

§ 1.

Kristær ær fyrst i laghum
 warum, þa ær kristna war ok allir
 kristnir, konungær, bönder ok
 allir bokarlær, biskupær ok allir
 boklærðir mæn.

Kristus är först i vår lag, se-
 dan är vår kristna lära och alla
 kristna, konung, bönder och bo-
 faste män, biskop och alle bok-
 lärde män.

§ 2.

Gæri hwemleðær sik wreðæn.

Må nu den lede fienden rasa.

KAP. V.

Kyrkliga skatter.

§ 1.

(VGL II, Kyrkob. 2 enl. B 6; motsvarande blad i Cod. B 59 har gått förlorat Att döma av det sätt, varpå den yngre lagen i det hela redigerats, kan man antaga, att stället rätt nog återger den ursprungliga texten, medan yngre tillägg införts på annat håll, oftast vid balkens slut.)

Vilia bönder kyrkiu göra tha skal biskups lof til bithia. Han skal lova. Nu ær kyrkia gör, tha skal skötninga til göra, halfmarka land oc XX lassa æng ok attunda lot attungs til utskipte oc fyughur hus: stuvu, bakhærbærgi, nöthus ok lathu; them skulu böndær up göra ok præstær uppe halda sithan. Mæssufat ok til fa ok kalk ok corporale ok mæssuhakul, stol ok handlin ok mæssusærk ok linda ok hovothlin; them skulu bönder til fa oc sithan kyrkia siælf uppe halda. Them skal biskuper vighia. Tha skal til biskups fara ok stæmpnu dagh with han göra, nar kyrkiu skal wighia. Tha skal biskuper mæn sina visa, at taka howothtinda af allum them mannum, ey hawa giort howothtinda i them X wintrum. Æn howothtinda skal skipta i thre lyte: en loten a bi-

Vilja bönder bygga kyrka, då skall man begära biskopens tillåtelse. Han skall giva den. Nu är kyrkan färdig, då skall prästgårdsjord upplåtas därtill, en halv marks åker och en äng, som ger tjugu lass hö, och en åttondels åtting i utägorna och fyra hus: stuga, härbärke, fähus och lada; dem skola bönderna bygga och prästen sedan underhålla. Mässtyg skall även anskaffas: kalk, kalkkläde, mässhake, prästkappa, handkläde, mäss-skjorta, gördel och huvudbonad; detta skola bönderna anskaffa och kyrkan sedan underhålla med sina medel. Dem skall biskopen viga. Då skall man fara till biskopen och överenskomma med honom om en bestämd dag, när han skall viga kyrkan. Sedan skall biskopen sända sina män att upptaga huvudtionen av alla de män, som

skuper, annan kyrkian, thrithia præsten.

icke hava erlagt huvudtionde på de sista tio åren. Men huvudtionden skall delas i tre lotter, en tillfaller biskopen, den andra kyrkan och den tredje præsten.

§ 2.

(B 59, Kyrkob. 2; början ur B 6.)

(Halda bönder ey at biskupe stæmnudagh, böte hanum thre mark. Forfal theræ ær) æn gengiærð þerræ brindær up. Biskupi skal gengiærð gæræ twar nætær ok til kwæls hins þriðia mæð tolf mannum, sialwær han hin prætandi; ok han drikki mið ok allir klerkær hans.

Om bönderna icke iakttaga den överenskomna dagen, böte till biskopen tre marker. Deras förfall är, om deras gengärd brinner upp. Man skall göra gengärd åt biskopen två nätter och till kvällen den tredje, för biskopen själv och tolv man utom honom. Och han skall dricka mjöd och alla hans klerker.

Gengärd var ett sammanskott av matvaror för biskopens (eller konungens) traktering. — I den yngre lagen är mjödtrakteringen inskränkt till biskopen och hans kaplan enligt vissa handskrifter, andra nämna den icke alls.

§ 3.

(B 59, Kyrkob. 3, 4, tillägg ur VGL. II, Kyrkob. 7.)

Wærðær maðær i kyrkiu dræpin, þæt ær niðingswærk. Þa ær kyrkia al uwichð. Ær þæt firi tiu witrum, þa skal giwæ biskupe þrer marker firi wixl oc nattær gengiærð. En a tiu witrum ær, at þer howoðtiundæðo, ok wiliæ kyrkiu wighiæ lætæ, þa skulu þer howoðtiundæ. Landbor skulu eigh howoðtiundæ gæræ mer æn enu sinni, utæn þer wili ællær at þer falli i howoðsyndir. (The sum boa a almænninx iorð ok takær sun æpti fathur, the heta böndær oc ey landboa.)

Blir någon dräpt i kyrka, det är nidingsverk. Då är hela kyrkan oren. Är det under tio år, sedan de erlade huvudtionde, då skall man giva biskopen tre marker för vigningen och en natts gengärd. Är det mer än tio år och vilja de få kyrkan vigd, då skola de erlægga huvudtionde. Arrendatorer skola icke erlægga huvudtionde mer än en gång, om de icke själva vilja eller falla i dödsynder. (De som bo å allmänningsmark och så, att son tager arv efter fader, de räknas för bönder och ej arrendatorer.)

§ 4.

(B 59, Lydikini hand.)

Um howoðtiundæ skal standæ, sum former æ war stat i Skarum ok þættæ læggiæ til: Giptir man sun ællær dottor ok giwær hem-giæwær, dör faðir ællær moðir siðæn, göre so mykin lot i howoðtiundæ af þy, hanum war hem-giwit, sum hwart þærræ ugift ær, ok göre þær howoðtiundæ, sum ærfðen faldær. Giwær man frillubarnom sinom goz, dör faðir siðæn, göre hans þybarn howoðtiundæ swa sum annur, laghlik, barn.

Om huvudtionde skall stå så, som förr alltid varit stadgat i Skara stift och detta tilläggas: Gifter någon bort sin son eller dotter och lämnar hemgift, dör fader eller moder sedan, lämne så stor del i huvudtionde, som vardera skulle erlagt, om han varit ogift, och erlagge huvudtionde där, som arvet utfaller. Ger någon gods åt sina oäkta barn och dör sedan, då skola hans barn erlagga huvudtionde på samma sätt som andra (lagliga) barn.

§ 5.

(B 59, Kyrkob. 13.)

Kyrkiugarð skal skipæ bolæ mælli, slikt a bol at giærdæ sum annat.

Kyrkogärdesgård skall indelas på gårdarna, lika mycket skall gård gärda som annan.

§ 6.

(B 59, Kyrkob. 17.)

A akri skal tiundæ skiptæ. Takær præstær swa, sum kyrkia ær til wighð. Siðæn skal skiptæ i þre löte. En a biskupær, annan a kyrkia, þriðia wæslir mæn. Præstær a kwikkæn tiundæ allæn ok offær þæt, til krussufot kom-bær a lang freadaghi.

På åkern skall tionde läggas undan. Prästen tager så mycket, som bestämdes vid kyrkans vigning. Sedan skall man dela i tre lotter: en äger biskopen, den andra kyrkan, den tredje de fattige. Prästen får all kvicktionden och allt det offer, som kommer till korsets fot på långfredagen.

I den yngre lagen finnas några ytterligare bestämmelser avseende att ytterligare fastslå prästerskapets och kyrkans rätt. Så stadgas, att den, som icke erlagt tionden till kyn-

delsmässodogen, skulle böta 16 örtugar till saksökanden. Res- terade han till påsk, skulle han gå miste om nattvarden, tills han hade betalt. I dessa yngre bestämmelser och redan i Brynolfs stadga av 1281 förekomma ett par nya avgifter, prostgåvan (som i vissa brev kallas prostskäppa) och Falkö- pingsskäppan. Den förra utgick tydligen till domprosten, den senare åtminstone i senare tid till ärkedjåknen, som då tyckes ha haft Falköping till prebende.

§ 7.

(Texten framställd genom jämförelse av samtliga handskrifter av den yngre lagens kyrkobalk, flock 52.)

Þætta a biskupær at gamblum laghum warum: Wærther mather i kyrkiu dræpin, thær a biskupær IX mark fore. Wærther mather i kyrkiu sar, tha a biskupær III (VI) mark. Fore hwart banzmal thre mark. Hwar skripta brot gör, böte biskupi III (VI) mark. Fore twæfalt hor böte biskupi III (VI) mark. Fore enfalt hor XII (XVIII) öra. Fore frænsi- maspial a thrithia man ælla fiartha XII öra (mark). Ær thæt skyl- dære, böte III (XL) mark oc swa fore all firnarwærk ok gange til Rom (ok giwi biskups kaplane dimidiam mark firi bref). Skilias hion tu at ælla rywa fæst fore frænsima, böten bathe biskupi III (VI) mark. (Skilias the fore gu- ziwa lagh, böte then, sum fæste æller gifte, biskupi thre mark.) Gifter mather dottor sina ælla frænkonu nöthgha, böte then, sum rættær giftær mather ær, æn ther skilias at, III mark æn han gifte. Fore XII manna eth a biskupær thre mark ok swa fore twænne tylf-

Detta tillkommer biskopen en- ligt vår gamla lag. Blir någon dräpt i kyrkan, därför får bisko- pen nio mark. Blir någon sårad i kyrkan, då skall biskopen hava 3 (6) mark. Före varje bann- lysningsmål tre mark. Var och en, som begår skriftbrott, han böte till biskopen 3 (6) mark. För dubbelt hor bötes till biskopen 3 (6) marker. För enkelt hor 12 (18) öre. För blodskam inom tredje eller fjärde led 12 öre (mark). Är släktskapen närmare, bötes 3 (40) mark, likaså för alla styg- gelseverk, och den skyldige vall- färdar till Rom (och erlägger till biskopens kaplan $\frac{1}{2}$ mark för bre- vet till påven). Om två makar skiljas för blodskams skull eller bryta trolovning, böte de båda till biskopen 3 (6) mark. (Skil- jas de för andlig frändskap, böte giftomannen tre mark.) Gifter nå- gon bort sin dotter eller fränka mot hennes vilja, böte rätte giftomannen tre mark, om de sedan skiljas, om det var han, som gifte

ter ok ey mera. Hwar sum bryter hælgha dagha : paska dagh, hælghathorsdagh, pingisdaghadagh, mizsummars dagh, sancta Laurinza dagh, hælghunamæssodagh, alla warra fru dagha, sancta Mikiaels dagh, iula dagh, attunda dagh, tolfte dagh, kyrkmæssudagh, apostlamæssudagh, the sum fasta ok forhælghth ær fore ok alla syndagha; hwilkin sum biærghs storæn wærknath nokon a nokrom thænna dagh, böte biskupe VIII örtoghar ælla wæri sik mæth tolf manna ethe. Hiælpe hö ok korne at saklöso æptir mithaptan.

Hwar sum bryter frith i Skarum sialwum um skærthorsdagh, böte biskupe III mark ælla wæri sik, sum lagh sighia.

I de fall, då dubbla bötesbelopp angivas, äro de inom parentes satta högre beloppen efteråt tillagda i en kodex från slutet av 1400-talet. De skola alltså ha influtit i lagen mycket sent, om de verkligen varit lagliga.

Med *firnarverk* menar vår lag dels blodskam, dels onaturlig last, möjligen andra grova brott, för vilka lagen föreskrev vallfärd till Rom. *Skriftbrott* är dels olydnad vid undergående av kyrkostraff, dels återfall i den straffade synden.

Det inom parentes tillagda om andlig frändskap finnes hos Lydekinus, som skrev omkring 1300, men det saknas i en handskrift från 1400-talet, som visar sig gå tillbaka på ett original, äldre än Lydekinus'. Detta för vår nationella rätt främmande stadgande är naturligtvis av yngre datum. Första gången det, såvitt känt är, kunnat tillämpas i Västergötland, var, då Torgils Knutsson fick se sin dotter skiljas från hertig Valdemar. Rimkrönikan säger uttryckligt, att biskoparna

bort henne. För tolvmanaed (som. går åter) bötes till biskopen tre mark, likaså för ed av tvenne tolfter och icke mer. Envar som bryter helgdagar, påskdagen, skärtorsdagen, pingstdagen, midsommardagen, Larsmässan, allhelgonadag, eller någon av vår frus dagar, Mikaelis, juldagen, nyårsdagen, trettondag jul, sockenkyrkans vigningsdag, någon av apostlarnas dagar, sådana som det är fasta och helgdagsafton före, och alla söndagar; vemhelst som för rättar stort arbete på någon av dessa dagar, böte till biskopen åtta örtugar eller värje sig med tolv mans ed. Bärge hö och säd efter midafton saklöst.

Den, som begår fridsbrott i själva Skara om skärtorsdag, böte till biskopen tre mark eller värje sig, såsom lagen stadgar.

hade medgivit giftermålet. Stadgandets införande kan mycket väl vara ett led i de kyrkligas intriger mot Torgils. Uppgiften om att en halv mark skall erläggas till biskopens ka-plan för brevet till påven finnes blott hos Lydekinus, som antagligen hade personligt intresse av denna sak.

§ 8.

(Text som föregående ur yngre lagens flock 72.)

Howohtinda æptir gift skal
ingin man luka mer, utan thæn,
sum inkte ærfthe æptir fathur
ælla mothor. Giftis ælla falder i
howohtsynd, the sum openbara
skript kræwer, tha skal then sami
giælda howohtinda innan thræt-
tiunda daghen, sithan hans bröllöpe
hawer wærit ælla han ær fælder
ælla hawer witherganget the synd.

Huvudtionde efter ingånget äk-
tenskap skall hädanefter ingen
erlägga, utom den som ingenting
ärvde efter fader eller moder.
Inträder en sådan i äktenskap eller
faller han i dödssynd, som sonas
med offentlig skrift, då skall han
erlägga huvudtionde inom trettion-
de dagen efter hans bröllop eller
efter det han blivit fälld eller
vidgått synden.

Stadgandet om frihet från huvudtionde vid bröllop anger sig självt som nytt. Det finnes icke hos Lydekinus, vars hithörande stadganden upptagas ovan § 4. Den latinska redaktion av kyrkobalken, som Vidhemsprästen omkring 1325 inskrivit i vår kodex B 59, säger, att det nya stadgandet tillkommit genom överenskommelse mellan biskopen, prästerna, lagmannen och lekmännen.

KAP. VI.

Ogärningar.

§ 1.

(VGL. I, Orbotamal.)

Dræpær maðær man i kyrkiu, þæt ær niðingsværk. Dræpær maðær man a þingi, þæt ær niðingsværk. Gangær maðær a grið ok göræ sæt, hæmnir maðær þiufs, hæmnir maðær ræpsingar a þingi mæð sarum æller mæð drape ællær mæð brænnu, þæt ær niðingsværk; firigiort landj oc lösom örae.

Huggær maðær baðær hændaer af manni, dræpær maðær sowen man, þæt ær niðingsværk. Þæt ær niðingsværk at bæra skiold ivir þangbrækku. Hæriær a sit eghit land, firigiort iorð, landswist ok lösom örum. Bindær maðær man i skoghe við tre, þæt ær niðingsværk. Skyter maðær in at liuræ ok dræpær man, dræpær i löghu ællær i bastughu, dræpær, þa han nöte þarwæ sinæ, stingir ut bæðin öghun a manni, skiaer tungu or höfði manni, hoggær af baða fötær af manni, dræpær maðær kono; þæt ær niðingsværk alt. Hun a e frið til mot ok til mæssu, aldrigh æru swa mykil wigh imællum mannæ.

Dræper någon någon i kyrka, det är niðingsverk. Dräper någon å ting, det är niðingsverk. Bryter någon fred och gjord förlikning, hämnas någon tjuv, hämnas någon straff, ådömt å ting, med sår eller med dråp eller med brand, det är niðingsverk, han har förverkat land och lösöre.

Hugger någon båda händerna av någon, dräper någon sovande man, det är niðingsverk. Det är niðingsverk att bära sköld över tångbrink. Härjar någon sitt eget land, han har förverkat jord och landsvistelse och lösöre. Binder någon någon i skog vid träd, det är niðingsverk. Skjuter någon in genom taköppning och dräper någon, dräper i badet eller badstugan, dräper, då han gör sin tarv, stinger ut båda ögonen på någon, skär av tungan på någon, hugger båda fötterna av någon, dräper någon en kvinna, det allt är niðingsverk. Hon äger alltid frid till möte och till mässa, hur stor än striden må vara mellan män.

Dræpær maðer lønær drotten sin, þæt ær niðingswærk. Dræpær maðær man i ölbænk mæð kniwi, siter um kniw oc kötstykki mæð hanum, þæt ær niðingswærk.

Hugger man bu mans niðær, gærs at gorwarghær, þæt ær niðingswærk. Löpær maðær a hærskip oc gærs bunkæbitær, maðær standær a halsi ok a höfði ok hæriær man, þæt ær niðingswærk.

Dräper någon sin husbonde, det är nidingsverk. Dräper i ölbänk med kniv, då han delar kniv och köttstycke med honom, det är nidingsverk.

Hugger någon ned någons boskap och gör sig med avseende på den till gorvarg, det är nidingsverk. Löper någon på härskepp och gör sig till sjörövare, står någon på en annans huvud och plundrar honom, det är nidingsverk.

Stadgandena om urbotamål tillhöra, om man får döma av stilen, de äldsta partierna i lagen. De innehålla, såsom synes, åtskilligt, som sedan återkommer i Magnus Ladulås' fridslagar (kyrkofrid, tingsfrid, kvinnofrid och hemfrid), dessa hade nog till uppgift mindre att införa ny rätt än att göra straffet effektivt genom att utsträcka fredlösheten utom landskapet eller häradet. I Västergötland gällde den strängaste fredlösheten blott mellan Älven och Tiveden. Nidingsverket var undantaget från den benådningsrätt, som tillkom konungen, då han red sin Eriksgata.

De enskilda uttrycken fordra i regeln knappast någon förklaring. Med *tångbrink* menas enligt somliga den av havstång betäckta havsstranden. Enligt andra betyder det gränsmark, gränsskog. Andemeningen blir i båda fallen densamma. Fredlöshetsuttrycket har släktskap med ett i norska lagar ofta mötande, versifierat uttryck:

Firigiort fe och friði,
landi oc lausom eyre.

I den yngre lagen motsvaras den äldres stadganden om urbotamål av tre flockar; den första handlar om urbotamål och är starkt påverkad av den kungliga lagstiftningen om edsöre, den andra om nidingsverk och den tredje om styggelseverk, om vilka även den nedan införda paragrafen handlar.

§ 2.

(VGL. I, Giptarbalkær 8, med tillägg ur den yngre lagens motsvarande stadgande, Giptarbalkær 15.)

Liggær maðær hos dottor sinni, þæt mal skal af landi bort skiptæ ok til Roms. Egho faðghær twer ena kono, egho bröðær twer enæ kono, egho bröðrunghær twer enæ kono, egho systrungær twer enæ kono, egho modhghor twa en man, egho systær tua en man, egho systrungur ællær bröðunghur twar en man, þæt ær firnær wærk.

Myrdör konæ barn sit, dræpær sun faður sin ællær faðir sun, ællær broðir broðor sin, ællær bröðhrungær bröðrung sin, ællær systrungi systrung sin, ællær faðurfaður sin, ællær moðorfaður sin ællær sunærsun sin, ællær dottorsun sin, ællær broðorsun sin, ællær systursun sin; allum sliikum malum skal af landi skiptæ mæð brewi til Pawans i Rom. Þer skulu af pawanum bref takæ ok aptær til biskups föræ, latæ han seæ, hwilkæ miskun þer fingi. Biskupær skal þem bref fa firi tiundæ sin. (Þet er kwæðia konongs ok biskups ok aldræ wæsgötæ, at slikt mal skal alt til Rom skriwæ.)

Den här avtryckta lagparagrafen ger en rätt intressant inblick i vår lags tillblivelse. Då lagman Eskil samlade Lumbers lagar och andras, fann han även en överenskommelse mellan konung, biskop och folk, som gällde de brott, vilka blott kunde sonas med en vallfärd till Rom. Överenskommelsen synes ha förelegat i form av ett brev, vars avslutningsord icke influiter i vår äldsta handskrift men däremot i en annan handskrifts-

Lägrar någon sin dotter, det mål skall man döma bort från landet och till Rom. Äga fader och son samma hustru, äga två bröder samma hustru, äga två kusiner på fädernet eller två kusiner på mödernet samma hustru, äga moder och dotter samme man, äga två systrar samme man, äga systers döttrar eller bröders döttrar samme man, det är styggelseverk.

Mördar kvinna sitt barn, dräper son sin fader eller fader sin son eller broder sin broder eller kasin sin kasin, eller någon sin farfader eller sin morfader eller sin sonson eller sin dotterson eller sin brorson eller sin systerson, alla slika mål skall man från landet döma med brev till påven i Rom. De skola få brev av påven och föra det åter till biskopen och låta honom se, vad nåd de fingi. Biskopen skall utfärda brev åt dem för sin tionde (utan lösen). (Det är konungens, biskopens och Västergötlands landstings budskap, att slikt mål skall dömas till Rom.)

grupp, varifrån den gått i arv till den yngre lagen, som även eljest i ett och annat fall har en äldre och bättre text än den äldre handskriften. Stadgandet tillgodoser en del önskemål, som uttalas i påvebrev från början av 1170-talet, och det är väl alltså yngre än dessa, alltså från ungefär samma tid, som beslutet om tionde under biskop Järpulf. Från Sverker d. ä:s tid (1150-talet) föreligger en knapphändig notis om behandlingen av ett hithörande mål, se sid. 17. Själva straffet, att den felande skall hänvisas (destinari) till Rom, behandlas i ett påvebrev till Skarabiskopen 1220. I detta brev ger emellertid påven tillstånd, att biskopen får bevilja avlösning i vissa hithörande fall. Det framgår av sammanhanget, att en del folk avstått från att begära avlösning, då den skolat köpas så dyrt som genom en Romresa. Vid lagens utarbetande kom beslutet i sin helhet att stå i giftabalken, ehuru blott dess första del hörde dit.

KAP. VII.

Ärekränkning.

§ 1.

(Den här avtryckta s. k. Hednalagen finnes icke i någon bevarad medeltida handskrift, den är av Löffler rekonstruerad enligt det återgivande den fått i Olaf Petris svenska krönika samt i Burei upplaga av Upplandslagen av år 1607. Senare har man återfunnit en av Olaus Petri egenhändigt gjord uppteckning av stadgandet. Att detta tillhört en äldre form av lagman Eskils Västgötalag, har av Löffler och v. Friesen klart bevisats.)

Givr maðr oquædinsorð manni:
 »Þu ær æi mans maki oc eig
 maðr i brysti.» »Ek ær maðr
 sum þu» Þeir skulu môtaz a
 þriggia vægha motum. Cumbr
 þan orð havr giuit oc þan cumbr
 eig, þer orð havr lutit, þa mun
 han þan vara, sum han heitir. Ær
 eig eiðgangr oc eig vitnisbær,
 huarti firi man ælla kunu. Cumbr
 oc þan orð havr lutit oc eig þan
 orð havr givit, þa opar han þry
 niðings op oc markar han a iarðu.
 Þa se han maðr þæs værri, þet
 talaði, han eig halla þorði. Nu
 môtaz þeir
 baðir mæð fullum wapnum,
 Faldr þan, orð havr lutit,
 Gildr mæð halvum gialdum.
 Faldr þan orð havr givit,
 Glöþr orða værstr,
 Tunga hovoðhani,
 Liggi i ugildum akri.

Giver man okvädinsord åt man:
 »Du är ej mans make och ej man
 i bröstet.» »Jag är man som du.»
 De skola mötas vid tre vägars möte.
 Kommer den ord haver givit, och
 den kommer ej, som ord har fått,
 då må han vara, som han blivit
 kallad, han är ej edför och ej
 vittnesgill, varken i mans eller
 kvinnas sak. Kommer däremot
 den, som ord har fått, och den
 kommer ej, som ord har givit, då
 ropar han tre gånger: »niding!»
 och gör ett märke på marken.
 Då vare han dess värre, som sade
 det, som han icke vågade stå för.
 Nu mötas de båda med fulla va-
 pen; faller den ord fått, för ho-
 nom bötes halv bot. Faller den
 ord givit; ordförbrytelse är värst,
 tungan är främste dråparen. Han
 ligge ogill.

Som synes är språkformen något ålderdomligare än i de övriga textproven. Man har kunnat visa, att de avvikande formerna äro västgötska, ehuru många därjämte äro norska. *Ek* för *jag*, är t. ex. ännu i bruk i Marks härad, och diftongen *ei* (*ai*) för *e* likaledes i stora delar av landskapet, vilket dock åtminstone delvis är resultatet av en senare utveckling. Slutraderna verka vid uppläsning bestämt rytmiskt, ehuru de icke alla ha allitteration.

Jämförelsen med nästa § är mycket upplysande, i det den visar både den påtagliga släktskapen och de mycket stora förändringar, som kyrkan fått genomförda i denna del av rätten.

§ 2.

(B. 59, Rättilösabalken 5.)

Kallær maðær man bykkiu-hwælp. »Hwar ær þæt?» sighir han. »Þu», koð hin. »Jak skirskutæ þy, at þu kallæðe mik ukwæðinsorð.» Þæt ær sæxtan örtgohæ sak i hwan lot. Han skal hanum þing wisæ ok skirskutæwitni lata bærae at endaghæ oc witæ mæð tylptær eðe, bidi swa sær guð hol oc watum sinum, at »þu kallæðe mik ukwæðinsorð, ok þu æst sandær at sak þerri, ær iak giwær þær». Swa skal ukwæðinsorð sökia oc firnærørð.

Kallær maðær annan frælsgiwæ, þæn ætborin ær, ællær sighir: »Jak sa, at þu rant en firi enom ok hafði spyut a baki», þæt ær ukwæðinsorð, þrenni sextanörtoghæ sak.

»Jak sa, at maðær sarð þik.»
»Hwar ær þæt?» »Þu» koð han.

Kallar någon en annan hundvalp. »Vem är det?» säger den andre. »Du», säger den förste. »Jag tager de närvarande till vittnen, att du gav mig okvädinsord.» Det är sexton örtugars sak i varje lott. Han skall stämma honom till tinget och låta de tillkallade vittna på endagen och bevisa med tolvmannaed, bedja sig så gudarna nådiga och hans edgärds män, att »du kallade mig okvädinsord, och du är skyldig i den sak, som jag nu åtalar dig för». Så skall man kära för okvädinsord och beskyllning för styggelseverk.

Kallar någon en annan frigiven, som är genom födelsen fri, eller säger: »Jag såg, att du sprang för en enda man och hade spjutet på ryggen (eller: hade hans spjut riktat mot din rygg), det är okvädinsord, sexton örtugars sak.

»Jag såg, att en man bedrev onaturlig last med dig.» »Vem är

»Jak skirskutæ þy, at þu kallæðe mik ukwæðinsorð ok firnær orð.» Þæt ær sextanörtoghæ sak i hwan þriðiung.

»Jak sa, at þu atti þin willæ við ko ællæ mære.» Þæt æt firnær-orð, þrænni sæxtanörtughæsak, þæt skal sökiæ a hænder hanum; kombær eigh ne wið.

»Jak sa, at þu atti moðor þinæ», þæt ær firnær orð, ok þrænni sæxtanörtoghæ sak ok kombær eigh ne wið.

Þættæ æru ukwæðinsorð kono: »Jak sa, at þu ret a kwigrindu lösharæð ok i trolsham, þa alt war janrift nat oc daghær.» Kallær hanæ kunnæ firigæræ kono ælle ko, þæt ær ukwæðinsorð. Kallær kono hortutu, þæt ær ukwæðinsorð. Kallær kono hawa at faður sin ællær strukit hawæ barn sit fra sær ællær hawa myrt sit barn, þættæ æru firnær-orð.

Al þæssi syndæmal skal fyrst wið præst sin talæ ok eigh braðæ up mæð awund ællær wrezwillæ, num han sæki sik at þrim markum, hete þrer oc æru twar.

Den vanliga fördelningen av böter var i Sverige, att en tredjedel gick till målsäganden, en till konungen och en till tingsmenigheten (alle män). Från början var tre marker, en i varje tredjedel, ett ytterst vanligt bötesbelopp. Det återkommer i de flesta landskapslagar och till och med i Jaroslavs rysk-skandinaviska lag (Ruskaja pravda). Men vid tiden för Knut Erikssons myntförbättring torde denna bot ha syns väl

det?» »Du», sade han. »Jag hån-skjuter till vittnen, att du gav mig okvädinsord och beskyldte mig för styggelseverk.» Det är sexton örtugars sak i varje treding.

»Jag såg, att du tillfredsställde din lusta med ko eller sto», det är styggelseord, tre sextonörtugars sak; det skall man kära mot honom, han kan icke neka.

»Jag såg, att du tillfredsställde din lusta med din moder», det är styggelseord, tre gånger sexton örtugars bot, och han får ej neka.

Följande äro okvädinsord till en kvinna: »Jag såg, att du red på en fällgrind med utslaget hår i häxdräkt, då det var mitt emellan natt och dag.» Eller man skyller henne för att kunna förtrolla kvinna eller ko; det är okvädinsord. Kallar man en kvinna horkona, det är okvädinsord. Säger man, att en kvinna bedrivit otukt med sin fader eller fördrivit sitt foster eller mördat sitt barn, det är styggelseord.

Om alla dessa synder skall man först tala med sin präst och icke framkasta beskyllningar av hat eller i vredesmod, om man icke vill göra sig förlustig tre marker; kallas tre och äro två.

hög. Man har infört ett slags rabattsystem, så att blott sexton örtugar räknades i varje mark. Det hela blev alltså, såsom det på en del ställen uttryckes, »trenne sextonörtugar», och de ursprungligen till tre marker bestämda böterna blevo i verkligheten två, »hete tre och äro två». — Spår av liknande förhållanden ser man på andra håll. Hälsingelagen talar om »botmark» såsom en särskild myntenhet, och i Norge var år 1164 en »sakmäten» mark blott hälften av en »silvermäten», vilken senare då antogs att gälla vid böter till biskopen.

Kap. VIII.

Valbestämmelser.

§ 1.

(Cod. B 59, äldsta handen, Rättlösab. fl. 1.)

Sveær ægho konong at takæ oc swa wrækæ. Han skal mæð gislum ovæn faræ ok i Östrægötland. Þa skal han sændimæn hingæt gæræ til aldræ götæ þings. Þa skal laghmaðær gislæ skiptæ: tua sunnæn af landi, ok tua norðæn af landi. Siðæn skal aðræ fiuræ mæn af landi gæræ mæð þem. Þer skulu til Junæbækkær mote faræ. Östgötæ gislæ skulu þingæt fylghia ok witni bæra, at han ær swa inlændær, sum lagh þerræ sighia. Þa skal aldræ götæ þing i gen hanum næmnæ. Þa han til þings kombær, þa skal han sik allum götom trolekæn sweræ, at han skal eigh ræt lagh a landi waru brytæ. Þa skal laghmaðær han fyrst til konongs dömæ ok siðæn aðrir, þer ær han biðær. Konungær skal þa þrim mannum frið giwæ, þem ær eigh hawe niðingswærk giort.

Uppsvearna äga att välja konung och likaledes att avsätta. Han skall fara med gisslan ned till Östergötland. Sedan skall han skicka sändemän hit till alla götars ting. Då skall lagmannen utse gisslomän, två från norra delen av landskapet och två från södra delen av landskapet och sedan ytterligare fyra jämte de förut nämnda. De skola fara till mötes vid Junabäck. Östgötarnas gisslomän skola följa honom dit och gå ed, att han kommit in i deras land så, som deras lag säger. Sedan skall alla götars ting sammankallas honom till mötes. Då han kommer till tinget, då skall han svärja trohetsed till alla (väst-)götar och lova, att han aldrig skall bryta rätt lag i vårt land. Sedan skall lagmannen förklara honom för konung och sedan andra, de, som han beder därom. Konungen skall giva frid åt tre män, som icke hava gjort nidingsverk.

Den nu införda paragrafen har varit mycket diskuterad i litteraturen. Man har till en början icke rätt velat tro, att

lagen skulle haft bestämmelser för huru konungen skall avsättas, och man har för att undgå denna enligt mångas mening orimliga översättning gjort åtskilliga försök att omtolka orden. Det lider dock intet tvivel, att *vråka* just betyder avsätta, fördriva från ämbetet. I denna betydelse förekommer ordet i Erikskrönikan på tal om den redan valde Valdemar, och *bortvråkelse* förekommer med samma mening i vår text om lagman Ulvar. Att vår lag skulle ha föreskrifter om konungens avsättning, kan dock icke vara underligare, än att den norska Frostatingslagen har föreskrift om hur mycket folk som skall uppådas, då konungen begått sådant hemfridsbrott, att han lagligen skall dräpas. Något konungadöme av Guds nåde kände våra fäder ej.

En annan sak, som framkallat undran, är stadgandets ålder. Det är uppenbart, att det kommit in på ett alldeles orimligt ställe i lagen, ty Rättlösabalken skulle handla om rättlösa, det är: olovligt begagnande av annans egendom. Saken tyder på att stadgandet är inkommet efter lagman Eskils redaktionsarbete, troligen efter Knut Långes uppror eller kanske efter Valdemars val. Enligt andra skulle det härröra från tiden efter Erik den helige, då dennes medtävlarens son satte sig i spetsen för den här, som övermannade inkräktaren Magnus Henriksson. I alla händelser är det hela en kompromiss, som ingåtts, sedan man hunnit bliva grundligt trött på de tronstrider, vilka så starkt präglade vår konungalängd.

De former, som skola värna landskapets rätt att avfordra konungen trohetsed, påminna starkt om händelserna vid Ragnvald Knapphövdes dråp. I berättelsen om samma händelse antyder Saxo, att svearna vid den tiden ansågo sig ha företrädesrätt till konungavalet.

§ 2.

(Samma ställe, flock 2.)

En biskup skal takæ, þa skal konongær allæ landæ at spyriæ,

Om biskop skall antagas, då skall konungen fråga alla landsmän-

hwarn þer williæ hawe. Han skal bondæsun wære. Þa skal konongær hanum staf i hand sæliæ oc gullfingrini. Siðæn skal han i kirkiu leðæ ok i biskupsstol sætiæ. Þa ær han fulkomen til walz utæn vixl.

nen, vem de vilja hava. Han skall vara bondeson. Sedan skall konungen sätta stav i hans hand och ring på hans finger. Sedan skall han föras till kyrkan och sättas i biskopsstolen. Därefter är han fullständigt insatt i sitt ämbete utan vigning.

Somliga av föreskrifterna i denna flock göra bestämt intryck av att vara avsedda att stå i opposition mot vissa kyrkliga krav. Enligt kanonisk rätt skulle biskopen väljas av domkapitlet. I ett påvebrev 1250 klandras skarpt, att i Sverige biskoparna valts av konungen och stormännen »under bifallsrop av en larmande folkmassa». Vigningen ansågs naturligtvis också nödvändig. Vårt stadgande, som delvis har motsvarighet i den norska Eidsivatingslagen, avser tydligen att hävda sakernas gamla ordning. Jfr s. 66.

Föreskriften, att biskop skall vara bondeson, medger dubbel tolkning. Det kan tänkas, att man avsett den frie mannen i motsats mot trälen. Men det kan ock tänkas, att man velat utesluta söner av präster. Då Vilhelm av Sabina år 1248 besökte vårt land, befanns det, att mer än hälften av prästerna voro söner av präster och alltså barn av en från kyrklig synpunkt olaglig förbindelse. Kyrkan uteslöt principiellt oäkta barn från rätt till biskopsämbetet. Troligast förefaller här, att västgötaallmogen gått in på det kyrkliga kravet, då det gav böndernas egna söner en värdefull företrädesrätt.

Något otvivelaktigt exempel på tillämpningen av vår lags föreskrifter, som kvarstå i VGL II, är icke känt. Då lagmanssonen Brynolf Algotsson år 1278 valdes till biskop, så skedde detta, enligt den bevarade valurkunden, i fullt kanonisk form, »per compromissum», d. v. s. genom en av domkapitlet utsedd tremannanämnd. Men då man erfar, att två av de tre voro den valdes bröder och att den tredje omedelbart avgick från domprostämberet, så ligger det nära att misstänka, att valet i realiteten var bestämt förut, genom en all-

män mening, som kanske till och med förelåg i ett tingsbeslut (»universo populo expetente» säger Vastovius).

§ 3.

(B 59, äldsta handen, med tillägg inom klammer ur den yngre lagen.)

Skil sokn(um præst), waldi þer, sum flere æru, (ok biskupær giwi kirkiu, thaghær, uti æru thre wíkur).

Är socken oense (om val av präst), ráde de, som äro flere. (Och biskopen skall bortgiva kyrkan, så snart tre veckor gått.)

Det i den yngre lagen införda tillägget kan tolkas på två sätt. Antingen kan det innehålla en föreskrift, att biskopen skall fritt förfoga över utnämningen, då tre veckor gått. Så tolkas bestämmelsen i den latinska redaktionen. Men denna tolkning stöter på svårighet däri, att en sådan situation, att ingen valdes, icke behöver ifrågakomma, då majoriteten får besluta. Stället kan även tolkas som en föreskrift för biskopen att, så snart tre veckor gått, med första insätta den valde i ämbetet.

Församlingens valrätt är tydligen gammal i Norden. Möjligen är den av engelskt ursprung. Mellan församlingens fria disposition över ämbetena och den kanoniska regeln, att blott andliga få ha befattning med prästens utnämning, finnas flera olika mellanstadier i våra lagar. Borgartingslagen, som gällde t. ex. i Bohuslän, ger bönderna full rätt att välja präst i »häradskyrkorna». Den valde kunde icke avsättas, med mindre biskopen hade två grannprästers vittnesbörd, att han var oduglig. (N. G. L. I, s. 346). I Frostatingslagen (Ib. s. 135) är kompromissen tydlig. Biskopen har rätt att bestämma, »men han har lovat oss att få de präster, som oss tyckas och som kunna sin tjänst; detta är forn rätt». Enligt Östgötalagen äger församlingen att sätta tre på förslag, bland vilka biskopen väljer en; församlingsborna ha veto, var för sig, om biskopen vill välja en diakon (pæpling). Enligt Upplandslagen förlorar församlingen all rätt, om den icke är enhällig; denna lag är ju också redigerad av en andlig. Även enligt Smålandslagen skulle en enhällig församlingskallelse gälla; men

om en sådan icke kunde komma till stånd, skulle biskopen få sätta tre på förslag, varibland församlingen fick välja.

§ 4.

(Text som i § 1 & 2.)

Bondæsun skal laghmaðær væræ. Þy skulu allir böndær waldæ mæð Guðs miskun. Konongær skal næmd firi sik sætia ok laghmaðær a þingi; þæt heter æ aldæ gõtæ þing, ær laghmaðær ær a; þær ma folk ætleðæ oc sættum lysæ.

En bondeson skall vara lagman. För valet skola alla bönderna råda med Guds nåd. Konungen äger låta nämud sammanträda inför sig och likaså lagmannen; det heter dock alltid alla götars ting, då lagmannen är tillstädes; där kan man ättleda folk och kungöra förlikningar.

Bestämmelsen om lagmans val föranleder knappt någon anmärkning; däremot har stadgandet om konungens rätt att »sätta» nämnd föranlett åtskillig diskussion. Den ovan givna tolkningen, först framställd av Pipping, torde vara den rätta. Konungen är hedersordförande, om han är tillstädes; i annat fall föres ordet av lagmannen, och detta minskar i intet avseende tingets behörighet.

§ 5.

(Cod. B 59, Lydekini hand.)

Ængin þianostoman ma næmpdaman wæræ, utæn þæt se baðe mæð bondænnæ ok hææðshöfðingæ wiliæ. Hwar sik þrænger til at wæræ næmpdæman a mot hææðshöfðingæ ok bondom, böte III XVI örtogh ok misti næmpdinæ.

Ingen ämbetsman får vara nämndeman, om det icke sker med böndernas och häradshövdingens medgivande. En var, som tvingar sig till att vara nämndeman mot häradshövding och bönder, böte tre gånger sexton örtugar, och miste platsen i nämnden.

Paragrafen, som ger uttryck åt böndernas misstro mot kungligt intrång i deras rättskipning, har väl varit lag, ehuru den ej influtit i någon av de egentliga lagtexterna.

KAP. IX.

Arvsbestämmelser.

§ 1.

(Ärvdabalken, flock 21, enligt Fragmentet.)

Faðir skal sialfr a þingi barn	Fadern skall själv på tinget adop-
sit ætleðæ, æn skal arf takæ.	tera sitt barn, om det skall taga arv.

Enligt Adam av Bremen voro illegitima förbindelser ytterst vanliga hos de gamla nordborna. Det är troligt, att Adam överdriver, då hans sagesman, konung Sven, nog hade skäl att för sitt i detta avseende mindre regelmässiga liv söka en ursäkt i gällande bruk. Om ett sådant fanns av särskilt stor utsträckning, så gällde det i främsta rummet furstefamiljerna. De norska tronstriderna under hela 1100-talet bära ett kraftigt vittnesbörd om sådant. Att någon garanti erfordrades för säkerheten i arvsförhållandena är alltså uppenbart. Vårt ställe ger en sådan, tydligen av gammalt ursprung. Senare stadganden ge med allt större styrka åt det kristna dopet kraft att giva arvsrätt. — Enligt rättlösabalken, ovan s. 87, är det på landstinget, som ättledning skall ske. Att detta skulle ha gällt den mera formella adopteringen av eget barn, torde knappast vara tänkbart.

§ 2.

(B 59, Ärvdabalken, flock 1.)

Sun ær faðurs arwi. Ær eigh sun,	Son är faders arving. Är ej son,
þa ær dotter. Ær eigh dotter, þa	då är dotter. Är ej dotter, då är
ær faðir. Ær eigh faðir, þa ær	fader. Är ej fader, då är moder.

moðer. Ær eigh moðer, þa ær	Ær ej moder, då är broder. Är ej
broþer. Ær eigh broðer, þa ær	broder, då är syster. Är ej syster,
systir. Ær eigh systir, þa æru	då äro sonbarn.
sunær börn.	

Vi följa icke uppräknigen av arvsberättigade längre än så. Karakteristiskt är dels systems bristande rätt att dela arv med broder, dels sonbarns ogynnsamma ställning. I Tyskland hade på 900-talet uppstått fråga om dessas rätt. Den avgjordes genom gudsdom till sonbarnens fördel. — Ett intressant rättsfall finnes bevarat i urkunderna, icke från Västergötland men från Östergötland, vars rätt nog i äldre tid var lika med Västergötlands. Då konung Sverker dog, ärvde naturligtvis hans alla söner lika. Sedan föllo under tronstriderna först Karl, sedan Kol och sist Boleslav, och därmed voro Sverkers manliga ättlingar slut. Vid delande av arvet efter Boleslav blev nu Sverkers sonson, den blivande Sverker II, lottlös, och Boleslavs halvsyster på mödernet, danska drottningen Sofia (född i Polen), blev arvtagerska av hela den Sverkerska förmögenheten utom Karl Sverkerssons del. Allt detta berättas utförligt i Valdemar II:s jordebok från 1200-talet, alltså i en förstklassig källa. — En yngre Karl Sverkersson, Sverres måg, nämnes i norska sagor på 1190-talet. Är han son till Sverker d. ä., så har han icke varit arvsberättigad (ättledd).

Systems arvsrätt, som enligt Rimkrönikan stadgades av Birger Jarl, är införd i VGL II., så att syster ärver hälften mot broder.

§ 3.

(Ärvdabalken, fl. 23. Text genom jämförelse mellan Fragmentet och B 59.)

A ætledðær maðær aðalkonobarn, wiðærgangit a þingi, þa tækær þæt arf hans ok eigh hin, han ætlædde. Ær sun til ællær dotter, faðir ællær moðer, broðer ællær systir, þa far ækki þæn af arwi,

Om en ättledd man har ett äkta fött barn, som erkänts på tinget, då tager det arv och icke den, som ättledde honom. Finnes son eller dotter, fader eller moder, broder eller syster, då får den ingenting

ær ætledde. Ær ingin þerræ, þa av arvet, som ættledde. Är ingen skal þæn takæ, ær ætledde. av dessa till, då tage den arv, som ættledde.

Ätten spelade i det äldsta nordiska samhället en mycket stor roll, och den, som icke tillhörde någon ätt, ägde icke fulla medborgerliga rättigheter. I ersättning för vad den gav, som upptog annan i sin ätt, fick han en viss arvsrätt, dock icke till förfång för de närmaste anhöriga. — Den ättledde kunde enligt Östgötalagen icke ättleda annan. Därför undviktes här termen ättleda om adopterandet av hans eget barn. — I B 59 står *ællær* mellan *adalkonubarn* och *viðærgangit*. Här gäller alltså antingen äkta börd eller erkännande på tinget som villkor. Denna lydelse är utan tvivel ursprunglig och inkommen, sedan man glömt lagens ursprungliga stadgande och missförstod texten. *Ællær* saknas i fragmentet, som här ger det ursprungliga.

§ 4.

(B 59, Ärvdab. fl. 10.)

A dözdæghi ma ikki fra arwæ giwe at laghmæli, num arwi kwædær sialwær ja wiðær. Swa sighthæ lærðir mæn, at eigh ma ne wið kwædæ at Guz rætt.

På dödsdagen må man icke giva bort något till arvinges förfång, med mindre arvingen själv säger ja därtill. Så säga lärde män, att man enligt Guds lag icke får säga nej.

Den genom hela medeltiden fortgående tvisten om testamentsrätten, som kyrkan ville ha så vidsträckt som möjligt, medan lekmännen kämpade för dess begränsning, är här löst genom en tydlig kompromiss. Den borgerliga lagen värnar lekmannaståndpunkten, men kyrkan hotar med Guds dom den, som begagnar sin rätt. Testamentsrätten behandlas bland mycket annat i påvens försoningsbrev till Knut Eriksson, där det hävdas, att man kunde göra Kristus till medarvinge, alltså att den, som hade tre barn, kunde ge kyrkan en fjärdedel, den, som hade fyra, en femtedel o. s. v.

Kap. X.

Bevisning inför rätta.

Den punkt i den gamla nordiska rätten, mot vilken de mest berättigade anmärkningarna från kyrkligt håll riktades, var bevisningen. Det var särskilt den nedan nämnda tolvmannaeden, som av påven skarpt klandrades, emedan den kunde leda till att den ene brottslingen hjälpte den andre för att själv få samma hjälp. Saxo berättar, att tolvmannaeden avskaffats av Knut den store, vilket otvivelaktigt är sant i vad det gäller hirdens lagar. Under Knuts tid var det engelska inflytandet starkt. På böndernas enträgna anhållan skall tolvmannaeden åter ha införts under den svage Harald Hen, berättar samma källa.

De bevismedel, som vi här skola behandla, äro indicier (§ 1), tolvmannaed vanligen till svarandens värjande (§ 2, 3), ed av särskilt tillkallat vittne (§ 3), intyg av tillfälligt åsynavittne (ett tydligen sent institut, § 4, 5), samt slutligen nämndens fria prövning av all förebragt bevisning (jurysystem, § 6).

§ 1.

(B 59, þiuwabalk, fl. 5.)

Eigh mughu grannær ransak syniæ. Grannær skulu i garð gangæ, þæs fyrst, ær næst ær grun a. Han skal rum kallæ oc beðæs ransak. Bonde skal eigh ransak syniæ, æn han ær sialwær hemæ. Han skal up latæ sin in-

Grannarna må icke neka husrannsakan. Grannarna skola gå in först i dens gård, som misstanken närmast träffar. Honom skall man ut kalla och begära husrannsakan. Bonden skall ej husrannsakan vägra, om han själv är hemma. Han skall

wistærhus, þet ær kornskæmmæ ok matskæmmæ oc symnskæmmæ, þy þry æru inwisterhus. Æn annur hus, bæði laðæ oc nöthus, þet hetær uthus, þo at las se firi. Nu skal bonde hus up lætæ. Nu skal bonde þæn sins hawær mist, oc annar mæð hanum in gangæ, þæn ær þer troæ baðir. Baðir skulu þer iwirlösir wæræ oc lösgiurðir oc barföttir, bundit brökær wið knæ. Ok swa in gangæ. Þer skulu letæ i þem husum. Hittir sit inni un-dir las ok lykki, ær þet hult halmi, þa ær sa þiuwer at. Þa skal þiuf takæ þem saklöst, firi þy at han ær sandær þiuwær ok hwargin gitær han þerre sak mæð laghum rundit.

upplåta sina boningshus, det är sädesbod, visthus och sovrum; de tre äro boningshus. Men andra hus, det är lada och fähus, det heter uthus, även om det är lås före. Nu skall den bonden, som har mist sitt, gå in, och en annan, som de båda tro. Båda skola de vara barhuvade och lösgördlade och barfota och ha byxorna uppbundna vid knäna, och så gå in. De skola leta i husen. Hittar den bestulne sitt inne under lås och stängsel, är det höljt med halm, då är den andre tjuven. Då skall man gripa tjuven saklöst, ty han är verkligen tjuven och aldrig gitter han med ed fria sig från den saken.

§ 2.

(B 59, Kyrkobalken, fl. 8.)

Præstær skal warðwetæ framliusum, ok þæn bakliusum ær tænder. Skil þem a bondæ ok præst; kallær præstær: »Bondi tændi», ok bonde kwæðær ne wið, biuðær firi sik tylftær eð, at han tændi eigh, þa ær han hawær sworet, þa skal præstær bötæ.

Prästen skall ansvara för ljusen framme vid altaret, och den för ljusen borta i kyrkan, som tänder. Tvista de; säger prästen: »Bonden tände», och bonden säger nej därtill och bjuder tolvmannaed för sig, att han icke tände, då, när han gått eden, då skall prästen böta.

§ 3.

(B 59, þiuwabalk 14.)

Hittir man grip i þiufs haptum ællær æltir þiuf af, þa skal han lysæ, sum lagh sighiæ, ok giæræ sik urþiuwæ. Kombær hin æptir, ær kennir sit, þa skal han til gangæ mæð tylptær eðe ok twæggiæ mannæ witnum. Biði sær swa Guð hollan ok wattum sinum, »at jak hitti þænnæ grip i þiufs handum» ællær »ælti jak þiuf af».

Finner man värdeföremål i tjuvs gömmor eller driver tjuv därifrån, då skall man kungöra det enligt lagen och göra sig urtjuva. Kommer den efter, som känner igen sitt, då skall han infinna sig med tolvmannaed och två vittnen. Han bedje sig Gud så nådig, »att jag fann denna egendom i tjuvs händer eller jag drev tjuv därifrån».

§ 4.

(B 59, Rättlösabalk, fl. 8.)

Dræpær maðær hors ællær nõt firi manni, wetir feærføleng, þa skal siunætting firi hanum giæræ latae ok synær witni a hændær latae bærae. Biði swa sær Guð hol, at »jak sa, at þu drapt fæ hans ok vette hanum feærføleng».

Dräper någon en annans häst eller nötkreatur och gräver ned kroppen, då skall man utsätta sjudygnsstämman och låta bära åsynavittnesbörd mot honom. Vittnet skall bedja gudarna vara sig så nådiga, som »jag såg att du dräpte hans kreatur och grävde ned kroppen».

Att gräva ned djurkroppen var en försvårande omständighet, då syftet måste vara att försvåra bevisningen. På liknande sätt var *abyrd*, bärande av en dräpt persons lik eller ett stulet föremål in på annans mark, ett svårt brott, då det ledde indiciebevisningen på villospår.

§ 5.

(B 59, Rättlösabalk, fl. 9.)

Dræpær fæ annet ok bær hirðingi witni, gialdi helt firi mæð swornom eðe ok taki han þæt dræpnæ; ællær nyti hold ok huð, taki halfgildi þæn, ær atti, af þem, sum drap. I þæssu mali ær hirðingi fuldær witnismaðær, hwat hældær han ær fræls ællær þræl.

Dräper kreatur annat kreatur, och bär vallgosse vittne, gälde åter med ed rörande värdet och njute det dräpna; eller ock njute ägaren kött och hud och tage av den som dräpte halva värdet. I detta mål är vallgosse fullgiltigt vittne, vare sig han är fri eller träl.

§ 6.

(Cod. B 59, Vidhemsprästens hand; edsöreslagen.)

Nu skal um al ezöre hæraz næmnd vitæ, hwat þær ær sant um; þy hæraznæmnd af þy hæraði sum giærðin war görð i.

Över alla edsöresmål skall häradsnämnden pröva vad i målet är sant; den häradsnämnd i det häradet, där gärningen var gjord.

I kap. VII ha vi visat, att ett för vår uppfattning alldeles främmande bevismedel, tvekampen, haft ett rum även i vår lag, sådan den ursprungligen varit avfattad. Har den manne

även låtit järnbörden gälla såsom bevis? Detta är svårt att avgöra. Med säkerhet veta vi följande rörande närgränsande rättsområden. I Skånelagen (från omkring 1170) finnas åtskilliga bestämmelser om järnbörd, men institutet avskaffades av Valdemar II (d. 1241). I Norge fick konung Håkon Håkonsson, sedan han redan var hyllad, finna sig i att hans mor ålades järnbörd för att bevisa sin sons börd (1218). Men vid sin kröning 29 år senare genomförde konungen på initiativ av kardinal Vilhelm av Sabina förbud mot järnbörd. Samme kardinal torde ha verkat för samma sak i Sverige. Ty enligt Östgötalagen var det Birger jarl (1248—1266), som avskaffade järnbörden i Östergötland. Enligt Hälsingelagen hade järnbörden varit avskaffad av Magnus Ladulås och Birger men ånyo kommit i bruk, varefter den alldeles förbjöds 1320. Efter detta förefaller det mycket sannolikt, att en västgötsk lag från 1220-talet haft en bestämmelse om järnbörd, och Löffler har trott sig kunna tolka ett hithörande citat hos Olaus Petri så, att det skulle tyda på samma fragment av Västgötalagen som det, varur vi återgivit hednalagen. Någon visshet står icke att vinna, och det bör framhållas, att järnbörden från och med det fjärde lateranska mötet 1215 var kättersk, vadan den energiske biskop Bengt hade goda skäl att sätta in kraft på att hindra dess införande i den med all sannolikhet under hans ämbets tid redigerade Västgötalagen.

Det bör ock framhållas, att Olaus synes anse järnbörden som en yngre ersättning för enviget. Detta talar ju emot antagandet, att detta stadgande skulle stått i samma kodex som hednalagen.*

* Å andra sidan förefaller det tänkbart, att Olaus kan ha hämtat sin åsikt om de två bevismedlen från Saxo; om så är, kan ingenting slutas från hans ord. Jfr Saxo, ed. Müller-Velschow, s. 499, not 2.

Kap. XI.

Gränstraktat mellan Sverige och Danmark.

Den här införda traktaten finnes utom i äldsta delen av B 59 i ett rätt stort antal handskrifter, somliga till och med med runor, ehuru därför icke så gamla. Här lämnas ett försök till restitution av texten med användande av de olika handskrifterna.

Traktaten har i nyare tid inryckts i en förfalskad bulla av Agapetus, varigenom man velat ge den en vördnadsbjudande ålder och påvlig sanktion. I vår kodex finnes av yngre hand en särskild förteckning över Västergötlands gränser. De två uppsatserna äro i flera källor sammanförda till ett meningslöst stycke, där Dumme mosse vid Jönköping förlägges »mellan Bleking och Möre».

Hær sighthær af landæmarum.

Æmundær slemæ war konongær i Upsalum oc Swen Tiughuskæg i Danmark. Þer sattu riftir mællir Swerikis ok Danmark. Þa næmundus af Sweriki: Ragwaldær af Tiunda landi, Botn af Fjæðrundalandi, Gasi af Wæstmannælandi, Grimaldi af Östrægötlandi, Nænnir af Smalandum, Þorsten af Wæstrægötlandi. Af Danmark: Tolle, Toti ok Toki af Jutlandi, Gymkil af Sialandi, Dan af Skani, Grimmulfær af Grimitunum af Hallandi. Þer tolf sattu sax stænæ mællir rikæennæ: Fyrstæ sten a Suntru

Här talas om riksgränsen.

Emund odåga var konung i Uppsala och Sven Tveskægg i Danmark. De satte gränsstenar mellan Sverige och Danmark. Då utnämndes från Sverige: Ragnvald från Tiundaland, Botn från Fjädrundaland, Gåse från Västmanland, Grimalde från Östergötland, Nanne från Småland, Torsten från Västergötland. Från Danmark: Tolle, Tote och Toke från Jutland, Gymkil från Själland, Dan från Skåne, Grimmulv i Grimeton från Halland. Dessa tolv satte sex stenar mellan rikena: den första är på Suntruås, den andra i

asi, Annæn i Danæbæk, Þriðjæ Kinnæ sten, Fjærdæ i Wraksnæsi, Fæmtæ Hwitæsten, Sættæ Brimsæsten, mællir Blekongs ok Möre.

Danæholmbær ær skiptær i þre lóte; a en Upsalækonungær, annæn a danakonungær, þriðjæ lot a Noreghs konungær.

Þa ær stæmpuæ þerræ war, þa hælt danækonongær i bezle Upsalakonungs æn norræn konongær i istæð hans.

Danabäck, den tredje är Kinnesten, den fjärde i Vraksnäs, den femte Vitasten, den sjätte Brömsesten mellan Bleking och Möre.

Danaholmen är delad i tre lotter, en äger Uppsalakonungen, en annan danakonungen, den tredje Norges konung.

Då deras möte var, då höll danske konungen i betset för Uppsalakonungen och norske konungen i hans stigbygel.

Med avseende på sanningen eller sannolikheten av de lämnade uppgifterna är följande att anföra. Vi veta av Ottar och Ulvsten, att på Alfred den stores tid Bleking räknades till Sverige; å andra sidan veta vi, att det hörde till Danmark, då biskopsstolen i Lund upprättades år 1060. Det är alltså mycket möjligt, att det just under Emund gammal överlåtits, såsom även andra källor antyda. Däremot är det omöjligt, att den danske konungen skulle varit Sven Tveskagg, för såvitt Emund Slemæ verkligen är Olov Skötkonungs son; Sven Tveskagg var aldrig samtidig med denne Emund, vilket däremot gällde om hans dotterson, Sven Estridsson. Mycket möjligt är, att mellan dessa två ingåtts en överenskommelse av i texten antytt slag. Vilja vi antaga, att Sven Tveskagg varit den ena parten, så få vi tänka oss en annan Emund än den, som eljest kallas Emund Slemæ. Händelsen får då förläggas till 900-talet.

Slutstycket överraskar genom att införa Norges konung, som väl icke hade med denna överenskommelse att skaffa. Det låter också Sveriges konung intaga en överordnad ställning, som passar dåligt till sakläget, då ju Sverige var den förlorande parten. Troligen har detta stycke kommit in från en annan berättelse, t. ex. om mötet i Kungshäll, där Inge d. ä. blev svärfader till norske konungen och i det hela kunde vara en vördad ålderspresident utan att ha politiskt övervalde.

Bland de många varianterna på namnen är det knappast några, som förtjäna anföras. Dock kan nämnas, att en runhandskrift kallar Västergötlands representant Tore, vilket kunde passa hop med namnet på den tredje lagmannen i lagmanslängden. En sådan sammanställning är emellertid mycket osäker. Vår kodex har *Grimtun* som mansnamn; detta är påtagligen fel och har rättats efter en varianthandskrift, vilken har det ännu kvarlevande namnet på en halländsk gränssocken såsom ortnamn.

Bih. I. Ofta åberopade källor.

ARE frode (den vise) skrev omkring 1130 sin *Isländingabok* och en liten bok, som skulle utgöra tillägg eller utdrag. Blott den senare är bevarad i sin helhet. ARE var väl underbyggd om svenska förhållanden särskilt vid tiden för striden mellan hedendom och kristendom (c:a 1080). Från honom härstammar (åtminstone i vad det gäller det utförliga partiet om Inge d. ä.) den del av *HERVARAR SAGA*, som utgör en svensk konungalängd. Denna är därför att anse som en utmärkt källa.

SNORRE STURLASON skrev sina *Konungasagor* på 1220-talet, alltså kort efter sitt besök i Norge och Sverige, i vilket sistnämnda land han gästade lagman Eskil. Han torde således ha väl känt den tradition, som vi här lära känna, och som levde just i lagmannens omgivning. Men han har jämförelsevis få tillfällen att direkt beröra hithörande händelser, ty hans huvuduppgift ligger i behandlingen av de två Olaverna, vilkas tid ligger längre tillbaka, och om vilka man nog i Västergötland hade rätt ringa kunskap. Hans uppgifter om ting och lagmän äro dock säkert autentiska och särskilt tillämpliga på Västergötland, närmast på 1100-talets Västergötland. — Att pröva, hur pass pålitliga de av Snorre upptecknade traditionerna äro, låter sig ofta icke göra. Hans skildring av Harald Hårdrådes äventyr i Konstantinopel stämmer

7—111508. Beckman, *Ur vår äldsta bok.*

i allt huvudsakligt med bysantinska källor. Så pass långt tillbaka som till ca 1040 torde alltså en pålitlig skriftlig eller muntlig tradition ha räckt.

SAXO GRAMMATICUS skrev sin framställning av Valdemar den stores historia redan på 1100-talet. Han bör ha varit synnerligen väl underrättad även om svenska förhållanden under detta århundrade, särskilt vet han mer om Sverker d. ä:s tid än om någon annan i Sveriges historia. Hans huvudkälla för denna tid är biskop Absalons muntliga berättelser. Absalon var född 1128 och således samtidigt med en stor del av de händelser, som Saxo berättar; en stor del av det övriga har han från ögonvittnen.

ADAM AV BREMEN skrev en det bremiska stiftets kyrkohistoria. Detta arbete författades på 1070-talet. För kyrkliga ting hade naturligtvis Adam tillgång till sin domkyrkas arkiv. För specifikt nordiska förhållanden åberopar han Sven Estridsson, vilken i unga år vistats långa tider i Sverige. Hans uppgifter äro alltså av det allra största värde, för så vitt det gäller 1000-talet.

Bih. II. Kronologiska hållpunkter.

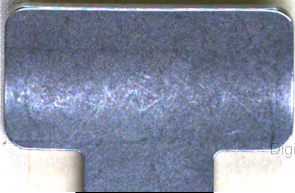
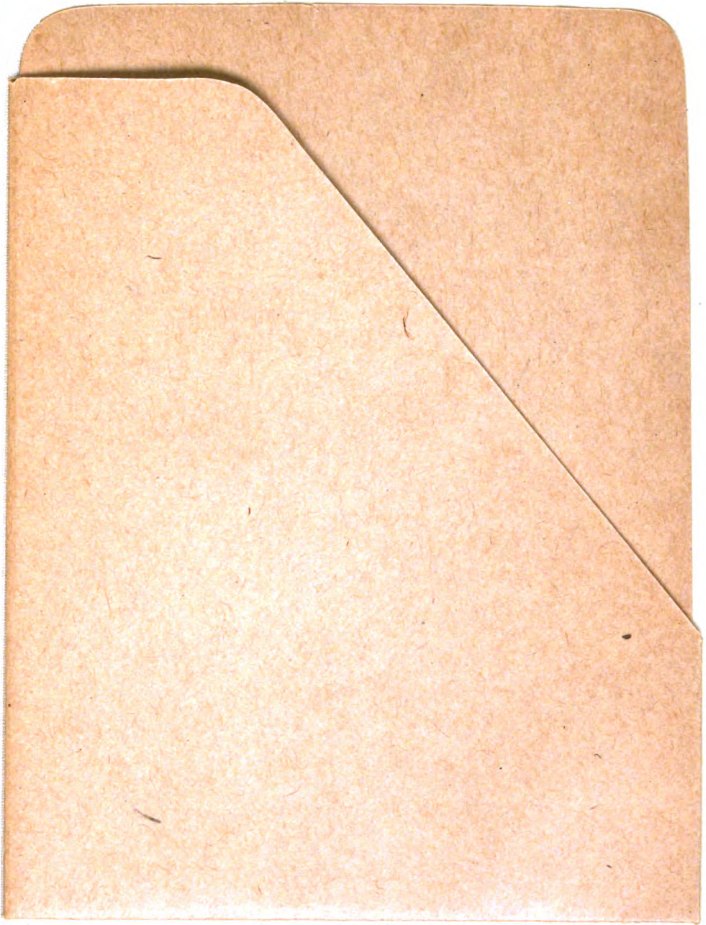
- 1000. Ragnvald, Västergötlands jarl, gift och döpt. Svolder-slaget.
- 1008. Olov Skötkonung döpt.
- 1019. Olov Skötkonungs dotters gifte med Jarolav (isländska annaler efter Snorre).
- 1020. Jaroslavs äldste son födes (ryska annaler).
- 1041. Ingvar stupar i Österväg.
- 1066 l. 1067. Stenkils död.
- 1080 och 1081. Påvebrev till Inge (och Hallsten).
- 1100. Penningen gällde = en skäppa av de olika sädesslagen.
- 1118. Konung Filip död.
- 1129 (ungefär). Ragnvald Knapphövdes dråp.
- 1131. Knut Lavards dråp.
- 1134. Slaget vid Fotevik, Magnus Nilsson föll.

1135. Forsby kyrka, romansk långkyrka, invigd på Margaretas dag (d. 20 juli).
1137. Nederlaget i Krokaskogen.
1144. Klostren i Alvastra och Nydala grundläggas av Sverker och Ulvhild.
1145. Lunds domkyrka (åtminstone högaltaret) inviges. Ungefär samtidigt viges Skara äldsta stenkyrka; den får nu skatt enligt beräkningen fem penningar = 3 skäppor korn eller 5 skäppor havre.
1148. Varnhems kloster.
1156. Sverker I död d. 25 dec.
1158. Varnhemsmunkarna fördrivas.
1160. Erik den helige död d. 18 maj.
1167. Karl Sverkerssons fall.
- Vid 1168.* Biskop Bengt bygger vägar och broar, bygger eller inreder kyrkor, däribland rundkyrkorna i Agnestad och Dimbo samt den romanska långkyrkan i Eriksberg. Ungefär samtidigt bygges i Danmark rundkyrkan i Bjernede.
1164. Ärkebiskopsstolen instiftas; i Norge krönes Magnus Erlingsson mot stora eftergifter i lagväg till kyrkan. (Tionde i Gulatingslagen.)
1171. Tionden införd på Själland.
1172. Knut Eriksson »fick Sverige med ro». Försoningsbrev från påven.
1174. Tionden införd i Skåne.
- Vid 1191.** Tionden införd i Skara stift av biskop Järpulf.
1195. Knut Eriksson död.
1205. Dråpet i Älgarås.
1208. Slaget vid Lena.
1210. Slaget vid Gestilren.
1216. Erik Knutssons död.
1219. Johan Sverkersson krönt.

* Året taget mitt emellan 1145, då Ödgrim nämnes, och 1191, då Järpulf nämnes i urkunder.

** Enda år, då biskop J. nämnes i urkunder.

- 1220-talet. Västgöotalagen redigeras. Lagman Eskil avlider.
1238. Biskop Stenar död.
1240-talet. Västgöotalängderna författas.
1250. Erik Eriksson död.
1278. Brynolf blir biskop.
1281. Biskop Brynolfs stadga, införd i B 59, utfärdas.
1280-talet. B 59 äldsta delen skrives. Kort efteråt livligt
arbete på ny Västgöotalag.
1300 ungefär. Lydekinus skriver in excerpt ur yngre lagen
i B 59.
1305. Hertig Valdemar skiljer sig från Tyrgils Knutssons
dotter.
1317. Biskop Brynolf död.
1325. Vidhemsprästen Laurentius Diakn inför sina anteck-
ningar i B 59.
1344. Birgittas första uppenbarelse.
1350 ungefär. Yngre Västgöotalagens huvudhandskrift skrives.
-

UNIVERSITY OF MINNESOTA

wils

349.485 V156be

Beckman, Natanael, 1868-1946.

Ur v ar äldsta bok : valda historiska t

3 1951 002 378 127 6

På P. A.

ERIK ALUND.

Runorna i Norden.

En kortfattad redogörelse för våra förfäders äldsta skrift.

Pris 1: 25.

*

A. U. BAATH.

Nordiskt forntidsliv.

Pris 2: 75, inb. 3: 75.

*

OSCAR MONTELIUS.

Om lifvet i Sverige under hednatiden

Med 162 fig. 3:e fullst. omarb. uppl.

Pris 2 kr., inb. 2: 75.

*

EMIL HILDEBRAND och CARL GRIMBERG.

Ur källorna till Sveriges historia

under Nyare tiden.

I. 1520—1721.

Pris 3: 50.

•I denna samling kommer samtiden själf till tals genom urkunder, bref och krönike-
anteckningar, och det blir ett helt annat språk, en helt annan lärdom än genom de
utspädda anrättningar, som välmentade läseböcker plägat bjuda på. Gamle kung Gästas
mustfulla brefstil, hertig Karls drastiska förhandlingar med ständerna, Axel Oxen-
stiernas reflexioner om en ung adelsmans rätta uppfostran eller om fädernslandets
ställning efter den gudabenedade konungens bortgång, detta och annat ger så mycken
omväxling i intryck och ton, att det skall vara ovanligt stora döddansare, som icke
åtminstone emellanåt ryckas med.

Den svåra uppgiften att utvälja lämpligt materiel för en dylik textbok kunde väl
knappast lagts i skickligare händer. — — —

Just en bok som man länge med ledsnad saknat.

(Professor Carl Hallendorff i Svenska Dagbladet den 4 augusti 1911.)

Stockholm. P. A. Norstedt & Söner 1912.

111508

MINITEX
Minnesota Library Access Center
9ZAR03D12S14TOK